

Roope Lenkkeri

**TESTAMENTIN
KIELIFILOSOFISESTA
TULKINNASTA**

Sisällys

1	JOHDANTO	347
2	OIKEUSNORMI KIELELLISEN ILMAISUN MERKITYKSENÄ	350
2.1	Oikeusnormi ja oikeusnormiformulointi	350
2.1.1	Normin käsitteestä	351
2.1.2	Oikeusnormit preskriptioidina	353
2.1.3	Normiformuloinneista	355
2.2	Oikeuskielestä	356
2.2.1	Oikeuskielen ulkoinen ja sisäinen aspekti	357
2.2.2	Oikeuskieli luonnollisen kielen fragmenttina	358
2.2.3	Oikeuskielen tehtävät	359
2.3	Semanttinen tulkinta	361
2.3.1	Semantiikka ja muu kielen tutkimus	362
2.3.2	Oikeuskielen semanttisesta tulkinnasta	363
2.3.3	Semanttinen ja juridinen tulkinta	366
2.4	Semanttisen tulkinnan filosofista taustaa	369
2.4.1	Fregen semanttisesta teoriasta	370
2.4.2	Wittgensteinin myöhäisvaiheen kielifilosofiasta	375
2.4.3	Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofioiden vertailua	378
2.4.4	Frege ja Wittgenstein suomalaisen oikeusteorian taustavaikuttajina	380
2.5	Oikeusnormi, semantiikka ja testamentin tulkinta	382
3	TESTAMENTIN TULKINNASTA	383
3.1	Testamentin erityispiirteitä oikeustoimena	383
3.2	Subjektiiivisen tulkinnan periaate	387
3.2.1	Intentionaalinen ja kirjaimellinen tulkinta	389
3.3	Argumentteja kirjaimellisen tulkinnan puolesta ja niiden intentionaalisia vasta-argumentteja	390
3.3.1	Juridisia argumentteja intentionaalisen ja kirjaimellisen tulkinnan puolesta	394
3.4	Tulkintamateriaalista	397
3.4.1	Epäsuora ja suora näyttö testaattorin intention tukena	498
3.4.2	Sanarajaperiaatteesta	400
3.4.2.1	Kielifilosofia sanarajaperiaatteen täsmentäjänä	401

4 EPILOGI: CAUSA CURIANA, JURISTIT VERSUS REETTORIT	403
LÄHDEKIRJALLISUUS	406
PHILOSOPHY OF LANGUAGE AND THE CONSTRUCTION OF WILLS	408

Testamentin kielifilosofisesta tulkinnasta

1 JOHDANTO

Oikeudellisia ilmiöitä voidaan tarkastella usealla eri tavalla ja useasta eri näkökulmasta. Tämän tutkimuksen aiheena on testamentin tulkinta eräiden kielifilosofisten ajatusten valossa. Tutkimusote on siis (kieli)filosofinen eikä lainopillinen. Tutkimuksen tulokset ovat luonnollisesti sidoksissa tutkimusmenetelmiin ja yleensä siihen tapaan, jolla tutkimusta tehdään. Tästä syystä tämän tutkimuksen tulokset ovat luonteeltaan lähinnä teoreettisia eivätkä niinkään käytännön oikeuselämään kiinnittyviä.

Kielifilosofia ei kuitenkaan ole millään tavoin vieras tapa lähestyä oikeudellisia kysymyksiä. Päinvastoin, kielifilosofia on ollut yksi keskeisimmistä suomalaisen oikeusteoreettisen tutkimuksen innoittajista 1900-luvulla. Yleisesti ottaen kaikessa analyttiseksi luonnehdittavassa oikeusteoreettisessa tutkimuksessa oikeudellisten ongelmien on katsottu olevan yhteydessä kieleen ja sen ominaisuuksiin oikeudellisten ajatusten ilmaisuvälineenä.¹ Tämän ajatustavan mukaan oikeudelliset ongelmat ovat aina myös kielellisiä ongelmia ja oikeudellinen toiminta on aina myös kielellistä toimintaa.

Juridiikka kaikinensa muodostaa hyvin erityislaatuisen kielenkäyttöympäristön. Tämä on tärkeä lähtökohta perusteltaessa kielifilosofian soveltamista oikeusilmiöiden tutkimukseen. Lyhyesti hahmoteltuna tämä erityislaatuisuus merkitsee seuraavanlaisia seikkoja. Ensinnäkin, oikeudellisissa yhteyksissä kieli on osa todellisuutta; oikeusjärjestelmä on olemas-

¹ Analyttinen oikeusteoria on läheisessä kosketuksessa nk. analyttiseen filosofiaan, jonka keskeisin tutkimuskohde on kieli ajatusten ilmaisuvälineenä (ks. esim. Makkonen 1959 s. 50 ss). Analyttisen oikeustieteen – esimerkiksi siinä muodossa kuin Zitting sitä edustaa – suhde kieleen ja kielifilosofiaan ei sen sijaan ole samalla tavoin välitön ja eksplisiittinen.

sa kielellisenä entiteettinä, kokoelmana kirjoitettuja tai kirjoitettavissa olevia oikeusnormeja, jotka ohjaavat ihmisten käyttäytymistä ja antavat muodon yhteiskunnallisille rakenteille. Oikeusnormi ei varsinaisesti ole kielellinen ilmaus, mutta oikeusnormia ei nykyaikaisessa mielessä voida ajatella ilman normille annettavaa kielellistä muotoilua. Toisekseen oikeudellisen sääntelyn ja yleensä kaiken oikeudellisen toiminnan erottamaton yhteys kirjoitettuun kieleen on synnyttänyt erityisen kielityypin, oikeuskielen. Oikeuskieli on kielen fragmenttina kielentutkimuksen kohde ja toisaalta oikeudellisten ajatusten havaittavana ilmaisuna väline oikeustieteen tekemiseksi ja oikeuden soveltamiseksi. Tämä oikeuskielen kaksipuolisuus tulee tässä tutkielmassa esille toistuvana dikotomiana semanttisen ja juridisen aspektin välillä. Semanttiseen aspektiin kuuluu kaikki se, mikä koskee ilmaisun merkitystä yleisesti ja juridiseen aspektiin kaikki se, mikä koskee ilmaisun käyttämistä osana juridista toimintaa.

Eron tekeminen semanttisen ja juridisen tarkastelutavan välillä on useimmiten paitsi erittäin vaikeaa myös tarpeetonta, sillä semanttinen ja juridinen näkökulma oikeuskielisiin ilmauksiin on yleensä pitkälti yhtenevä. Jos kysymme, mitä jokin oikeudellisissa yhteyksissä käytetty ilmaus merkitsee, paras tapa vastata on kertoa, mikä on kyseisen ilmauksen käyttötapa oikeudellisessa kontekstissa. Semanttiseen kysymykseen annetaan siis juridinen vastaus. Juridiikka taasen ei yleensä kaipaa puhtaasti semanttisia tarkasteluja. Kielitiede tai kielifilosofia ilmaisujen merkityksen yleisenä tutkimuksena ei voi esittää sellaisia näkemyksiä, jotka vaikuttaisivat oikeudelliseen ratkaisuun jollakin aidosti ulkojuridisella tavalla. Kielentutkijoiden toimiminen kielipoliiseina on sekin hieman arveluttavaa, mutta kielifilosofin toimiminen konkreettisia tuomioita langettavana kielituomarina on ajatuksena yksinkertaisesti mahdoton. Tämä osoittaa sitä suurta vastuuta, jota oikeustieteilijät ja lainkäyttäjät kantavat tärkeimmän työvälineensä, kielen riittävästä hallitsemisesta.

Kielifilosofialla on itsenäistä merkitystä oikeudellisen ratkaisutoiminnan kannalta lähinnä silloin, kun juristilla ei ole välineitä ratkaisun antamiseksi. Asian ratkaisemiseksi ei löydy oikeusohjetta tai tapauksen oikeustoiseikat ovat liian epäselviä ja jäsentymättömiä. Testamentin tulkinta on tässä suhteessa hyvin erityislaatuinen oikeudellinen ongelma. Ensinnäkin testamenttiasiakirja muodostaa tulkintatapauksessa sen oikeustoiseikaston, jonka pohjalta oikeudellinen ratkaisu annetaan ja samanaikaisesti se sisältää ne sitovat oikeusohjeet, joita tapauksessa on sovellettava. Tämä piirre on yhteinen kaikelle oikeustoimien tulkinnalle. Toiseksi testamentti on kielellisenä esineenä lähtökohtaisesti autonominen suhteessa oikeuskieleen. Tämä puolestaan on testamentin tulkinnan leimallinen erityispiirre. Testa-

mentin tulkinnan tarkoituksena on selvittää testamentin tekijän testamenttiasiakirjassa ilmaisema tarkoitus. Testamenttitekstin tulkitseminen siten, että ilmaisuille annetaan vakiintuneet oikeudelliset merkitykset, on tästä syystä aina erikseen perusteltava, niin kuin mikä tahansa muukin tulkintatulos. Testamenttia on tulkittava riittävän yleisen tulkintametodin avulla. Tällaisen riittävän laajasti kielellisiä merkityksiä huomioonottavan tulkintateorian tarjoaa kielen merkityksiä yleisellä tasolla tutkiva kielifilosofia. Erityisesti maallikoiden laatimia testamentteja tulkittaessa lakimiehille ominainen juridisen perusmerkityksen mukainen lukutapa saattaa aiheuttaa huomattavia väärintulkintoja.

Jo tässä vaiheessa on kuitenkin syytä huomauttaa, että kielifilosofian tarjoama kontribuutio testamentin tulkinnassa on lähinnä teoreettinen. On hyvin vaikea osoittaa erityistä käytännöllistä merkitystä kielifilosofisille pohdinoille edes niissä sinänsä kohtalaisen yleisissä tapauksissa, joissa testamentin tekijä on käyttänyt sanoja tavanomaisesta poikkeavalla tavalla. Kielifilosofiassa ei ole tarjota mitään varmaa menetelmää merkitysten täsmentämiseksi, puhumattakaan siitä, että kielifilosofian avulla voitaisiin löytää merkitykset sellaisille ilmaisuille, joilta ne näyttävät kokonaan puuttuvan. Kielifilosofian avulla voidaan lähinnä oikeuttaa perintökaaren 11:1.1 mukainen testaattorin tarkoitusta selvittävä tulkintatapa. Tämä oikeuttaminen tapahtuu kahdella tasolla. Ensinnäkin kielifilosofia osoittaa, että kielelliset ilmaisut ovat merkitykseltään vaihtelevia. Tämä seikka voidaan toki muutenkin todentaa hyvin monentyyppisillä havainnoilla. Toisaalta kielifilosofia voi osoittaa joitakin suuntaviivoja, joiden avulla ilmaisun merkitystä voidaan etsiä yksittäisessä tulkintatilanteessa. Missään tapauksessa semanttisten teorioiden tarkastelua testamentin tulkinnan yhteydessä ei pidä ymmärtää rohkaisuksi pyrkiä etsimään ilmaisuille poikkeuksellisia ja yllättäviä merkityksiä. Testamenttiasiakirjat ovat yleensä erityisen huolellisesti ja vakavalla mielellä laadittuja kielellisiä dokumentteja. Tämä pitää ottaa huomioon myös testamentteja tulkittaessa. Semanttisten teorioiden lähtökohtana on se havainto, että sanoilla on yleensä yhdenmukaiset merkitykset ja että eri ihmiset käyttävät sanoja yleensä samalla tavalla. Semanttisen tarkastelun tarpeellisuus testamentin tulkinnan ja yleensä kaiken oikeudellisen toiminnan yhteydessä ei niinkään ilmaise kielen epäluotettavuutta ajatusten ilmaisuvälineenä, vaan niitä korkeita vaatimuksia, joita täsmällisyydelle ja yksiselitteisyydelle asetetaan oikeudellisissa yhteyksissä.

2 OIKEUSNORMI KIELELLISEN ILMAISUN MERKITYKSENÄ

2.1 Oikeusnormi ja oikeusnormiformulointi

Tämän tutkimuksen aiheena on testamentin tulkintaan liittyvien kysymysten tarkastelu eräiden kielifilosofisten ajatusten valossa. Sovellettaessa toista tieteenalaa metodologisena aputieteenä on tarpeen esittää joitakin peruste-luja ja valmistavia näkökohtia, jotka oikeuttavat kahden eri tieteenalan tu-losten ja ajattelutapojen yhdistämisen ja valaisevat yhdistämisestä koituvia hyötyjä. Lainopillisen tutkimuksen kohdalla tämäntyyppinen perustelu tar-coittaa oikeusteoreettisen tarkastelun esittämistä.

Käsillä olevan tutkimuksen kannalta tarpeellisen teoreettisen näkemyk-sen luominen merkitsee lähinnä seuraavaa. Ensinnäkin voidaan todeta, että testamentin tulkinta on jäämistöoikeuden alaan kuuluva lainopillinen tut-kimuskohde. Perintökaaren 11 luvussa on testamentin tulkintaa koskevia oikeussäännöksiä ja näitä säännöksiä on kommentoitu oikeustieteellisessä kirjallisuudessa. Testamentin tulkinnan tutkimus kohdistuu muun lainopil-lisen tutkimuksen tavoin oikeuteen yhteiskunnassa vallitsevana normijär-jestelmänä.² Kielifilosofia on puolestaan nimensä mukaisesti kieleen koh-distuvaa filosofista tutkimusta. Kielifilosofisen tutkimuksen kohteena on siis kieli: puhe, tekstit, tekstikatkelmat ja yleensä ilmiöt, joita voidaan pitää kieleen ja kielen käyttämiseen kuuluvina.³ Koska lainoppi tutkii oikeus-järjestystä normijärjestelmänä ja toisaalta koska kielifilosofia tutkii kielen ominaisuuksia, oikeusteoreettinen tarkastelu on tämän tutkielman osalta kohdistettava yhtäältä oikeusnormeihin ja toisaalta oikeusnormeja ilmaise-vaan kieleen sekä erityisesti normien ja kielen väliseen relaatioon. Tätä tarkoitusta palvellakseni seuraavassa pyritään selvittämään oikeusnormin ja oikeusnormiformuloinnin eli normin kielellisen ilmaisun käsitteitä. Jä-sennys seuraa kaikilta oleellisilta osiltaan Makkosen esittämää analyysyä.⁴

Oikeusnormin käsite on epäilyksettä oikeusteoreettisen tutkimuksen eräs tärkeimmistä kohteista. Tämän tutkimuksen puitteissa ei kuitenkaan ole tarpeen luoda kovinkaan laajaa kuvaa oikeusnormin käsitteen ympärille

² Ks. esimerkiksi Kelsen s. 4. Kelsenin näkemys oikeustieteen luonteesta ja tehtävästä on kiistanalainen, mutta näkemys oikeudellisen tiedon kohdistumisesta oikeusnormeihin lie-nee yleisesti hyväksytty.

³ Tässä yhteydessä on tarpeetonta määritellä kielen käsitettä kielifilosofian tutkimuskoh-teena täsmällisemmin, koska testamenttia tulkittaessa tulkintakohde, käytännössä testamentti-asiakirjan sisältämä teksti, on poikkeuksetta riidattomasti olemassa.

⁴ Ks. Makkonen 1981 passim.

kiertyvästä problematiikasta, sillä keskityttäessä oikeudellisen ilmiön kielifilosofiseen tarkasteluun suuri osa oikeusnormitutkimuksesta leikkautuu tarkastelun ulkopuolelle. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että oikeudellisen aineiston tulkinta kielifilosofian avulla on lakitekstikeskeistä tutkimusta eikä tietyn oikeudellisen ongelman ratkaisemiseen keskittyvää ongelmakeskeistä tutkimusta.⁵ Toisin sanoen, kielifilosofinen tarkastelu ei ole menetelmä oikeudellisten ongelmien ratkaisemiseksi, vaan pyrkimystä selvittää kielenkäyttöön liittyviä ongelmia ja epäselvyyksiä.⁶ Oikeudellisen ilmiön kielifilosofinen tutkimus voi alkaa vasta kun on esillä jotain kielellistä aineistoa tutkittavaksi. Kielifilosofinen tutkimus ei sen sijaan voi ottaa kantaa oikeudellisiin kysymyksiin, esimerkiksi siihen, onko tutkittava aineisto voimassa olevaa oikeutta vai ei. Kielifilosofiselle tutkimusotteelle on luonteenomaista ottaa tutkimusmateriaali suoraan lakikirjasta, oikeuden pöytäkirjasta tai esimerkiksi testamenttiasiakirjasta ja lähteä liikkeelle siitä olettamuksesta, että kyseessä on juridisesti relevantteja seikkoja ilmaiseva tekstimateriaali.⁷ Tiivistäen voidaan todeta, että oikeustieteen avulla määritellään ensin, mikä on juridisesti merkittävää tekstiaineistoa; tämän jälkeen kielifilosofian avulla voidaan kyseistä aineistoa täsmentää, ja tämän jälkeen oikeustieteen avulla ratkaistaan käsillä oleva oikeudellinen ongelma kyseistä materiaalia käyttäen ja harkiten samalla, mikä paino kielifilosofiselle tarkasteluille annetaan.

2.1.1 Normin käsitteestä

Huolimatta edellä kuvatusta lakitekstikeskeisestä tutkimusotteesta ja sen mukanaan tuomasta oikeusnormin käsitteen tarkastelun kaventumisesta, tässä tutkielmassa on otettava kantaa kysymykseen: mikä on normi ja erityisesti mikä on oikeusnormi? Suomen kielen perussanakirjan⁸ määritelmän mukaan normi on sääntö, ohje tai malli. Normi on siis jotain sellaista, joka sanoo miten asioiden pitäisi olla tai miten tulisi toimia tietyn päämää-

⁵ Jaottelun lakitekstikeskeisen ja ongelmakeskeisen tutkimusotteen välillä on esittänyt Aarnio 1982 s. 61.

⁶ Kielifilosofian selventävästä luonteesta ks. Makkonen 1959 s. 50 ss.

⁷ Jo tässä vaiheessa on syytä tähdentää sitä seikkaa, että testamentti on eräs oikeusnormilähde; testamentti luo oikeuksia ja toisaalta velvollisuuksia sietää näiden oikeuksien toteuttamista. Tässä suhteessa testamentilla on oikeussäädöksen kaltaisia piirteitä (ks. Ylöstalo 1954 s. 42) ja tästä syystä testamentin kielitieteelliseen tai kielifilosofiseen tulkintaan pätevät pitkälti samat periaatteet kuin oikeussäännösten tulkintaan yleisestikin. Tähän kysymykseen palataan lähemmin tutkielman 3 luvussa.

⁸ Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1990.

rän saavuttamiseksi. Normi ei sen sijaan ota kantaa siihen, miten asiat todellisuudessa ovat. Asian voisi ilmaista niinkin, että normi on viittaus toivotuun, käskettyyn tai muutoin tarkoitettuun asiointilaan eikä vallitsevaan todellisuuteen. Normi on viittaus erääseen mahdolliseen maailmaan, joka säädetään, käsketään tai vaikkapa kehoitetaan olemaan yhtä vallitsevien olosuhteiden eli todellisuuden kanssa. Nämä kaksi elementtiä, viittaus tiettyyn asiointilaan ja viittaus tiettyyn suhteeseen viitatun asiointilan ja todellisuuden välillä muodostavat normin olemuksellisen ytimen, joka on yhteinen erilaisille suosituksille ja ohjeille sekä eriasteisesti velvoittaville määräyksille.⁹

Ajatelkaamme esimerkin vuoksi seuraavanlaisia normeja: ”Sulje ovi!”, ”Tutkielman pituus on oltava vähintään 50 konekirjoitussivua.” ja ”Valtiolta kuuluu Suomessa kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta.” Ensimmäinen normi viittaa asiointilaan, jossa määrätty ovi on suljettu ja *käskee* tämän asiointilan toteutettavaksi.¹⁰ Toinen viittaa tietyn tyyppiseen tutkielmaan ja asettaa tämän *malliksi* tutkielman laatijoille. Kolmas puolestaan Suomen perustuslain 2 § 1 momenttina *säätää* tietyn valtiollisen instituution olemassa olevaksi ja sille tehtävän edustaa kansaa. Tässä tapauksessa viitatusta asiointilasta tulee säädösaktin kautta osa todellisuutta.

On tärkeää tehdä se havainto, että normi ei ole kielellinen ilmaus, eli jotain itse kieleen kuuluvaa, vaan tietynlainen suhde kielen ja todellisuuden välillä, jonka avulla kielellinen ilmaus saa merkityksensä. Voimme siis esittää johtopäätöksenä, että normi on tietyn tyyppisen kielellisen ilmaisun merkitys.¹¹ Tarkastelemme jäljempänä Fregen ja Wittgensteinin kielellisen ilmaisun merkityksestä esittämiä teorioita. Tässä vaiheessa voimme näitä semanttisia tarkasteluja ennakoivasti antaa normille seuraavan Aarniolta lainatun määritelmän: normi on tapa, jolla normin kielellistä ilmaisua käytetään ja toisaalta normi on normin kielellisen ilmaisun ajatussisältö.¹²

⁹ von Wright määrittelee luonteen, sisällön ja sovellutusehdon (character, content and condition of application) muodostavan normin ytimen (norm-kernel), joka on yhteinen kaikille preskriptiivisille normeille, von Wright 1963 s. 70. Tässä annettu normin ytimen määritelmä on riippumaton von Wrightin käyttämästä termistä ja sille antamastaan määritelmästä, mutta on sen kanssa lähes täysin yhtenevä.

¹⁰ Käsky ei edellä esitetyn määritelmän puitteissa varsinaisesti ole normi, mutta se on kiistatta jäljempänä käsiteltävä preskriptiivinen ilmaus ja sillä on samat semanttiset perusominaisuudet kuin normilla.

¹¹ Tässä yhteydessä jätetään avoimeksi kysymys, onko normi semanttisen viittaussuhteen kohde vai itse semanttinen viittaussuhde, johon siis kuuluu sekä kielellinen että reaalin elementti. Tämä avoimuus juontaa siitä, että itse merkityksen käsite jätetään tässä tutkielmassa avoimeksi. Normin semanttisista kysymyksistä ks. erityisesti Wróblewski s. 1–22 ja Aarnio 1977 s. 11 ss.

¹² Ks. Aarnio 1977, s. 12, josta tämä määritelmä on suoraan lainattu. Ks. myös Makkonen 1981, s. 46 ss.

2.1.2 Oikeusnormit preskriptioina

Käsitelyämme normin käsitettä yleisellä tasolla on tarpeen siirtyä pohtimaan oikeusnormin erityisluonnetta. Eräs oikeusnormia kvalifioiva piirre on se, että oikeusnormi on tietyllä tavalla asetettu (säädännäinen normi) tai muutoin otettu osaksi oikeusjärjestystä (tavanomaisoikeudellinen normi). Toinen merkittävä piirre on se, että oikeusnormit velvoittavat normiadressaatteja tietyn tyyppiseen käyttäytymiseen. Mikäli normiadressaatti ei noudata oikeusnormin ilmaisemaa määräystä häntä mahdollisesti kohtaa oikeusjärjestyksen määräämä sanktio. Oikeusnormialamaisella on siis käytännöllinen mahdollisuus toimia joko normin edellyttämällä tavalla tai normia rikkovalla tavalla. Sellaista lausetta tai muuta kielellistä ilmausta, jonka merkitys on oikeusnormi, on tapana kutsua preskriptiiviseksi, määrääväksi ilmaukseksi erotuksena deskriptiivisestä, kuvailevasta tai havainnoivasta ilmauksesta. von Wright erottaa kolme normien päätyyppiä: säännöt, määräykset eli preskriptiot ja niin kutsutut tekniset normit eli tavoitteelliset toimintaohjeet.¹³ On ilmeistä, että oikeusjärjestykseen kuuluu preskriptioiden ohella myös sääntöjä, erilaisia konstitutiivisia normeja, jotka määrittelevät esimerkiksi valtiollisten instituutioiden toimivaltasuhteita. Oikeusjärjestys sisältää myös teknisiksi normeiksi tulkittavia säännöksiä. Kaikki muotomääräykset ovat eräässä mielessä ohjeita siitä, miten on meneteltävä, jotta halutut oikeusvaikutukset saataisiin aikaiseksi. Kaikki oikeussäännökset ovat kuitenkin aina luonteeltaan määräyksiä, joko normin asettamiseen oikeuttavan viranomaisen määräyksiä tai ylimuistoisista ajoista periytyviä velvoittavia moraalisia määräyksiä. Tässä yhteydessä ei ole tarpeellista yrittää tehdä täyttä selkoa siitä, ovatko oikeusnormit poikkeuksetta aina preskriptioita vai eivät. Meille riittää se havainto, että oikeusnormit ovat tyypillisesti preskriptioita ja että niillä on tästä syystä tiettyjä semanttisia ominaisuuksia, jotka poikkeavat deskriptiivisten eli kuvailevien ilmausten tavasta viitata todellisuuteen. Selvännän preskriptiivisten ja deskriptiivisten ilmaisujen eroja seuraavassa.

Deskription keskeisin semanttinen piirre on, että se on, tai ainakin se periaatteessa voi olla, tosi tai epätosi. Toisin sanoen deskriptiivisen ilmauksen mukainen kuvaus voi olla yhtäpitävä havaitun todellisen asiaintilan kanssa tai sitten se voi olla havaitun todellisuuden vastainen.¹⁴ Pre-

¹³ von Wright 1963 s. 6 ss.

¹⁴ Tässä yhteydessä ei ole tarpeen pohtia totuuden ja epätotuuden käsitteitä vaihtoehtoisten totuusteorioiden valossa, vaan ilmaisun totuus voidaan ajatella yksinkertaisesti merkitsevän vastaavuutta eli korrespondenssia kielellisen ilmauksen ja todellisuuden välillä ja epätotuuden vastaavasti ristiritaa lausutun ja havaitun välillä.

skriptiivinen ilmaus puolestaan on sellainen, joka esimerkiksi käskee, kehottaa, tai opastaa ja joka ei sellaisenaan voi olla tosi tai epätosi. Preskriptiivisen ilmauksen avulla pyritään muuttamaan maailmaa tai esittämään, millaiseksi maailman olisi hyvä tai tarkoituksenmukaista muuttua. Lauseissa preskriptio edellytetään jotain enemmän kuin vain se, että käsky kehoitus, ohje ym. ymmärretään. Preskriptio ei ole neutraali suhteessa valitseviin asiointiloihin samalla tavoin kuin deskriptio, joka ikään kuin tyytyy siihen miten asiat ja asiointilat kulloinkin ovat.

Ajatelkaamme oikeusnormia, joka määrää, että testamentti on valvottava kuuden kuukauden kuluessa siitä, kun testamentin saaja on saanut tiedon testamentin tekijän kuolemasta ja hänen hyväkseen tehdystä testamentista. Lienee selvää, että edellä esitetty ilmaus velvoittaa testamentin saajan toimimaan tietyllä tavalla ja että kyseessä on siis nimenomaan preskriptiivinen ilmaus. Entä onko kyseinen preskriptio tosi tai epätosi? Meidän ehkä tekisi mieli sanoa, että esitetty normi on epätosi, koska se ei (enää) kuulu Suomen voimassa olevaan oikeusjärjestykseen eikä se niin ollen ole oikeudellisesti velvoittava. Tai kenties mieleen tulisi sanoa, että me emme tiedä, koska meillä ei ole tietoa siitä, noudatetaanko kyseistä normia jossain erityisessä yksityistapauksessa. Tarkasteltaessa lähemmin ensimmäistä vastausta, näemme, että se on vastaus kysymykseen, kuuluuko Suomen oikeusjärjestykseen kyseinen testamentin valvontaan liittyvä normi; esittämämme normi ei kuitenkaan sano mitään kuulumisestaan Suomen oikeusjärjestykseen. Toinen vastaus taas liittyy normin noudattamiseen; kyseinen normi ei kuitenkaan väitä mitään siitä, noudatetaanko sitä vai ei.

Normi on eri asia kuin normia koskevat väitteet, eli *normilauseet*,¹⁵ joiden avulla voidaan esittää esimerkiksi sellaiset väitteet, että normi on voimassa oleva oikeusnormi tai että puheena olevaa normia on noudatettu jossain erityistapauksessa. Jos esimerkiksi professori valtiosääntöoikeuden luennolla valistaa opiskelijoita toteamalla, että Suomen perustuslain 2 § 1 momentin mukaisesti valtiolta Suomessa kuuluu kansalle, tai hän vaikkapa lukee kyseisen lainkohdan ulkomuistista, hän ei tämän kielellisen aktin avulla säädä mitään, vaan hän kertoo jotain Suomen voimassa olevan lain sisällöstä. Normilauseet ovat deskriptiivisiä ilmauksia, joiden merkitys on siinä, että ne voivat olla tosia tai epätosia. Totuus ja epätotuus ovat siis määrätynlaisia kielen ja todellisuuden välisiä suhteita. Koska normi itsessään on tietäntyyppisen ilmaisun merkitys eli suhde kielen ja kielen ulkopuolisen todellisuuden välillä, sillä ei voi olla ominaisuutta olla tosi tai

¹⁵ Normilauseista ks. Aarnio 1982 s. 63–66.

epätosi. Ilmausta ei voida tulkita samanaikaisesti sekä preskriptioksi että deskriptioksi.

2.1.3 Normiformuloinneista

Normi on edellä määritelty tietyn tyyppisen kielellisen ilmauksen merkitykseksi. Kielellistä ilmausta, jonka merkitys on normi, kutsutaan vakiintuneesti normiformuloinniksi.¹⁶ Normiformulointi on siis normin kielellinen ilmiäisy, kirjoitettavissa ja puhuttavissa oleva kielellinen entiteetti. On huomattava, että normiformulointi ei ole sama asia kuin edellä käsitelty normilause. Normilause on normia koskeva väite, kun normiformulointi taas on normin ilmentymä kielen tasolla.

Edellä tarkasteltiin esimerkkinä oikeusnormista erästä testamentin valvontaan liittyvää normia. Tämän normin formulointi, kielellinen muotoilu löytyi aikaisemmin lakikirjasta. Tämä formulointi oli täsmällisesti ilmaistuna perintökaari 14:1.1. Normiformulointi *par excellence* on lakiteksti, sen itsenäiset osat, kuten lauseet, momentit ja pykälät. Lakikirja on kokoelma oikeusnormiformulointeja, joiden perusteella on saatavissa tietoa voimassa olevan oikeuden sisällöstä eli itse oikeusnormeista. Oikeusnormiformulointi on siis kvalifioitu preskriptiivinen ilmaus, jonka merkitys on tietty oikeusnormi. Normiformulointi on normin havaittava osa tai aspekti. Normista ei yksinkertaisesti voida puhua, puhumattakaan, että oikeusnormia voitaisiin soveltaa lainkäytössä, ellei sille anneta kielellistä muotoilua. Normiformulointi ei ole jotain vähäarvoista suhteessa itse normiin, sanahelinää tai pelkkää puhetta, vaan välttämätön edellytys normin olemassaololle tehokkaana ja todellisena oikeusnormina.

Eronteko oikeusnormin ja oikeusnormiformuloinnin välillä saattaa vaikuttaa tarpeettomalta ja jopa perusteettomalta teoretisoinnilta, sillä lähes kaikessa niin lainkäytöllisessä kuin akateemisessakin kielenkäytössä oikeusnormi samastetaan sen kielellisen ilmaisun, käytännössä siis useimmiten säädöstekstin kanssa. Oikeusnormi on kuitenkin selkeästi jotain muuta kuin pelkkä kielellinen ilmaisy. Tämä käy ilmi siitä, että oikeusnormi voidaan ilmaista kielessä usealla eri tavalla. Esimerkiksi Suomen oikeusjärjestelmä, siis lähinnä sen säädännäinen osa, voitaisiin esittää suomen kielellä lukeuttomilla vaihtoehtoisilla tavoilla. Yksittäinen sana voidaan toisinaan korvata täsmälleen samaa tarkoittavalla sanalla (sellaisia sanapareja tai sanaryhmiä lienee tosin sängen vähän, jotka täyttävät juridiset vaatimukset sa-

¹⁶ Ks. Makkonen 1981, s. 34 ss.

nojen samanmerkityksisyydelle) tai lause voidaan korvata synonyymillään kirjoittamalla esimerkiksi lauseenvastike sivulauseen sijaan tai päinvastoin taikka saman asian ilmaisemiseksi voidaan käyttää jotain kokonaan toisen tyyppistä ilmaisutapaa. Mahdollisuuksia muunteluun on lukuisia, ja vaikka lähes kaikki merkitysvarianteista ovatkin enemmän tai vähemmän triviaaleja, ne kuitenkin osoittavat kiistattomasti, että normi on useimmissa tapauksissa mahdollista formuloida useammalla kuin yhdellä tavalla ja että normi näin ollen on jotain muuta kuin sille kulloinkin annettu kielellinen muotoilu.

Oikeusnormin ja oikeusnormiformuloinnin välinen distinktio on jäljempänä käsiteltävän oikeudellisen tekstin semanttisen analyysin näkökulmasta perustavan tärkeä, koska oikeudellisesti relevantin oikeusnormin tarkastelemiseksi ja ennen kaikkea oikeusnormin soveltamiseksi lainkäytössä tarvitaan menetelmä, joka liittyy oikeusnormiformuloinnin merkitsemään määrättyä oikeusnormia. Semanttinen analyysi on menetelmä, joka selvittää kielellisten ilmausten merkityssuhteita eli kielen ja todellisuuden välistä suhdetta. Oikeudellisessa kontekstissa semanttinen analyysi tarkoittaa nimenomaan oikeusnormiformuloinnin ja oikeusnormin välisen suhteen kriittistä tarkastelua.

2.2 Oikeuskielestä

Pyrkimys kirjoittaa oikeussäännökset mahdollisimman täsmällisesti ja yksiselitteisesti on johtanut erityisen säädösteksteissä käytetyn lakikielen syntymiseen. Edellä esitetyn valossa pyrkimys täsmällisyyteen ja yksiselitteisyyteen lainsäädäntötyössä tarkoittaa sitä, että oikeusnormiformuloinnit saatetaan vastaamaan mahdollisimman täsmällisesti tarkoitettuja normatiivisia vaikutuksia.

Varsinaisen lakitekstin ohella myös muu oikeudellinen kieli muistuttaa säädöskieltä. Esimerkiksi oikeustieteilijöiden tutkimukset, tuomioistuinten antamat ratkaisut perusteluineen ja jopa lakimiesten puheenparsi on esitetty lakikieltä jäljittelevällä kielellä. Yleensä kaikki oikeusnormeja koskevat lausumat esitetään kielellä, joka tyylillisesti muistuttaa säädöskieltä. Lie-nee perusteltua puhua lakikielen sijasta yleisemmin oikeuskielestä.¹⁷

¹⁷ Lakikielen sanakirjojen silmäily osoittaa, että termillä ”lakikieli” ymmärretään kaikkea sitä erikoissanastoa, jota käytetään erilaisissa oikeudellisissa yhteyksissä, riippumatta siitä, onko sanalla mitään erityistä oikeudellista luonnetta. Esimerkiksi Matti Joutsen kirjoittaa toimittamansa Lakikielen sanakirja suomi–englanti -teoksen (WSOY, 1995) ensimmäisen

Tarkastelen seuraavassa lyhyesti oikeuskielen joitakin erityispiirteitä, jotka heijastuvat oikeuskielisen tekstin tulkintaan.

2.2.1 Oikeuskielen ulkoinen ja sisäinen aspekti

Oikeuskielellä on useita erilaisia funktioita. Ensinnäkin oikeuskieli on tietyn ammattiryhmän käyttämä kieli. Samoin kuin muut ammattikielet oikeuskieli on juristien keino erottautua sosiaalisesti omaksi professiokseen. Lakimiehet käyttävät maallikolle tuntemattomia termejä ja valitsevat laatimiinsa asiakirjoihin ja puheeseensa usein mielellään teknisemmän variantin yleiskielisen sijasta. Ammatillinen jargon kertoo jokamiehelle, että vastassa on lakimies tai ainakin sellaisena esiintyvä henkilö. Tilanteesta ja henkilöistä riippuen lakimiehen käyttämä kieli herättää maallikossa usein kunnioitusta tai epäluuloa; toivoa ongelmien ratkaisemisesta tai pelkoa asioiden tarpeettomasta mutkistumisesta. Tällaista näkökulmaa voitaisiin kutsua oikeuskielen ulkoiseksi aspektiksi. Ulkoinen aspekti tarkoittaa oikeuskielen tarkastelua lakimieskunnan ulkopuolelta, maallikkokunnasta käsin. Oikeuskielen mieltäminen kapulakieleksi on eräs oikeuskielen ulkoinen ominaisuus. Ulkoista aspektia leimaa ymmärtämättömyyden ruokkima asenteellisuus, joka on sukua yleiselle enakkoluuloisuudelle kaikkia vieraita kieliä puhuvia kohtaan.

Vastaavasti oikeuskielen sisäiseksi aspektiksi voidaan kutsua lakimiesten omaa näkökulmaa ammattikieleensä. Sisäiseen aspektiin kuuluu kaikki se, mikä liittyy oikeuskielen käyttämiseen lainkäytön ja oikeustieteen väliin. Esimerkiksi tämän tutkielman pyrkimys selvittää kielen toimintaa oikeudellisen informaation välittäjänä erityisesti testamentin tulkinnan kannalta liittyy oikeuskielen sisäiseen aspektiin niin kuin yleensä kaikki lainopillinen ja oikeusteoreettinen tutkimus. Termillä oikeuskieli tarkoitetaan jalkjempänä tässä tutkielmassa yksinomaan oikeuskielen sisäiseen aspektiin liittyviä seikkoja. Oikeustieteellinen tutkimus ei ylipääntensä voi kiinnittyä oikeuskielen ulkoiseen aspektiin muutoin kuin empiirisiin menetelmin hankitun tietoaineiston kautta. Tällaista empiiristä dataa voisi olla esimerkiksi erilaisten haastattelu- tai kyselytutkimusten tuottama aineisto, jota on mahdollista analysoida esimerkiksi oikeussosiologisin menetelmin.

painoksen esipuheessa, että sanakirjan käyttökelpoisuutta silmällä pitäen oikeustieteen alaa tulkitaan laajasti ja että tästä syystä hakusanoiksi on otettu termejä, jotka varsinaisesti kuuluisivat talous- ja liike-elämän, tekniikan, valtiotieteen tai humanististen tieteiden sanakirjoihin. Ilmaisulla ”lakikieli” tarkoitetaan siis pitkälti samaa kuin tässä tutkielmassa tarkoitetaan ilmaisulla ”oikeuskieli”. Makkonen käyttää nimitystä ”juridinen kieli” otsikoidessaan tutkimuksensa ”Ajatuksia juridisen kielen loogisesta analyysistä” (Makkonen 1959). Ks. myös hakusana *Lakikieli* teoksessa *Encyclopædia Iuridica Fennica*, kirj. Kullervo Kempainen.

Lakimiesammatin läheinen yhteys kieleen tulee esille muun ohella siinä, että muiden perinteisten professioiden edustajat, lääkärit ja papit erotetaan rahvaasta lähinnä puheen sisällön perusteella eikä niinkään erityisen kielellisen tyylin perusteella, kun taas lakimieskunta on hyvin keskeisesti erityisen kielenkäyttötavan hallitsemiseen erikoistunut professio. Lakimiehen ammatilliseen osaamiseen kuuluu kyky argumentoida juridisesti relevantilla tavalla ja tämä osaaminen edellyttää kykyä esittää asiat oikeuskielellä. Lakimies on henkilö, jolla on koulutuksen kautta hankittu riittävä oikeuskielen taito ja joka tämän taitonsa avulla kykenee hoitamaan oikeudellisia tehtäviä.

2.2.2 Oikeuskieli luonnollisen kielen fragmenttina

Eräs oikeuskielen keskeinen ominaisuus liittyy siihen, että (suomenkielinen) oikeuskieli on suomen kieltä ja sanastonsa puolesta vieläpä sangen tavallista suomen kieltä, mutta oikeuskielellä esitettyjen asiakirjojen ja lausumien sisältö jää siitä huolimatta maallikolle usein hämäräksi.¹⁸ Oikeuskieli sisältää loppujen lopuksi vain suhteellisen vähän sanoja ja ilmauksia, joilla on pelkästään oikeudellinen merkitys. Esimerkiksi luonnontieteelliset esitykset sisältävät keskimäärin huomattavasti enemmän vierasperäisiä ilmauksia, teknisiä termejä, matemaattisia kaavoja ja muita yleiskielelle vieraita ilmauksia kuin oikeustieteelliset tutkimukset. *Saantosuoja*, *preklusio* ja *lainvoima* voisivat olla esimerkkejä erikoistermeistä, joilla on lähinnä vain juridinen merkitys. Vastaavasti esimerkiksi ilmaukset *vilpitön mieli*, *kolmansiin nähden* tai *asianosainen* ovat esimerkkejä juridis-teknisistä termeistä, jotka ovat ymmärrettäviä myös yleiskielisinä ilmauksina.¹⁹ On lähes mahdotonta edes summittaisesti luokitella oikeudellisia termejä erikoistermeiksi ja termeiksi, joilla on muiden merkitystensä ohella myös täsmällinen juridinen merkitys. Nämä vaikeudet ovat yhteydessä kielen yleisiin semanttisiin ominaisuuksiin, joita tarkastellaan jäljempänä.²⁰ Tällä jaottelulla ei sinänsä ole suurta merkitystä tämän tutkielman kannalta, mutta

¹⁸ Ks. Aarnio 1989 s. 167, jossa kirjoittaja huomauttaa, että oikeuskieli on yleisesti ottaen normaalia arkikieltä ja että oikeuskielen ansiot ja heikkoudet ovat sen vuoksi tavallisesti samat kuin yleiskielelläkin ja Makkonen 1959s. 59–60, jossa kirjoittaja toteaa varsinaisten juridisten termien olevan vähälukuisia.

¹⁹ Voimme todeta, että tällaisilla ilmauksilla on erilaiset merkitykset erilaisissa kielellisissä yhteyksissä; oikeudellisissa yhteyksissä niillä on juridis-tekninen, oikeusnormeihin kiinnittyvä merkitys ja jossain muussa yhteydessä taasen kyseisestä asiayhteydestä käsin määräytyvä merkitys. Ks. kappale 2.4.1, jossa tarkastellaan Fregen semanttista teoriaa.

²⁰ Ks. kappale 2.3.

sen sijaan on tärkeää tehdä se havainto, että oikeuskieli teknisenä erityiskielenä perustuu pitkälti yleiskielisten sanojen täsmälliselle käyttämiselle eikä niinkään oman erityisen terminologian luomiselle. Oikeudellisissa yhteyksissä joudutaan tarkastelemaan tavallistenkin sanojen merkityksiä täsmällisemmin kuin kielenkäyttötilanteissa yleensä. Tämä seikka on yhteydessä siihen, että oikeustiede havainnoi ja systematisoi jokapäiväiseen elämään liittyviä asioita eikä esimerkiksi vain laboratorio-oloissa havaittavia ilmiöitä tai tilastollisin menetelmin tarkasteltavia laajoja yhteiskunnallisia tietoaaineistoja.

Väite oikeuskielen yleiskielisyydestä pätee erityisesti säädöskieleen, jonka täsmällisyys perustuu sanonnan tarkkuuteen ja jossa vierasperäisiä termejä tarkoituksellisesti pyritään välttämään. Oikeustieteellisissä teksteissä sen sijaan esiintyy enemmän akateemista oppisanastoa. Toisin sanoen oikeusnormiformuloinnit esitetään mahdollisimman yleiskielisesti, mutta tieteelliset oikeusnormilauseet, joiden avulla oikeusnormijärjestelmää systematisoidaan ja muutoinkin arvioidaan, sisältävät runsaasti tavalliselle yleiskielelle vieraita ilmauksia.²¹

2.2.3 *Oikeuskielen tehtävät*

Oikeuskieli on oikeusnormiston käyttämistä varten kehittynyt kieli, jonka avulla säädetään oikeusnormeja, esitetään oikeudellisia väitteitä, perustellaan oikeudellisia ratkaisuja ja ylisummaan käytetään tai muokataan oikeusnormistoa vaihteleviin tarkoituksiin. Oikeuskieli on väline oikeusnormijärjestelmän käyttämiseksi ja tästä syystä oikeuskielellä esitettyä ilmausta arvioidaan ensisijaisesti oikeusnormivaikutusten perusteella: lakitekstiä tarkasteltaessa arvioidaan mitä vaikutuksia säädetyllä normilla on yhteiskunnassa, oikeuden istunnossa esitettyä väitettä arvioidaan jutun asianosaisten oikeudelliseen asemaan vaikuttavana kielellisenä aktina ja oikeustieteilijän lainopillisia esityksiä arvioidaan etupäässä oikeusnormijärjestelmää koskevinä de lege lata tai de lege ferenda kannanottoina. Koska oikeuskieli on väline oikeusnormijärjestelmän käyttämiseksi, oikeuskielen avulla voidaan konkreettisesti vaikuttaa ihmisten elämään. Oikeuskieli ei ole pelkkää puhetta; oikeuskielellä esitetty ilmaus on tietyn henkilöpiirin jäsenten oikeus-

²¹ Oikeusnormiformuloinnit muodostavat oikeustieteellisen tutkimuksen kohteen, objektikielen ja oikeustieteen oma kieli puolestaan tutkimuksen välineen, metakielen. Objektikieli ja metakieli ovat kaksi eri kieltä, jotka on tarkoin erotettava toisistaan ja joilla voi olla toisistaan poikkeavia ominaisuuksia. Objektikieli–metakieli-erottelusta ks. Makkonen 1998 s. 56–58 ja erityisesti oikeuskielen osalta Wróblewski s. 36.

asemiin vaikuttava teko. Oikeuskieli on väline, jonka avulla oikeussubjektit toteuttavat oikeudellista kompetenssiaan.²²

Oikeuskieleen ja erityisesti säädöskieleen kohdistuu nykyään monen-
suuntaisia vaatimuksia. Yhtäältä oikeuskoneistolta odotetaan nopeaa ja var-
maa toimintaa. Tämä edellyttää normiformuloinneilta täsmällisyyttä, joka
on saavutettavissa vain teknisen ja eriytyneen säädöskielen avulla. Toisaal-
ta taas katsotaan maallikolla olevan oikeus saada luotettavaa tietoa oikeus-
normeista säädöstekstiä lukemalla. Oikeusturvan riittävän tehokas toteutu-
minen edellyttää sitä, että tieto oikeusnormeista on helposti saatavilla myös
ilman aikaa vievää ja kallista turvautumista lakimiehen palveluksiin.²³ Tämä
puolestaan edellyttää säädöskieleltä helppolukuisuutta, joka usein on vai-
keasti sovittavassa ristiriidassa täsmällisyys- ja yksiselitteisyysvaatimusten
kanssa.

Edellä todettiin oikeuskielen muistuttavan läheisesti tavallista suomen
kieltä. Suomen kieli on niin kutsuttu luonnollinen kieli, joka on kehittynyt
organisesti aikojen kuluessa erään kansan käyttämäksi kieleksi. Samoin
kuin mikä tahansa eriytyneempikin ammattikieli tai jonkin tieteenalan kie-
li myös oikeuskieli on osa luonnollista kieltä. Toisin sanoen oikeuskieli ei
ole keinotekoinen formaalikieli, jolla olisi täsmällinen sanasto, kielenkäyttö-
säännöt ja sanoilla yksiselitteisen täsmälliset merkitykset. Tällaisia for-
maalikieliä ovat esimerkiksi tietokoneiden ohjelmointikieliet. Huolimatta
siitä, että oikeuskieli on luonnollista kieltä, oikeuskielellä on joitakin for-
maalikielen piirteitä. Tämä on seurausta siitä, että oikeuskielellä on poik-
keuksellisen täsmällinen tehtävä oikeusnormijärjestelmän kuvaajana ja käyt-
tökielenä. Oikeuskieleltä tästä syystä myös odotetaan samanlaista mekaa-
nista suorituskykyä kuin tietokoneiden ohjelmointikieliltä. Oikeuskielellä
esitetyn inputin odotetaan tuottavan nopeasti ja varmasti lainsoveltajan toi-
mesta (oikean) outputin. Samaan aikaan odotetaan lainkäyttöprosessin ole-
van sillä tavoin läpinäkyvää, että se on kansalaisten kontrolloitavissa ja
ymmärrettävissä. Tässä suhteessa oikeuskieleen kohdistuvat odotukset poik-
keavat ohjelmointikieleen kohdistuvista odotuksista. Tavallinen tietokoneen-
käyttäjä ei odota ymmärtävänsä sitä tapaa, jolla tietokone suorittaa käsketyt
toiminnot. Hän käyttää tietokonetta yksinkertaisen käyttöjärjestelmän avulla

²² Oikeuskielisillä ilmauksilla on performatiivisia piirteitä, toisin sanoen niiden avulla voi-
daan tehdä konkreettisia tekoja. Näiden niin kutsuttujen kielitekojen ja oikeusteorian yhtey-
ksistä ks. Helin 1990.

²³ Ks. esimerkiksi Hallituksen esitystä työlainsäädännön uudistamiseksi HE 157/2000 s. 47
ja 52, jossa eräänä keskeisenä uudistusta ohjanneena tekijänä mainitaan se, että sääntely on
työsuhteen osapuolten saavutettavissa sekä fyysisesti että tiedollisesti.

eikä tietokoneen käyttämän tietokonekielen avulla. Analogiaa oikeuskielen ja ohjelmointikielten välillä voidaan tällä kohdin rikastaa toteamalla, että asianajolaitos vastaa tietokoneen käyttöjärjestelmää. Asianajajan – tai muun lakimiehen – kanssa maallikot keskustelevat yleiskielellä ja asianajajan tehtävänä on kääntää päämiehen yleiskielellä esittämä toimeksianto täsmälliseksi oikeuskieliseksi esitykseksi esimerkiksi haastehakemuksen muodossa. Tietokoneen käyttäjän tavoin päämies ei useinkaan ole kiinnostunut siitä oikeusprosessista, jolla haluttuun lopputulokseen on lakimiehen avustuksella päästy, mutta hänellä on joka tapauksessa huomattavasti suurempi intressi olla perillä oikeuskoneiston toiminnasta kuin tietokoneen toiminnasta. Tämä tulee esille erityisesti silloin, kun asia ratkaistaan hänen vahingokseen. Oikeusinstituutiot olisivat perin kafkamaisia koneistoja, jos ne toimisivat kaikilta osin tietokoneiden tavoin.

On selvää, että käytännössä joudutaan oikeuskielen osalta tinkimään sekä mekanistisen tehokkuuden ja ennakoitavuuden vaatimuksesta että yhtä lailla vaatimuksesta, jonka mukaan oikeuskielen on oltava ymmärrettävää kaikille niille, joita oikeuskielinen esitys koskee. Tämä dilemma heijastuu myös testamentin tulkintaan. Testamenttitekstiä ei voida tulkita mekaanisesti oikeuskielisenä koodina antamalla ilmauksille määrätty merkitykset ja jättämällä osa ilmauksista oikeudellisesti epämääräisinä kokonaan huomiotta, mutta testamenttia ei voida myöskään tulkita täysin vapaasti antamalla suojaa kaikille mahdollisille testamenttitekstin lukutavoille. Testamentin tulkinnan on luovittava Skyllan ja Kharybdiksen, mekanistisen, pelkkään sanamuotoon tukeutuvan ja testamenttia vääristelevän, liian vapaan tulkinnan välitse. Tämä on testamentin tulkinnan haasteellinen tehtävä, jonka suorittamisessa kielifilosofiolla on tulkintaratkaisua ohjaava ja perusteleva rooli.

2.3 Semanttinen tulkinta

Semantiikalla tarkoitetaan merkitysoppia, eli oppia siitä, miten kielelliset ilmaukset saavat merkityksensä ja toisaalta itse merkityksen käsitteeseen kohdistuvaa tutkimusta. Toisin sanoen semantiikka tutkii yhtäältä käsitteiden tai yleisemmin ilmausten merkityksiä ja semanttisia tehtäviä ja toisaalta itse semanttisia käsitteitä. Tämän tärkeän erottelun on esittänyt von Wright.²⁴ Hän nimittää ensin mainittua lingvistiseksi suuntaukseksi ja jälkimmäistä filosofiseksi semantiikaksi.

²⁴ von Wright 1982 s. 184–185.

Makkonen tarkastelee tätä jaottelua oikeustieteen kannalta ja toteaa, että siirtyminen filosofisesta semantiikasta lingvistiseen kielenanalyysiin²⁵ merkitsee filosofian sovellutusten kannalta syventynyttä tarkastelukulmaa.²⁶ Semanttisten käsitteiden analysointi on puhtaasti filosofista tutkimusta, kun lingvististä kielenanalyysia puolestaan voidaan soveltaa minkä tahansa kielen merkityksen tutkimiseen. Filosofinen semantiikka ei siis sellaisenaan ole väline esimerkiksi oikeuskielisen tekstin merkityksen selvittämiseksi. Tässä tutkielmassa kielifilosofiaa sovelletaan testamentin tulkinnan apuvälineenä, mikä täsmällisemmin ilmaistuna tarkoittaa lingvistisen kielenanalyysin soveltamista testamenttitekstin epäselvyyksien oikaisemiseen. Termillä ”semantiikka” tarkoitetaan tässä tutkimuksessa siis nimenomaan lingvististä kielenanalyysiä.

2.3.1 Semantiikka ja muu kielen tutkimus

Kielitieteessä erotetaan vakiintuneesti semantiikan ohella syntaksin ja pragmatiikan tutkimusalat. Syntaksi tarkoittaa kielioppia laajasti ymmärrettyinä, eli kaikkia niitä sääntöjä, jotka määräävät miten kielellisiä ilmauksia muodostetaan. Pragmatiikkaan taasen kuuluu kaikki kielen käyttämiseen liittyvä tutkimus. Tässä tutkielmassa keskitytään testamenttitekstien semanttiseen tarkasteluun. Syntaktisen näkökulman rajaaminen tarkastelun ulkopuolelle tapahtuu ongelmitta,²⁷ mutta tarkka rajankäynti semantiikan ja pragmatiikan välillä on sangen vaikeaa. Tämä vaikeus johtuu pitkälti siitä, että pragmatiikka tutkimusalana on hyvin heterogeeninen ja epämääräinen; pragmatiikkaa on kaikki se kielellisen viestinnän tutkimus, joka ei suoranaisesti koske syntaksia tai semantiikkaa. Tästä käsitteellisestä epämääräisyydestä ei kuitenkaan ole merkittävää haittaa, koska mitään tarkkaa määrittelyä semanttisen ja pragmaattisen tutkimuksen välillä ei tässä yhteydessä ole tarpeellista tehdä. Semanttisen ja pragmaattisen näkökulman sekoittuminen on ominaista oikeudelliselle ratkaisutoiminnalle ja tästä syystä oikeudellisen ratkaisutoiminnan tieteellinen kuvauskaan ei voi olla puhtaasti semanttinen.²⁸ Semantiikka ymmärrettyinä lingvistisenä kielen-

²⁵ Makkosen käyttämä termi lingvistinen kielen analyysi vastaa von Wrightin käyttämää ilmausta lingvistinen suuntaus.

²⁶ Makkonen 1998 s. 63–65.

²⁷ Erityisesti testamentin tulkinnassa saattaa toki esiintyä tapauksia, joissa tulkittava teksti ei ole kieliopin mukainen. Tällöinkin tulkintatehtävä on luonteeltaan semanttinen, syntaksin oikaiseminen ainoastaan palvelee semanttisia päämääriä.

²⁸ Semanttinen tässä yhteydessä tarkoittaa suurin piirtein samaa kuin teoreettinen tai idealisoiva lähestymistapa ja pragmaattinen puolestaan samaa kuin käytännöllinen tai realisti-

analyysinä on itse asiassa pragmatiikkaa, tiettyä semanttista ajattelua tai teoriaa käytäntöön soveltavaa toimintaa.

Joudumme toteamaan, että semantiikan käsite on itsessään merkitykseltään häilyvä tai ainakin vain suurin ponnistuksin tavoitettava, niin kuin mikä tahansa muukin aktiivisen filosofisen tutkimuksen kohde. Toisaalta semantiikan tutkimus on ollut filosofiseksi tutkimukseksi poikkeuksellisen evolutiivista ja nopeasti muuttuvaa. Tästä syystä edellä esitetyt erottelut filosofisen semantiikan ja lingvistisen kielenanalyysin sekä semantiikan ja pragmatiikan välillä olisi asetettava historialliseen kontekstiinsa niiden täsmällisemmän luonteen selvittämiseksi.

2.3.2 *Oikeuskielen semanttisesta tulkinnasta*

Kaikkia tekstejä on tulkittava, jotta tekstin merkitys saataisiin selville. Tämä on semanttisen tulkinnan peruslähtökohta. Kielelliset ilmaukset ovat symboleja, jotka merkitsevät jotain viittaamalla johonkin itsensä ulkopuoliseen. Niin kuin minkä tahansa muunkin symbolin, kuten esimerkiksi erilaisten matemaattisten symbolien tai vaikkapa liikennemerkkien, myös kielellisten ilmausten merkitys on erikseen osoitettava. Symbolin luonteeseen kuuluu erottamattomasti, että sen merkitys – eli kohde, johon symboli viittaa – ei käy ilmi symbolista itsestään, vaan symbolille on annettava erikseen tulkinta. Symboli on siis erotettava sellaisesta merkistä, joka on välittömästi tulkittavissa. Ross valaisee symbolin ja välittömästi tulkittavan merkin (*tegn*) eroa muun muassa seuraavanlaisten esimerkkien avulla: maan kosteus merkitsee, että äskettäin on satanut; vauvan itku merkitsee, että vauva on kokenut jotain epämiellyttävää ja ukkosen jyrinä merkitsee, että myös salamoit.²⁹ Nämä Rossin esimerkkien mukaiset merkit on tulkittavissa yleisen elämäkokemuksen perusteella, kun symbolin tulkinta taas aina edellyttää tietoa siitä, mitä symbolin on asetettu tai sovittu merkitsevän.³⁰

Luonnollinen kieli on hyvin monimutkainen symbolijärjestelmä, jossa kirjain pääpiirteissään merkitsee tiettyä äännettä, sana tiettyä asiaa, lause tiettyä asiantilaa ja teksti tiettyä asiantilojen kokonaisuutta. Sama symboli

nen tutkimusote. Pragmaattisen tutkimuksen kohteena voi tekstin tai puheen ohella olla myös kielellinen käyttäytyminen ja yleensä mikä tahansa kielelliseen viestintään liittyvä toiminta. Hieman yleistäen voidaan todeta, että käsitelainoppi ja analyttinen oikeusteoria edustavat semanttisia koulukuntia ja erilaiset realistiset suuntaukset puolestaan pragmaattisesti orientoituneita yleisen oikeustieteen koulukuntia.

²⁹ Ross s. 132.

³⁰ Ross antaa seikkaperäisen ja havainnollisen esityksen semanttisen tulkinnan lähtökohdista ja edellytyksistä op. cit. s. 132 ss.

voi kuitenkin merkitä useita eri asioita ja esimerkiksi yksi sana voi muodostaa kokonaisen lauseen. Luonnollinen kieli on paitsi hyvin monimutkainen ja monimuotoinen myös monimerkityksinen symbolijärjestelmä. Olemme edellä todenneet, että oikeusnormi voidaan ilmaista luonnollisella kielellä usealla eri tavalla.³¹ Tämä seikka ei kuitenkaan varsinaisesti ilmennä kielen (semanttista) monimerkityksisyyttä tai monitulkintaisuutta, sillä kyseessä on tietyn asian esittäminen usealla vaihtoehtoisella, mutta mahdollisesti yksiselitteisellä tavalla. Se että ilmaisut I¹, I² ja I³ merkitsevät kaikki oikeusnormia N, ei merkitse sitä, että ilmaukset I¹, I² ja I³ olisivat monimerkityksisiä; ne saattavat kaikki viitata yksiselitteisesti normiin N. Semanttisesta monimerkityksisyydestä on kyse silloin, kun ilmaus I viittaa samanaikaisesti useaan kohteeseen, sanokaamme oikeusnormeihin N¹ ja N². Semanttinen tulkinta tai semanttinen analyysi kulkee siis kielestä todellisuuteen. Matemaattisella kielellä ilmaistuna semanttinen tulkinta on funktio, jonka argumenttina on kielellinen ilmaus ja arvona jokin todellinen kohde. Luonnollisen kielen kohdalla semanttisen funktion lähtöjoukko, eli jokin luonnollinen kieli, ja erityisesti sen maalijoukko, siis todellisuus ymmärrettyinä kaikkein laajimmassa ja rajoittamattomimmassa mielessä, ovat hyvin epämääräisiä toisin kuin formaalikielissä. Semanttisen tulkinnan perusolemus on kuitenkin kaikkien kielten kohdalla sama: kielelliseen ilmaukseen liitetään semanttisen tulkinnan avulla tietty merkitys. Ilmauksen monitulkintaisuus tarkoittaa sitä, että ilmaukselle voidaan antaa useampi kuin vain yksi semanttinen tulkinta; yksittäisellä tulkinnalla on kuitenkin aina vain yksi tulos. Tämä seuraa funktion yleisistä ominaisuuksista.

Semanttisen tulkinnan tehtävänä on tulkittavan kielen merkityksen selvittäminen tulkittavan kielen ominaisuuksia kunnioittaen. Luonnollisen kielen kohdalla tämä tarkoittaa nimenomaan sitä, että pyritään löytämään kielellisten ilmausten merkitykset sellaisina kuin ne elävissä kielenkäyttötilanteissa esiintyvät.

Myös kaikkia oikeudellisia tekstejä on luonnollisesti tulkittava. Oikeuskielen kohdalla semanttisen tulkinnan tehtävänä on erityisesti ilmaisujen (oikeus)normatiivisen ulottuvuuden selvittäminen. Tämä on suora seuraus siitä edellä kosketellusta seikasta, että oikeuskielisen tekstin merkitys on sidoksissa oikeusnormijärjestelmään. Oikeudellisen tekstin tulkinta tässä kaikkein laajimmassa mielessä on merkityksen antamista kielelliselle ilmaisulle: sanalle, lauseelle tai tekstille, kuten esimerkiksi lakitekstin momentille tai pykälälle.³²

³¹ Ks. edellä kappale 2.1.3.

³² Tulkinnan käsitettä ei yleensä ole tapana ymmärtää näin laajasti osana kaikkea semanttis-

Useimmiten tekstin tai puheen semanttinen tulkinta tapahtuu huomattomasti ja täysin ongelmattomasti. Tämä pitää paikkansa yhtä hyvin oikeuskielisen kuin minkä tahansa muunkin kielellisen ilmaisun kohdalla. Arkipäiväisissä kielenkäyttötilanteissa sanoilla ja muilla kielellisillä ilmauksilla on lähes aina selkeästi ymmärrettävissä oleva vakiintunut merkitys, jota on vaikea erottaa ilmauksesta itsestään. Merkitys liittyy niin kiinteästi ilmaisuun, että sitä on vaikeaa tarkastella ilmaisusta erillään olevana seikkana. Me kiinnitämme ilmaisujen merkityksiin huomiota lähinnä silloin, kun kieli ei jostain syystä toimi moitteettomasti.

Semanttisesti yksiselitteinen ja ongelmaton tapaus lainkäyttötilanteessa on niin kutsuttu rutiinitapaus. Tällainen rutiinitapaus on esimerkiksi yksinkertainen velkomuskanne, jonka perusteena on velkakirja. Jutun summaarisen käsittelyn oikeuttava selkeys ja riidattomuus käy ilmi tuomioistuimeen toimitetusta haastehakemuksesta, jossa esiintyvät ilmaisut ovat merkitykseltään korostetun selviä: asianosaisten henkilö- ja osoitetiedot, vaatimus, joka voisi kuulua esimerkiksi: ”vastaaja on velvoitettava suorittamaan kantajalle haastehakemuksen perusteena olevasta velkakirjasta ilmenevä 10 000 markan saatava”, päivämäärä, otsikko ”haastehakemus” ja lausuma ”kantajan käsityksen mukaan saatava on riidaton” sekä oikeudenkäymiskaaren 5: 3.2 edellyttämä saatavan perusteena olevan asiakirjan lyhyt yksilöintiteksti.

Semanttinen ongelmattomuus tässä esimerkkitapauksessa tarkoittaa kielellisten ilmausten merkityksen selkeyttä ja yksiselitteisyyttä. Haastehakemus on tyypillinen juridinen asiakirja, jonka sisältämiä ilmauksia tulkitaan oikeuskielisinä ilmauksina, ja juuri tätä kautta haastehakemuksen semanttiset ominaisuudet ovat yhteydessä haastehakemuksen oikeudelliseen kvaliteettiin: haastehakemuksen ilmaisut viittaavat täsmällisesti tiettyyn oikeustosi-seikastoon (voisimme myös sanoa, että haastehakemuksen ilmaisut luovat jutun oikeustosisekaston), joka esimerkkitapauksessamme on subsumoitavissa tietyn oikeussäännösten mukaan ratkaistavaksi yksinkertaiseksi velkomusjutuksi. Rutiinitapauksessa semanttinen tulkinta typistyy ainoan mahdollisen tulkinnan valitsemiseksi. Mitään tietoista ja asian oikeudellisesta käsittelystä erillistä semanttista analyysia ei tarvita.

Kielelliseen viestintään liittyy todellisuudessa myös paljon sellaisia piirteitä, jotka eivät ole palautettavissa puhtaasti kielelliseen muotoon. Äänensävyt, ilmeet ja muu oheisviestintä, jolla on ratkaiseva merkitys elävässä,

ta toimintaa sen paremmin arkikielessä kuin oikeusteoreettisessa tutkimuksessakaan, ks. esimerkiksi Aarnio 1975, s. 390. Ks. kuitenkin Ross s. 139, jossa kirjoittaja määrittelee tulkinnan *fortolkning* toiminnaksi, jolla ilmaisun merkitys lähemmin määritellään. Ross tarkoittaa tulkinnalla po. yhteydessä nimenomaan semanttista tulkintaa.

suullisessa viestinnässä, ei kuulu käsillä olevan tarkastelun piiriin eikä myöskään se huomion arvoinen seikka, että kielellisellä ilmaisulla puhe-tilanteessa tai tekstiyhteydessä saattaa olla jokin muu tarkoitus kuin antaa semanttisen perusmerkityksensä mukainen informaatio. Lausahduksen pää-tarkoituksena saattaa esimerkiksi olla kuulijan huvittaminen. On eri asia ymmärtää tekstin tai suullisen kertomuksen merkitys tietyn asiointilan tai tapahtuman kuvaukseksi kuin ymmärtää se vitsinä. Puhumattakaan siitä, että motiivi huvittavaksi tarkoitettun jutun kertomiselle saattaa olla jonkin halutun reaktion tai tunnetilan synnyttäminen kuulijoissa. Kielellisen ilmauksen merkitys ymmärrettynä ilmauksen esittäjän kaikkien vaikuttimien ja tarkoitteiden summana on aivan liian pohjaton tässä yhteydessä käsiteltäväksi. Tämä ei muutenkaan ole tarpeellista, sillä muuan oikeudellisen kielenkäytön tärkeä ominaispiirre on se, että ilmaisuja tarkastellaan korostuneesti juridisen merkityksen kannalta, erityisesti ilmaisujen oikeusvaikutusten kannalta. Moderni oikeuskäsitys puolestaan edellyttää, että oikeusvaikutukset on sidottu jäännöksettä lausuttavissa tai kirjoitettavissa olevaan kieleen. Voisimme sanoa, että eleet ja ilmeet eivät voi olla oikeuskielisiä ilmauksia. Mikäli eleille tai ilmeille halutaan antaa oikeudellista merkitystä, ne on voitava esittää kirjallisesti tai suullisesti esimerkiksi syytteessä. Tässä tutkimuksessa semanttisella tulkinnalla tarkoitetaan siis merkityksen-antamisprosessia, joka tapahtuu puhtaasti kielen tasolla ja joka kytkeytyy kielen käyttämiseen juridiikan välineenä.

2.3.3 Semanttinen ja juridinen tulkinta

Aarnio erottaa kolme tulkinnan lajia, tulkinnan laajimmassa, laajassa ja suppeassa mielessä.³³ Tulkinnan laajin muoto sisältää kielen ulkoisia tulkintaperusteita, kun taas laaja ja suppea tulkinta liittyy aina kieleen. Kuten edellä todettiin, kaikki kielen ulkoiset tulkintaperusteet eli Aarnion tarkoittama tulkinnan laajin muoto, jää tämän tarkastelun ulkopuolelle. Laajan tulkinnan Aarnio määrittelee merkityksen antamiseksi määrätylle kielelliselle ilmaukselle.³⁴ Tämä vastaa semanttiselle tulkinnalle tässä tutkielmassa annettua määritelmää. Tulkinta suppeassa mielessä merkitsee Aarnion jäsenyksessä taasen tietyn tulkintavaihtoehdon valitsemista eräänlaisesta merkitysten viuhkasta.³⁵

³³ Aarnio 1989 s. 160.

³⁴ *ibid.*

³⁵ *ibid.*

Tulkintaa suppeassa mielessä kutsutaan tässä tutkielmassa juridiseksi tulkinnaksi.³⁶ Nimitys juridinen tulkinta on perusteltu siten, että tietyn tulkintavaihtoehdon valitseminen tapahtuu juridisin perustein. Semanttinen tulkinta edeltää juridista tulkintaa, sillä eri tulkintavaihtoehdot on ennen johonkin tulkintavaihtoehtoon pääytymistä selvitettävä kielelliseltä merkitykseltään. Juridisen tulkinnan avulla siis poimitaan eräs semanttisesti ongelmaton tulkintavariantti. Semanttinen tulkinta tai semanttinen analyysi on menetelmä ilmaisujen merkitysten selventämiseksi. Semanttinen analyysi vastaa kysymykseen: mitä tämä ilmaus merkitsee? Sen avulla ei sen sijaan voida eliminoida ilmausten monitulkintaisuutta. Päinvastoin, monitulkintaisuus on seikka, joka tulee esille semanttisen analyysin avulla. Semanttinen analyysi voi esimerkiksi osoittaa, että säädöstekstissä esiintyvällä ilmauksella I on (ainakin) mahdolliset tulkinnat T¹, T² ja T³. Aarnion kielikuvaa jälleen lainatakseni juridinen tulkinta on yhden tulkintavaihtoehdon, sanoikaamme vaikka T¹:n, valitsemista kolmen tulkintavaihtoehdon muodostamasta viuhkasta.

Aarnio toteaa, että oikeudellisen kielen kulloinenkin sisältö on määriteltävä täsmentävällä tulkinnalla.³⁷ Tämän tutkimuksen esitystekniikan mukaiselle terminologialle käännettynä Aarnion huomautus tarkoittaa, että yleinen semanttinen tulkinta ei vielä valmista tekstiaineistoa riittävästi, jotta oikeudellinen ratkaisu voitaisiin tehdä suoraan sen perusteella. Oikeusjuttuun kuuluvan kielellisen aineiston semanttinen analyysi on jutun oikeustosisekaston selvittämistä. Juridisen tulkinnan avulla semanttisesti tulkittu tosi-seikasto subsumoidaan tietyn oikeussäännösten alle ja asia ratkaistaan määrämällä sovellettujen oikeussäännösten mukaiset oikeusseuraamukset. Juridinen tulkinta on siis välttämätön osa oikeudellista ratkaisutoimintaa.

Nyt luonnollisesti herää kysymys, onko kaikki oikeuskielisten tekstien tulkinta oikeudellista ratkaisutoimintaa ja liittyykö oikeuskielisten tekstien tarkasteluun siten aina myös juridisen tulkinnan aines. Olisi johdonmukaista vastata tähän kysymykseen myöntävästi. Eksposition selventämiseksi tässä tutkielmassa päädytään kuitenkin paralleeliseen ratkaisuun Makkosen kanssa, joka varasi ilmaisun ”oikeudellinen ratkaisutoiminta” vain tuomioistuimien ja hallintoviranomaisten päätöksenteolle.³⁸

Semanttisen ja juridisen tulkinnan suhdetta voidaan havainnollistaa tuomarin työn kautta, sillä tuomari edustaa oikeuskielisten ilmausten suhteen

³⁶ Myös Aarnio tarkoittaa täsmentävällä tulkinnalla juridista tulkintaa, *ibid.*

³⁷ *op.cit.* s. 166.

³⁸ Ks. Makkonen 1981 s. 23, jossa esitetyt perustelut *mutatis mutandis* on omaksuttu tässä yhteydessä.

auktorisoitua, eräänlaista riippumatonta ikuisuuden näkökulmaa, joka viime kädessä määrittelee oikeuskielisten ilmausten merkityksen.³⁹ Tuomarilla on valta ja velvollisuus vahvistaa, mitä oikeusvaikutuksia jutussa esitetyillä kielellisillä ilmauksilla on. Tämän tehtävän täyttäminen edellyttää ensinnäkin juttuun liittyvän kielellisen aineiston ymmärtämistä. Tämä ymmärtäminen on siis kaikkienensa semanttista tulkintaa, jota tuomari saattaa epäselvien ilmausten kohdalla täydentää erityisellä lingvistisellä kielenanalyysillä, jonka hän mahdollisesti eksplikoii tuomionsa perusteluissa. Ilmaisun epäselvyys voi olla monimerkityksellisyyttä tai merkityksen puuttumista. Tuomari joko valitsee erään merkitysvariantin tai hän täydentää tulkittavaa aineistoa. Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa semanttinen ja juridinen tulkinta kietoutuvat yhteen erottamattomalla tavalla, sillä tuomari ei tarkastele juttuun liittyvää tosiasia-aineistoa erillään oikeusjärjestyksen siihen liittämistä oikeusseuraamuksista, vaan hän päinvastoin pyrkii näkemään oikeustosiasiat tiettyssä oikeusjärjestyksen määräämässä merkityksessä. Lakimiestuomarilla on luonnollinen taipumus nähdä jutun kielellinen aineisto jo alun alkaen juridisessa valossa. Hän ei toisin sanoen tarkastele juttua missään vaiheessa maallikon silmin. Tästä seikasta on suurta prosessiekonomista hyötyä ja tuskin lainkaan haittaa ratkaisun oikeellisuuden kannalta. Toisaalta on huomattava, että rikosjutuissa, joissa oikeustosiasioiden täsmällinen ja systemaattinen havaitseminen on korostunutta, käytetään maallikoista koostuvaa lautamieskuntaa lakimiestuomarin ohella. Tämän menettelyn etuna on, että tuomarin taipumusta ylijuridisoida tosiasia-aineistoa kontrolloidaan ja se, että useampi silmä- ja korvapari yksinkertaisesti havaitsee tosiasiat varmemmin kuin vain yksi.

On vielä syytä todeta, että mikään erityinen semanttinen teoria ei sellaisenaan voi olla tuomaria sitova ja että kaikki käytännön elämässä tapahtuva semanttinen tulkinta on jo inhimillisistä rajoituksista johtuen metodeiltaan avointa. Kielifilosofiset tulokset oikeustieteen ja lainkäytön palvelijoina ovat parhaimmillaan verrattavissa sellaisiin luonnontieteellisiin selvityksiin, joiden avulla valaistaan rikos- tai vahingonkorvausjutuissa tärkeitä kausaalisia vaikutusketjuja. Jos oikein pinnistämme mielikuvitustamme, voimme ehkä kuvitella kielitieteilijän tai, mikä pahempaa, kielifilosofin kuultavana asiantuntijatodistajana oikeuden istunnossa selvittämässä juttuun liittyvien kielellisten dokumenttien merkitystä. Tämä ajatusleikki on absurdi lähinnä siitä syystä, että tuomarin katsotaan olevan asiantuntija nimenomaan mitä esitetyn aineiston kielelliseen ymmärtämiseen tulee ja tuomarin tästä syystä edellytetään tekevän tarpeelliset semanttiset tulkinnat itsenäisesti.

³⁹ Oikeudellisen ratkaisutoiminnan luonteesta ks. Makkonen 1981 s. 23 ss.

2.4 Semanttisen tulkinnan filosofista taustaa

Tässä kappaleessa tarkastelemme kielifilosofiaa Gottlob Fregen ja Ludwig Wittgensteinin töiden kautta. Fregen ja Wittgensteinin valitseminen kielifilosofisen tutkimuksen ja ajattelun edustajiksi on jossain määrin eklektinen ratkaisu. Filosofisista koulukunnista esimerkiksi yleistä tulkintaoppia ja erityisesti tekstien tulkintaa tutkinut hermeneuttinen suuntaus on tässä tutkielmassa sivuutettu täysin. Kielen semanttisia ominaisuuksia on toisaalta täsmällisimmin tutkittu (yleisen)kielitieteen tutkimusalalla. Mitään tämän-tyyppistä teknisluontoista tarkasteluakaan ei seuraavassa esitetä.

Fregen ja Wittgensteinin valitsemista kielifilosofian edusmiehiksi voidaan kuitenkin perustella useammallakin tavalla. Ensinnäkin heillä on keskeinen asema kielifilosofian historiassa. Frege oli merkittävä semanttisen tutkimuksen alullepanija ja Wittgenstein puolestaan oli tärkeä semanttisen ajattelun uudistaja. Toiseksi heillä on liittymiä suomalaiseen oikeusteoriaan joko suoraan tai välillisesti suomalaisen filosofian tutkimuksen kautta. Kolmanneksi voidaan filosofian tutkimuksen todeta olevan luonteeltaan individualistista ja vain harvoin mainittavia yleisesti hyväksytyjä oppirakennelmia tai edes käsitteiden määrittelyjä muodostavaa, joten kommentoijalla on pitkälti vapaus käyttää omaa valikoivaa makuaan filosofisia yleisesityksiä laadittaessa. Tästä vapaudesta johtuen filosofisiin yleisesityksiin on syytä aina suhtautua kriittisesti.

Keskeisin kirjallinen tuki seuraavan yleisesityksen laatimisessa on ollut Georg Henrik von Wrightin Logiikka, filosofia ja kieli. Mainittu teos on itsekin yleisesitys, eikä mitään suoria lainauksia siitä seuraavaan ole otettu. von Wrightin selkeä ja luotettava esitystapa on kuitenkin siinä määrin valaissut ja ryhdistänyt tässä tutkielmassa esitettävää Fregen ja Wittgensteinin myöhäisvaiheen ajattelujen analyysia, että se tässä yhteydessä on ehdottomasti erikseen mainittava.

On syytä näin aluksi todeta, ettei Wittgensteinin ajattelu kronologisesti myöhempanä ole suoranaisesti yhteydessä Fregen – sen paremmin kuin kenenkään muunkaan – esittämiin ajatuksiin. Wittgensteinin myöhäisvaihe muodostaa itsenäisen yrityksen hahmottaa kielen tehtäviä ja ominaispiirteitä. Myös Fregen ajattelu on hyvin itsenäistä. Tämä johtuu osin jo siitä, että filosofisen semantiikan alalla Fregen tutkimukset olivat pioneeritöitä. Molemmat ajattelijat lähtivät liikkeelle omista lähtökohdistaan ja hakivat vastauksia itse asettamiinsa kysymyksiin. Todellisille filosofisille klassikoille ominaiseen tapaan molemmat tutkimukset, Fregen *Über Sinn und Bedeutung* ja Wittgensteinin *Filosofisia tutkimuksia* ovat itsenäisiä teoksia, joita voi kaikilta oleellisilta osiltaan ymmärtää ilman sen paremmin edeltävien tut-

kijoiden kuin myöhempien kommentaattoreidenkaan esityksiä. Teokset poikkeavat tyyliinsä ja päämääriensä osalta toisistaan, mutta molemmat teokset palkitsevat kärsivällisen ja tarkkaavaisen lukijan ponnistukset. Parhaiten mainittuja tutkimuksia valaisevat tekijöidensä muut kirjoitukset. Tästä syystä tässä tutkielmassa on omaksuttu äärimmäisen ohut filosofinen lähdeaineisto. Sekä Fregen että erityisesti Wittgensteinin tuotantoa koskevaa tutkimusta on suunnaton vuo, joiden lähempi tarkastelu ei mitenkään voi olla oikeustieteellisen tai edes oikeusteoreettisen tutkimuksen tehtävänä.⁴⁰

2.4.1 Fregen semanttisesta teoriasta

Saksalainen Gottlob Frege (1848–1925) on yksi huomattavimmista modernin logiikan ja analyttisen kielifilosofian kehittäjistä. Frege oli taustaltaan matemaatikko, mutta hänen merkittävimmät teoksensa käsittelevät filosofiksi luonnehdittavia kysymyksiä, jotka liittyvät lähinnä matematiikan perusteisiin ja kielen loogiseen analyysiin. Erityisesti Fregeä voidaan pitää semanttisen tutkimuksen uranuurtajana.

Frege tunnetuin filosofiseen kielentutkimukseen liittyvä tutkielma on nimeltään *Über Sinn und Bedeutung* (1892), jossa hän esittelee semanttisen teoriansa pääpiirteet. Frege ehdottomasti tunnetuin ja samalla myös keskeisin käsitteellinen jäsenyys on kielellisen ilmaisun mielen (Sinn) ja merkityksen (Bedeutung) erottaminen toisistaan.⁴¹ Frege lähtee liikkeelle oletuksesta, että kielellisillä ilmauksilla, joita hän yleistäen kutsuu merkeiksi⁴² (Zeichen), on vastineensa todellisuudessa. Tätä postulaattia voidaan pitää normaalina terveen järjen mukaisena vaatimuksena. Me yksinkertaisesti odotamme puheen ja kirjoituksen vastaavan todellisuutta siten, että ne asiat ja henkilöt, joista puhutaan ovat todella olemassa ja että se mitä asioista väitetään pitää yhtä todellisuuden kanssa. Kielellisen ilmai-

⁴⁰ Hyvän esityksen Fregen ja Wittgensteinin filosofioiden ominaislaaduista ja tärkeimmistä yhteyksistä muuhun filosofiseen tutkimukseen tarjoaa edellä mainittu von Wright 1982, erityisesti kuvat Frege ja Russell, Filosofinen semantiikka ja Wittgensteinin myöhäisvaihe. von Wrightin teos on valaiseva katsaus siihen henkiseen ilmapiiriin, jossa semantiikan tutkimus on syntynyt ja kehittynyt.

⁴¹ Frege s. 26. Suomenkieliset vastineet ”mieli” ja ”merkitys” ovat sanakirjakäännöksiä saksasta, joita mm. von Wright käyttää ja jotka ovat vakiinnuttaneet asemansa suomenkielisessä filosofisessa keskustelussa. Selkeämpää saattaisi kuitenkin olla termien mieli ja referenssi (tai vastine) käyttö vakiintunutta englanninkielistä käännöstä (sense, reference) seuraten.

⁴² Käytän jatkossa enimmäkseen nimitystä ”kielellinen ilmaus” tai ”ilmaus” ”merkin” sijasta, jotta esitykseni Fregen semanttisesta teoriasta olisi yhtenäisempi tutkielman muiden jaksojen kanssa.

sun (eli siis merkin) vastinetta todellisuudessa Frege kutsuu merkitykseksi. Esimerkiksi ilmaisulla ”Suomen tasavallan presidentti” on vastineensa todellisuudessa, nimittäin tietty henkilö. Tämä henkilö siis muodostaa ilmaisun ”Suomen tasavallan presidentti” merkityksen Fregen jäsennyksessä. Mieli on puolestaan tapa tai muoto, jolla ilmaisu viittaa merkitykseensä. Esimerkiksi ilmaisulla ”Tarja Halonen” on sama merkitys kuin ilmaisulla ”Suomen tasavallan presidentti”, mutta ilmaisut viittaavat merkitykseensä eri tavoin. Näillä ilmaisulla on siis eri mielet. Ne valottavat merkityksensä olevaa kohdetta eri tavoin, eikä näitä ilmaisuja voida käyttää kaikissa yhteyksissä toistensa substituutteina. Tämä eroavaisuus tulee esille muun muassa siten, että me saatamme tunnistaa tietyn henkilön Suomen tasavallan presidentiksi, mutta emme ehkä jostain syystä muista hänen nimeään. Voimme ilmaista tämän saman esimerkin hieman teknisemmin seuraavalla tavalla. Henkilöön A, joka tunnistaa tasavallan presidentin, mutta ei muista hänen nimeään, pätee seuraavat väitteet: ”A tietää, että televisiossa esiintyvä henkilö on Suomen tasavallan presidentti.” ja ”A ei tiedä, että televisiossa esiintyvän henkilön nimi on Tarja Halonen.” Frege toteaa, että epäsuorassa esityksessä, jollaisesta siis yllä olevissa esimerkkilauseissa on kysymys, sanoilla on epäsuora merkitys, joka on niiden tavanomainen mieli, eli siis mieli käytettäessä suoraa esitystapaa.⁴³ Voisimme sanoa, että esimerkkilauseissamme on kyse siitä, miten A mieltää maailmaa eikä siitä, millainen maailma todellisuudessa on. Kielellinen ilmaus voi siis muiden mahdollisten viittauskohteiden ohella viitata siihen tapaan, jolla jokin toinen kielellinen ilmaus viittaa todellisuuteen. Fregeä seuranneessa semanttisessa tutkimuksessa edellä kuvattua epäsuoraa kontekstia kutsuttu intensionaaliseksi kielenkäytöksi erotuksena suoraan todellisuuteen viittaavasta ekstensionaalista kielenkäyttötavasta.

Näiden esimerkkilauseiden tarkoitus on osoittaa, että voimme viitata tiettyyn todelliseen kohteeseen useilla vaihtoehtoisilla tavoilla ja että kielellisen ilmauksen mieli ja merkitys määrittyvät ilmauksen kontekstisidonnaisen funktion perusteella. Kielellisen ilmauksen kieliopillinen muoto ei ole semanttisessa analyysissä ratkaiseva, vaan ilmauksen viittaustehtävä tekstiyhteydessään. Luonnollinen kieli on hyvin joustava ja monipuolinen ilmausväline ja yksi osoitus kielen rikkaudesta on juuri se, että kieli voi viitata paitsi todellisiin kohteisiin⁴⁴ myös edellä kuvatulla tavalla jonkin henkilön tapaan jäsentää kielellisesti maailmaa tai vaikkapa johonkin toiseen kielel-

⁴³ Frege s. 28.

⁴⁴ Tällainen kohde on käytännössä esine esineoikeuden yleisten oppien mukaan määriteltynä.

liseen ilmaukseen.⁴⁵ Samaan kohteeseen voidaan viitata usealla eri tavalla ja toisaalta ilmauksella voi olla eri yhteyksissä eri merkitys. Ilmaukset voivat siis olla synonyymisia tai homonyymisia. Kielen selkeyden kannalta on kuitenkin tärkeää, että samalla merkillä – ainakin samassa käyttöyhteydessä – on vain yksi mieli, eli vain yksi tapa viitata todellisuuteen.

On varmastikin paikallaan esittää Fregen lyhyt määritelmä käsittekolmikon merkki-mieli-merkitys rakenteesta. ”Erisnimi⁴⁶ (sana, merkki, merkkien yhdistelmä, ilmaisu) ilmaisee mielensä, tarkoittaa tai osoittaa merkityksensä. Me ilmaisemme merkillä sen mielen ja osoitamme sen merkityksen.”⁴⁷ Merkki on kieleen kuuluva entiteetti, tyyppillisimmin kirjoitettu sana. Merkitys puolestaan on jokin selkeästi yksilöitävissä oleva (reaaliseen) todellisuuden osa, kuten henkilö tai esine esineoikeuden yleisten oppien mukaan määriteltynä. Mieli on yhdysside merkin ja merkityksen välillä ja samalla siis kielen ja todellisuuden välillä.

On helppo nähdä, että Fregen merkitysteorian suurimmat ongelmat liittyvät mielen käsitteeseen. Merkki ei yleensä ole tulkinnanvarainen, poikkeuksina voidaan mainita lähinnä epäselvä käsiala tai puhe, eikä toisaalta myöskään todellisuuden yhtäläisessä havaitsemisessa juuri esiinny ongelmia, ellei henkilö kärsi värisokeudesta tai muusta aistivammasta. Sen sijaan kielellisen ilmaisun käyttäminen yleisellä ja yhtäläisellä tavalla, eli siten, että kaikki kielenkäyttäjät ymmärtävät ilmaisun samalla tavalla, on usein vaikeaa. Ilmaisun merkitys voi olla epäselvä – jopa ilmaisun esittäjälle itselleen – tai se saattaa puuttua kokonaan. Kielelliset ilmaisut saattavat vaikuttaa mielekkäiltä, vaikka niillä ei olisi mitään viittauskohdetta todellisuudessa. Merkitykseltään selkeästi fiktiivinen ilmaus (Fregen tarkoittama erisnimi), esimerkiksi Aku Ankka tai Seitsemän veljeksien Juhani, ei yleensä aiheuta semanttisia tulkintaongelmia; me ymmärrämme kirukkaasti, ettei fiktiivisillä olennoilla tarvitsekaan olla merkitystä Fregen tarkoittamalla tavalla. Sitä vastoin kielessä käytetään runsaasti ilmaisuja, joilla on eräänlainen pseudomerkitys. Ne näyttävät viittaavan johonkin, mutta lähempi tarkastelu osoittaa niiden olevan vailla selvästi yksilöitävää vastinetta to-

⁴⁵ Selkeimmin viittaus toiseen kielelliseen ilmaisuun tapahtuu käyttämällä lainausmerkkejä viitattavan ilmaisun edessä ja jäljessä.

⁴⁶ Frege laajentaa tässä kohdin koulukielioppia kutsumalla erisnimeksi (Eigennamen) kaikkia niitä ilmaisuja, joilla on merkityksensä tietty yksinkertainen kohde todellisuudessa. Esimerkimmme ”Suomen tasavallan presidentti” on siis erisnimi Fregen tarkoittamassa mielessä, se nimeää tietyn todellisen kohteen.

⁴⁷ ”Ein Eigennamen (Wort, Zeichen, Zeichenverbindung, Ausdruck) drückt aus seinem Sinn, bedeutet oder bezeichnet seine Bedeutung. Wir drücken mit einem Zeichen dessen Sinn und bezeichnen mit ihm seine Bedeutung.” Frege S. 31.

dellisuudessa. Fregen esimerkki tällaisesta ilmaisusta on ”kansan tahto”, joka soveltuu erinomaisesti poliittisen demagogian tarkoituksiin, koska se ei viittaa mihinkään todelliseen kohteeseen, mutta saattaa kuitenkin antaa poliittisen puheen kuuntelijalle tunteen siitä, että johonkin tärkeään on vedottu.⁴⁸ ”Kansan tahto” on kiistatta mielekäs ilmaisu sikäli, että se on omiaan synnyttämään kuulijassa voimakkaan subjektiivisen mielteen. Kieli voi siis olla hyvin ilmaisuvoimainen, vaikka se ei olisikaan missään yhteydessä todellisuuden kanssa. Itse asiassa mielikuvituksen avulla annetut merkitykset kielellisille ilmaisuille ovat usein voimakkaampia kuin viileän järjen kautta saavutettu ymmärrys ilmaisun tarkoituksesta.

Fregen ajatusten ymmärtämisen kannalta on ratkaisevan tärkeää nähdä ero ilmaisun mielen ja subjektiivisen mielteen tai ajatusprosessin välillä.⁴⁹ Tätä eroa voidaan havainnollistaa vertailemalla kaunokirjallisen teoksen ja tieteellisen tutkimuksen tai muutoin informatiivista asiaproosaa sisältävän teoksen tulkintaa. Kaunokirjallisuuden ominaispiirteisiin kuuluu, että jokainen kokee kaunokirjalliset teokset omalla tavallaan. Lukijalla on oikeus liittää kaunokirjalliseen teokseen haluamiaan merkityksiä.⁵⁰ Kirjallisuuden teho perustuu juuri siihen, että teksti on tulkittavissa monella tavalla ja että teoksen ymmärtäminen mielekkäällä tavalla vaatii usein kyvykkyyttä ja vaivannäköä. Lukijaa saattaa myös hivellä se ajatus, että hän on kyennyt ymmärtämään teoksen oikein ja näkemään teoksen takana olevat kirjailijan ajatukset; ja koska teoksen oikeinymmärtäminen ei ole mitään objektiivisesti arvioitavaa, täytyy lukijan itse liittää tulkintaansa ominaisuus, että tulkinta on kirjailijan nimenomaan tarkoittama tulkinta (sikäli kuin lukija edes sattuu olemaan kiinnostunut tavoittamaan teoksen fiktiivistä oikeaa tulkintaa). Tämä taasen on omiaan vahvistamaan entisestään lukijan kokemusta oman tulkintansa merkityksellisyydestä. Yhtä kaikki, kaunokirjallisuuden tunnusmerkkinä on lukijalle esitetty haaste luoda vapaasti omat tulkintansa teoksen pohjalta, eikä tässä tulkintatehtävässä kirjailija voi antaa sellaisia tulkintaohjeita, joita ei edelleen voitaisi tulkita yllä kuvatulla tavalla vapaan kaunokirjallisesti. Kaunokirjallisuuden teho perustuu subjektiivisten mielteiden synnyttämiseen lukijan mielessä.

Tietokirjallisuuden ja yleensä asiatekstien kohdalla tulkintatilanne on toinen. Tulkitsijan tehtävänä on löytää kirjoittajan tarkoitus, eli se täsmällinen tapa, jolla kirjoittaja käyttää kieltä ja jolla kirjoittaja liittää ilmaisunsa

⁴⁸ Frege s. 41.

⁴⁹ op.cit. s. 29.

⁵⁰ On tarkattava, että ”merkitykset” tässä kohdin tarkoittaa jotain muuta kuin Fregen tarkoittama merkitys ilmaisun viittauskohteena todellisuudessa.

todellisuuteen. Toisin sanoen lukijan olisi kyettävä tavoittamaan kirjoittajan ilmaisuilleen antama mieli ja merkitys. Kun tekstiä luetan asiatekstinä, ilmaisut on lupa ottaa semanttisessa mielessä vakavasti. Asiatekstiä voitaisiin kutsua referentiaaliseksi kielenkäyttämiseksi, sillä asiatekstin voidaan edellyttää viittaavan todellisuuteen. Asiaproosan kirjoittajaa voidaan kritioida sillä perusteella, että teksti saattaa olla luettavaa ja ajatuksia sisältävää, mutta esitetyt ajatukset eivät pidä yhtä todellisten asiantilojen kanssa. Tekstillä on tällöin virheellinen merkitys tai tekstiltä puuttuu merkitys kokonaan. Tai sitten teksti saattaa viitata todelliseen kohteeseen, mutta tämä viittaus on epäselvä tai viitattu asiantila on jollain tavoin irrelevantti asiayhteydessään. Teksti ei tällöin ole mielekäs sanan täydessä merkityksessä, vaikka se siis sinänsä ilmaisikin tosia ajatuksia.

Fregen ajatusten keskeinen korollaari on, että kielenkäytössä on oleellisen tärkeää voida kontrolloida, ymmärtääkö toinen kielenkäyttäjä ilmaisun oikealla tavalla vai ei. Kielen luotettavuus – ja ylipäätensä toimivuus – kommunikaatiovälineenä perustuu siihen, että kielen merkkien ja niiden referenssien (Fregen tarkoittamien merkitysten) väliset suhteet ovat objektiivisesti arvioitavissa; kielen pitää olla yhteinen kielenkäyttäjille. Kielen yhteisyys ei tarkoita vain sitä, että käytetään samoja – esimerkiksi suomenkielisiä – ilmaisuja, vaan että ilmaisuille annetaan vastine todellisuudessa tavalla, joka on yhteinen saman kielen käyttäjille tai joka ainakin on toisten kielenkäyttäjien opittavissa ja sitä kautta ymmärrettävissä määritelmien ja muiden selvitysten avulla. Kielen tehtävä on välittää informaatiota todellisuudesta ja tämän tehtävän täyttämiseksi on ensiarvoisen tärkeää voida varmistua siitä, että kieli ja todellisuus kohtaavat toisensa puhujan ja kuulijan ymmärryksissä samalla tavalla. ”Kansan tahto” on Fregen esittämä esimerkki ilmaisusta, jota tuskin mitenkään voidaan ymmärtää intersubjektiivisesti, yksilökohtaisesti mutta kuitenkin yhtenevällä tavalla kielenkäyttäjien kesken (ellei po. ilmauksella sitten viitata esimerkiksi johonkin tiettyyn vaalitulokseen, jolloin ilmaisulla on kokonaan toinen mieli ja merkitys kuin Fregen esittämässä esimerkissä).

Miten ilmaisun mieli ylipäänsä voi olla jotain objektiivista? Fregen oma vastaus lähti siitä terävästä oivalluksesta, että myös mieli voidaan nimetä ja että mieli nimeämisen kautta hypostasoituna, aineellistettuna on oman nimensä merkitys. Fregen ajattelu on tällä kohdin hyvin omaperäistä ja yleistävää. Hän katsoo, että kaikki kielelliset ilmaisut, jopa lauseet ovat eräänlaisia nimiä, joilla voi olla sekä mieli että merkitys, ja että kaikissa asianmukaisissa kielenkäyttötilanteissa ilmaisulle on osoitettavissa nämä molemmat semanttiset aspektinsa. Fregen semanttinen teoria on ajattelutavaltaan sängen matemaattinen, mikä ei ensinkään vähennä sen arvoa, päinvas-

toin, mutta juuri matemaattisesta johdonmukaisuudestaan ja ankarasta täsmällisyydestään johtuen Fregen teoriaa ei voida tämän tutkielman puitteisissa tarkastella edes pääpiirteissään tekemättä vääryyttä harmoniselle kokonaisnäkemykselle.

Fregen semanttisen teorian tarjoama kontribuutio tälle tutkielmalle on lähinnä sen osoittaminen, että kielen ja todellisuuden suhde ei ole yksinkertainen ja ongelmaton, ja että toisaalta näitä ongelmia voidaan hälventää loogisen analyysin avulla.

2.4.2 Wittgensteinin myöhäisvaiheen kielifilosofiasta

Käsittelimme edellä Fregen kielifilosofiaa ja totesimme, että pintapuolinen tarkastelumme ei tehnyt oikeutta Fregen matemaattisen täsmälliselle ja harmoniselle semanttiselle ajattelulle. Sama valittelu on esitettävä myös Wittgensteinin kielifilosofian esittelymme osalta. Syyt esityksemme puutteellisuudelle ovat tosin, jos mahdollista, täysin päinvastaiset kuin Fregen kohdalla. Wittgensteinin niin kutsutun myöhäisvaiheen (kieli)filosofian⁵¹ ominaislaatuun kuuluu ensinnäkin äärimmäinen konkreettisuus, pitäytyminen todellisessa kielenkäytössä ja sen kuvaamisessa ja toisaalta esitystavan peittelemätön fragmentaarisuus, joka uhmaa kaikkia referointirytyksiä.

Tämän tutkimuksen kannalta on lähinnä historiallinen kuriositeetti, että itävaltalainen Ludwig Wittgenstein (1889–1951) oli jonkin aikaa Fregen oppilaana. Fregen vaikutus Wittgensteinin ajatteluun näkyy lähinnä Wittgensteinin varhaisvaiheen pääteoksessa *Tractatus Logico-Philosophicus*-teoksessa, jossa Wittgenstein pyrki luomaan kokonaisvaltaisen ja lopullisen näkemyksen kielen luonteesta. Tarkasteltavanamme oleva Wittgensteinin myöhäisvaihe on eräänlaista vastavaikutusta perinteiselle filosofoimistavalle, jota Wittgenstein itsekin edusti *Tractatus*ksessaan.

Wittgensteinin myöhäisvaiheen pääteos *Filosofisia tutkimuksia*⁵² alkaa lainauksella kirkkoisä Augustinukselta⁵³. Lainatussa katkelmassa Augustinus kuvaa kielen oppimista asioiden ja sanojen vastaavuuksien oppimisena. Sanat ovat nimiä, jotka viittaavat todellisuuteen tietyllä tavalla ja nämä viittaustavat opitaan seuraamalla kielenkäyttäjien toimintaa. Augustinuksen esittämä malli kielen oppimisesta on pääpiirteissään sama kuin Fregen semant-

⁵¹ Wittgensteinin myöhäisvaiheeksi kutsutaan Cambridgessa 1930-luvun alkupuolella alkanutta vaihetta, jonka erottaa Wittgensteinin varhaisvaiheesta useita vuosia kestänyt filosofinen hiljaiselo Wittgensteinin toimiessa kansakoulunopettajana Itävallan syrjäseuduilla.

⁵² *Philosophische Untersuchungen*, suom. Heikki Nyman WSOY. Juva 1999.

⁵³ *Confessiones* I:8.

tisen teorian taustalla oleva käsitys kielen ja todellisuuden suhteesta. Muis-
tamme, että Frege käsitteli kaikkia kielellisiä ilmaisuja eräänlaisina nimi-
nä, tosin sangen komplisoidulla ja hienovaraisella tavalla. Wittgensteinin
myöhäisfilosofia on pitkälti tämän kielinäkemyksen kritiikkiä. Wittgenstein
osoittaa, että sanojen käyttäminen asioiden niminä ja lauseiden käyttämi-
nen asiointilojen kuvauksina on vain yksi tapa käyttää kieltä, vaikkakin
eräs sangen perustavanlaatuinen tapa. Kieli ei kuitenkaan välttämättä viit-
taa todellisuuteen, eikä sen suinkaan aina tarvitsekaan viitata todellisuu-
teen ollakseen käyttökelpoista ja täysipainoista kieltä. Wittgenstein katsoo,
että Augustinuksen, Fregen ja varhaisen Wittgensteinin virhe on siinä, että
he tarkastelivat kieltä eräänlaisena substantivoituna kielenä, siis kielenä,
jossa kaikilla ilmaisuilla on tehtävänä viitata substantiivin tavoin todelli-
suuteen tai ainakin palvella tällaista viittaustehtävää.

Itse asiassa on hyvin vaikea keksiä esimerkkejä sellaisesta kielenkäytös-
tä, jossa ilmaisut saisivat merkityksensä puhtaasti viittaamalla todellisuu-
teen. Wittgenstein valaisee seuraavan yksinkertaisen esimerkin avulla kie-
len ja maailman referentiaaliseen suhteeseen perustuvan semanttisen ajat-
telun ongelmia.⁵³ Oletetaan henkilön antavan kauppiaille lapun, jossa ovat
merkit ”viisi punaista omenaa”. Wittgenstein kuvaa nyt luonnottoman seik-
kaperäisen tavan, jolla kauppiaan voitaisiin kuvitella toimivan, jotta hän
pystyisi referentiaalisen semantiikkaan nojautuen täyttämään asiakkaan te-
kemän tilauksen. Kauppias käyttää värimalleja, nimikoituja laatikoita ja
hän lausuu ääneen luvut viiteen saakka ja poimii jokaisen lukusanan yhtey-
dessä yhden omenan. Wittgenstein kysyy: ”Mikä on sanan ”viisi” merki-
tys”? Toisin sanoen, mihin sana ”viisi” viittaa? Mitään selvää viittaussuh-
detta lukusanojen kohdalla ei yksinkertaisesti ole. Sana ”viisi” kuitenkin
toimii moitteettomasti mitä erilaisimmissa kielenkäyttötilanteissa. Wittgen-
stein pyrkii esimerkillään osoittamaan sen, että me emme voi antaa luku-
sanoille merkitystä viittaussuhteena todellisuudessa, mutta tämä seikka ei
millään muotoa vähennä lukusanojen käyttökelpoisuutta.

On huomionarvoinen yhteensattuma, että nimenomaan Frege sattui ke-
hittämään lukujen ontologista teoriaa, eli oppia siitä, mitä kokonaisluvut
tosiasiallisesti ovat. Teoksessaan *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884)
Frege esitti kokonaislukujen olevan tietyllä tavalla loogisesti konstruoitujen
luokkien luokkia, jotka ontologiselta statukseltaan ovat eräänlaisia olioita
(Gegenstand). Fregen matemaattis-filosofisilla tuloksilla ei kuitenkaan ole
mitään yhteyttä torikauppiaiden aritmetiikkaan niin kuin ei millään muu-
lakaan korkeamman matematiikan tuloksella: miten esimerkiksi torikaup-

⁵³ Wittgenstein § 1.

piaan kesäapulaisena työskentelevä eteväkään matematiikan opiskelija olisi itse kauppiasta parempi omenoiden laskija? (Tässä en nyt viittaa torikaupalle luonteenomaiseen suurpiirteisyyteen.) Laskettaessa omenoita ei yksinkertaisesti tarvita erityistä määritelmää luvulle viisi tai mitään muutaakaan sellaista tietoa, joka valaisee luvun viisi olemusta.

Fregen suorittama kokonaislukujen määrittely ei Wittgensteinin ajatusten valossa kuitenkaan ole hyödytöntä tai peräti harhaista toimintaa, vaan osoitus siitä, miten monin eri tavoin kieltä voidaan käyttää erilaisia tarkoituksia varten erilaisissa tilanteissa ja asiayhteyksissä. Fregen tulokset liittyvät hyvin spesifiseen tieteelliseen asiayhteyteen, jossa lukua viisi tarkastellaan täysin eri tavoin kuin jokapäiväisissä laskentatilanteissa. Wittgenstein ottaa havaintonsa erilaisista kielenkäyttötilanteista koko kielifiilosofisen ajattelunsa pohjaksi. Hän toteaa, että kieli ei ole mikään yhtenäinen ja yksimuotoinen kokonaisuus, vaan se koostuu useista erilaisista *kielipeleistä*,⁵⁴ joita pelataan eri tavoin. Kaikissa kielenkäyttötilanteissa – eli Wittgensteinin tarkoittamissa kielipeleissä – ei ole oleellista tietää mitä sanat täsmälleen ottaen edustavat. Tervehtiminen, kiittäminen ja kiroileminen ovat Wittgensteinin mainitsemia esimerkkejä kielipeleistä, joissa sanat eivät varsinaisesti edusta mitään. Tervehtimisen kuvaamisessa tai tervehtimään opeteltaessa ei ole tärkeää perehtyä tervehdysten referensseihin (sikäli kuin niitä ylipäättänsä on olemassakaan). Osata tervehtiä merkitsee kykyä käyttää tervehdyksiä.

Yleisesti sanat ja muut kielelliset ilmaisut saavat merkityksensä niiden käyttämisen kautta. Tämä on Wittgensteinin keskeisin semanttinen teesi. Wittgenstein siis toteaa, että kielellisen ilmaisun merkitys ei palaudu viittaus-suhteeseen kielen ja todellisuuden välillä, vaan sanojen käyttämiseen, ja että sanojen käyttö on aidosti monimuotoista, toisin kuin yksimuotoiseksi mielletty viittaussuhde kielen ja todellisuuden välillä. Kielen sanat ovat kuin työkalut työkalupakissa, joita käytetään lukuisiin erilaisiin tarkoituksiin. Wittgenstein kehottaa ajattelemaan vasaraa, sahaa, pihtejä, viivoitinta ja nautoja, jotta me näkisimme miten erilaisia työkalujen tehtävät ovat ja miten erilaisia ovat myös työkalut itse⁵⁵. On tarpeetonta yrittää määrittellä työkalun käsitettä, jotta voisimme luokitella esineet työkaluihin ja muihin esineisiin ja jotta tietäisimme mitä sana ”työkalu” merkitsee. Sellainen määritelmä – esimerkiksi Wittgensteinin ehdottama ”kaikkia työkaluja käy-

⁵⁴ Ks. kielipelin käsitteestä Aarnio 1990 s. 106 ss. Aarnion mainittu artikkeli valaisee myös muita keskeisiä Wittgensteinin ajatteluun kuuluvia käsitteitä, kuten esimerkiksi elämänmuodon, säännön seuraamisen, perheyhtäläisyyden ja yksityisen kielen (kritiikin) käsitteitä, joiden tarkastelu on välttämätöntä, jotta Wittgensteinin ajatukset tulisivat paremmin ymmärretyksi.

⁵⁵ Wittgenstein § 11.

tetään jonkin muotoilemiseen”⁵⁶ – ei loppujen lopuksi hyödytä meitä millään tavalla, me emme saavuta mitään sellaisen määritelmän avulla. Näin lopuksi lienee paikallaan palata kokoavasti ja tarkentavasti Wittgensteinin esittämään perinteisen referenssin käsitteelle perustuvan semantiikan kritiikkiin. Jos tarkastelemme Wittgensteinin esimerkkinä käyttämää ilmaisu ”viisi punaista omenaa”, voimme todeta, että sillä meidän mielestämme on vastineensa todellisuudessa. Me tiedämme kyllä milloin torikauppias ojentaa meille viisi punaista omenaa. Wittgensteinin kritiikin kärki ei kohdistu tämän tyyppisten vastaavuuksien kieltämiseen, päinvastoin, kieli omenoita ostettaessa toimii osin kielen ja todellisuuden välisten vastaavuussuhteiden varassa. On vain väärin ajatella, että ilmaisu ”viisi punaista omenaa” saisi merkityksensä tyhjentävästi ja yksinomaan kielen ja todellisuuden välisten vastaavuussuhteiden kautta. Voisimme sanoa, että kielen ja todellisuuden yhtäpitävyys on tärkeä osa torikauppaan liittyvää kielipeliä.

Kieli on Wittgensteinin mukaan yhteisöllinen ilmiö. Ajatus puhtaasti yksityisestä kielestä on käsitteellisesti ristiriitainen. Saman tyyppinen ajatus esiintyy myös Fregellä, kun hän korosti ilmaisun mielen olevan objektiivisen havainnoinnin kohde. Kielipeliä pelataan yhteisön sisällä ja pelin sääntöjen täytyy olla kaikkien pelaajien hallittavissa. Kielellisellä ilmaisulla on merkitys, jos ilmaisu voidaan tulkita mielekkääksi siirroksi jossain kielipelissä.⁵⁷

2.4.3 Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofioiden vertailua

Fregen ja Wittgensteinin sangen erilaisten ajattelutapojen keskinäiset yhteydet vaativat lyhyttä tarkastelua. Tämä on tarpeen myös Fregen ja Wittgensteinin ajatusten soveltamiseksi myöhemmin testamentin tulkintaan liittyvissä kysymyksissä.

Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofioita on valaisevaa tarkastella edellä esitetyn filosofinen semantiikka – lingvistinen kielenanalyysi -erottelun⁵⁸ avulla. Fregen tutkimuksista on todettava, että ne kuuluvat lähinnä filosofisen semantiikan alaan. Fregen merkittävimmät ansiot liittyvät semanttisten peruskäsitteiden tarkastelemiseen ja semanttisen teorian luomiseen jäsen-

⁵⁶ op.cit. § 14.

⁵⁷ Lukija huomaa miten holtittomasti tässä kohdin joudutaan käyttämään sellaisia ilmaisuja kuin ”merkitys”, ”merkityksellinen”, ”mielekäs” ja ”mieli”. Wittgenstein toteaaakin, että erityisesti filosofoitaessa sanojen käyttötapaa ei näy meille selvästi (Wittgenstein § 11) ja että tästä syystä filosofointi on aiheuttanut paljon sekaannusta muun ohella semantiikan alalla.

⁵⁸ Ks. luku 2.3.

tämällä näiden peruselementtien keskinäistä käsitteellistä rakennetta. Tämän jäsenyyksen ydin on edellä kuvattu merkki–mieli–merkitys-konstruktio. Lingvistinen kielenanalyysi tutkimussuuntauksena taasen juontaa juurensa nimenomaan Wittgensteinin myöhäisvaiheen kielifilosofiaan. Wittgenstein on juuri se ajattelija, joka sai aikaan kopernikaanisen muutoksen semantiikassa ottamalla luonnollisen kielen ja sen aktuaaliset semanttiset toiminnot tarkastelun lähtökohdaksi. Wittgensteinin ei voida sanoa itse soveltaneen lingvististä kielenanalyysia käytännössä, muutoinkin kuin siinä hyvin erityislaatuisessa suhteessa, että hän katsoi sen lieventävän hänen omaa filosofista pääonvaivaansa tuomalla selkeyttä sekaviin filosofisiin pohdiskeluihin. On toki huomautettava, että myös Wittgensteinin kielifilosofialla on filosofisen semantiikan piirteitä, sillä hän Filosofisia tutkimuksia -teoksessaan etsii vastauksia merkityksen ongelmaan yleensä eikä vain yksittäisten sanojen tai käsitteiden merkityksiä. Samoin voimme todeta, että Fregen ajattelulla on lingvististä kielenanalyysia palvelevia ominaisuuksia, sillä Fregen teoria tarjoaa selkeän kehikon käytännön semanttisen analyysin suorittamiseksi. Eräs osoitus Fregen semanttisen ajattelun hedelmällisyydestä ja kauaskantoisuudesta on se, että Fregeen viitataan yhä viimeaikaissakin semanttisessa tutkimuksessa. Erityisesti ohjelmointikielien edellyttämän täsmällisen semantiikan vaatimuksista Fregen matemaattisen tarkka semanttinen tutkimusote on tullut uudelleen ajankohtaiseksi. Jopa luonnollisen kielen semantiikkaa on viime aikoina jäsennetty Fregen semanttista ajattelua ja peruslähtökohtia soveltaen.⁵⁹

Edellä on ollut puhetta erottelusta semantiikan ja pragmaatiikan välillä. Tämä erottelu on pitkälti saman sisältöinen kuin filosofisen semantiikan ja lingvistisen kielenanalyysin välinen distinktio. Semanttista kielentutkimusta luonnehdittiin teoreettiseksi ja pragmaattista taasen nimensä mukaisesti käytännöllisesti suuntautuneeksi kielentutkimukseksi. Tämän karkean ja osin ehkä vääristelevänkin erottelun avulla voimme todeta Fregen kielifilosofisen ajattelun olevan luonteeltaan (puhtaasti) semanttista. Fregen pyrkimyksenä oli luoda täsmällistä semanttista teoriaa. Wittgenstein puolestaan lähti liikkeelle elävän kielenkäytön tarkastelusta ja pyrki säilyttämään todellisen kielenkäytön moninaisuuden rikkomattomana myös kielifilosofian tasolla. Wittgensteinin filosofia on siis leimallisesti pragmaattista. Frege oli taustaltaan ja ajattelutavaltaan matemaatikko ja loogikko ja hänen pyrkimyksensä oli ensi sijassa kielen täsmäntäminen matematiikan tarpeisiin. Wittgenstein taasen oli temperamentiltaan arkkifilosofi, 1900-luvun Sok-

⁵⁹ Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita niin kutsutun konstruktiivisen tyyppiteorian soveltaminen luonnollisen kielen tutkimuksessa. Ks. Ranta 1994 s. 1.

rates, joka ajattelullaan loi kokonaista tapaa tehdä filosofiaa ja hahmottaa filosofian luonnetta ja mahdollisuuksia. Wittgenstein oli ajattelijapersoonallisuus, jonka esittämiä ajatuksia on tapana tarkastella hänen henkilönsä luomaa taustaa vasten. Fregen henkilöhistoria taasen ei millään tavalla ole esillä filosofian historiassa. Frege ja Wittgenstein ovat siis ajattelijoina hyvin erityyppisiä.

Fregen ja Wittgensteinin ajatukset eivät sen sijaan poikkea toisistaan niin paljoa kuin prima facie näyttää. Itse asiassa ne lähinnä täydentävät toisiaan. Oikeudelliseen praksikseen yleisesti sovellettuna Wittgensteinin pragmaattinen filosofia on epäilemättä käyttökelpoisempi lähestymistapa kuin Fregen teoreettinen ajattelu. Erityisesti testamentin tulkintaa tarkasteltaessa Fregen ajattelulla on kuitenkin huomattavaa relevanssia. Tämä johtuu siitä, että testamenttimääräykset ovat semanttiselta luonteeltaan selkeän referentiaalisia. Testamentissa määrätään tyypillisesti jollekin henkilölle jotakin jäämistöön kuuluvaa esineistöä tai varallisuutta tai tietty määräosa jäämistöstä. Testamenttitekstin epämääräisyys paikantuu usein testamentin saajan henkilön tai testamentatun omaisuuden laadun ja kohteen epäselvyydeksi. Testamentin tulkintaongelmissa on tästä syystä lähes poikkeuksetta kyse yksittäisen sanan tai muutamasta sanasta koostuvan ilmauksen referenssin määrittämisestä. Voisimme sanoa, että Frege kuvaa kielifilosofiassaan erään mahdollisen kielipelin. Tämä kielipeli sattuu olemaan sellainen, että sen sääntöjen avulla voidaan pitkälti pelata testamentin laatimiseen ja tulkintaan liittyviä kielipelejä.

Olisi houkuttelevaa esittää väite, että Fregen semanttinen teoria sisältyy eräänä erityistapauksena Wittgensteinin kielifilosofiaan ja että Wittgensteinin kielifilosofia on eräänlainen Fregen semantiikan liberaali versio, jossa on luovuttu siitä vaatimuksesta, että ilmauksella on oltava referenssi todellisuudessa. Ilmaisua, jolla on jokin käyttötapa, vastaa Fregen terminologiassa ilmaisu, jolla on mieli. Esimerkiksi ilmaisu ”kansan tahto” on käyttökelpoinen ja mielekäs ilmaisu hyvin monessa yhteydessä. Fregen *Über Sinn und Bedeutung* lukiessa ei voi olla kiinnittämättä huomiota siihen herkkyyteen, jolla Frege havainnoi kielen ilmiöitä. Tämä herkkyys on verrattavissa Wittgensteinin kielifilosofialle luonteenomaiseen kielen vivahteiden tarkkaan havainnointiin.

2.4.4 Frege ja Wittgenstein suomalaisen oikeusteorian taustavaikuttajina

Kuten edellä mainittiin Fregen ja Wittgensteinin valintaa kielifilosofisen tutkimuksen edustajiksi oikeuttaa osaltaan se seikka, että sekä Frege että

Wittgenstein ovat vaikuttaneet suomalaisen oikeusteorian taustalla keskeisinä filosofisina lähteinä. Teen seuraavassa hieman tarkempaa selkoa näistä vaikutteista.

Suomalainen oikeusteoria on ollut läheisessä kosketuksessa suomalaisen filosofian tutkimuksen kanssa⁶⁰, jossa eräänä valtavirtauksena on ollut loogis-analyyttiseksi luonnehdittava suuntaus. Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofiat on luettavissa tämän suuntauksen piiriin.⁶¹ Varsinaiseen oikeusteoreettiseen tutkimukseen Frege on vaikuttanut lähinnä epäsuorasti loogis-analyyttisen suuntauksen eräänä klassisena kulmakivenä, kun Wittgensteinin vaikutus on ollut suurempaa ja eksplikoidumpaa ja ehkä jopa keskeisempää kuin suorat viittaukset antavat ymmärtää. Fregeen viittaa suoraan lähinnä Makkonen väitöskirjassaan⁶². Eräänä Fregen epäsuoran vaikutuksen hedelmänä voitaneen lisäksi mainita Osvi Lahtisen suorittama oikeushenkilön käsitteen semanttinen analyysi, jossa Lahtinen sovelsi symbolin ja sen sisällön välistä erontekoa eräiden oikeushenkilön käsitteeseen liittyvien epäselvyyksien ratkaisemiseen.⁶³ Tämän semanttisen peruserottelun eräs kantamuoto on Fregen esittämä distinktio merkin ja sen osoittaman merkityksen välillä.

Wittgensteiniin on viitattu Fregeä lukuisammin. Erityisesti Aarnio on tukeutunut paljolti Wittgensteinin myöhäisvaiheeseen oikeusteoreettisessa tutkimustyössään, mutta myös luonteeltaan lainopillisissa tutkimuksissaan.⁶⁴ Aarnio tekee eksplisiittisesti selkoa Wittgensteinilta saamistaan vaikutteista artikkelissaan Oikeuskielen tulkinta ja ymmärtäminen. Näkökulmia Wittgensteinin myöhäisvaiheen filosofiaan.⁶⁵ Harvinaisella tavalla sekä Makkosen että Aarnion suhdetta Wittgensteinin myöhäisvaiheeseen valaisee Aarnion laatima Kaarle Makkosen muistokirjoitus Lakimies-lehdessä.⁶⁶

⁶⁰ Yhteydestä suomalaisen filosofian tutkimuksen ja oikeusteorian välillä ks. Aarnio 1977 s. 15 ss.

⁶¹ Loogis-analyyttisen filosofian ja analyyttisen oikeustieteen yhteydet eivät liene mitenkään yksiselitteisesti ja yksinkertaisesti kuvattavissa. Paremminkin kuin sisällöllisestä yhteydestä kyse on siitä tosiasista, että suomalaiset oikeusteorian tutkijat ovat saaneet filosofisia vaikutteita lähinnä juuri loogis-analyyttisen filosofian tutkimuksesta.

⁶² Makkonen 1981.

⁶³ Lahtinen 1977, ks. myös Makkosen laatima johdatus Lahtisen artikkeliin, jossa Makkonen selvittää Lahtisen soveltamia kielifilosofian tuloksia, Makkonen 1977.

⁶⁴ Ks. esimerkiksi Aarnio 1967 s. 23 ss, jossa tutkimuksen kielifilosofiset lähtökohdat on kuvattu läpikotaisin wittgensteinilaisessa hengessä.

⁶⁵ Aarnio 1990.

⁶⁶ Aarnio 2000.

2.5 Oikeusnormi, semantiikka ja testamentin tulkinta

Ennen kuin siirrymme tarkastelemaan kielifilosofian soveltamista testamentin tulkinnan erityiskysymyksiin, on paikallaan luoda kokoava silmäys edellä esitettyyn teoreettiseen jäsennykseen. Samalla tarjoutuu tilaisuus sitoa esitys lähemmin testamentin tulkintaan.

Testamentti on ensinnäkin normatiivisia määräyksiä (preskriptioita) sisältävä asiakirja. Tästä syystä testamenttia tulkittaessa ja toimeenpantaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten normeja ilmaistaan kielellisesti ja mikä on yleisellä tasolla kielen ja normin välinen suhde.

Toiseksi testamentin sisältämät normit ovat oikeusnormeja – tai täsmällisemmin ilmaistuna – normeja, jotka nauttivat oikeusjärjestelmän tarjoamaa suojaa. Tämän seikan vaikutus on kahtalainen: oikeusnormi on oikeusjärjestelmän osana erityisen vahvasti velvoittava ja tehokas normi ja toiseksi oikeusnormi on oikeuskielellä esitetty normi. Näistä seikoista jälkimmäisellä on keskeinen merkitys tämän tutkielman kannalta. Siitä huolimatta, että testamentin sisällön ja tyylin suhteen ei Suomen oikeusjärjestelmässä ole säädetty mitään rajoituksia ja että testamenttimääräykset ovat tästä syystä varsin kirjavia ja usein korostetun henkilökohtaisia, testamentti on oikeusinstituutio ja testamenttia on tulkittava yhteydessä muuhun oikeudelliseen sääntelyyn. Testamentti ei ole kaunokirjallinen tuotos eikä se myöskään ole toivomuksia sisältävä kirjelmä, vaan oikeudellisesti tulkittavia ja siis oikeusjärjestelmään sovitettavia määräyksiä sisältävä juridinen asiakirja. Riippumatta siitä, onko testamentin laatinut lakimies vai maallikko, testamentin tulkinta pyrkii testamentin oikeudellisen sisällön määrittämiseen. Tämä seikka ei voi olla vaikuttamatta testamentin tulkintaan.

Kolmanneksi testamentti on kielellinen esine. Testamentin tulkinta ei voi lähteä liikkeelle mistään muusta kuin testamentissa käytettyjen kielellisten ilmauksien tulkinnasta. Testamentin oikeudellinen tulkinta ei ole mahdollinen ennen kuin testamenttitekstin merkitys on selvitetty, eli toisin sanoen on suoritettu testamenttitekstin semanttinen analyysi. Testamenttiteksti on semanttisesti analysoitu, kun sille voidaan esittää kielellisiä variantteja, joilla on sama semanttinen merkitys kuin analysoitavalla tekstillä ja jotka siis muodostavat keskenään identtisen tosiasiapohjan juridisen tulkinnan suorittamiseksi. Semanttinen analyysi tarkoittaa aina eräänlaista käännettä: analysoitava teksti esitetään sellaisessa muodossa, joka on tulkitsijan kannalta parhaiten ymmärrettävissä muodossa.⁶⁷ Juridinen tulkinta merkit-

⁶⁷ Ylöstalo 1954 s. 22.

see puolestaan tosiasioiden subsumoimista oikeussääntöjen alle, eli tiettyjen oikeussääntöjen valitsemista sovellettavaksi tiettyssä tapauksessa esiintulleisiin (oikeus)tosiseikkoihin.

Testamentin tulkinnalla tarkoitetaan lähinnä testamenttitekstin semanttista tulkintaa, eikä niinkään testamentin pohjalta tehtävää juridista tulkintaa. Semanttinen tulkinta palvelee testamentin tulkinnassa yhtäältä oikeustosiseikaston muodostamista niin kuin muussakin oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa, mutta myös oikeusnormiston eli oikeuslähteiden selvittämistä, sillä testamentti itsessään sisältää keskeisimmät testamenttia toimeenpantaessa sovellettavat normit. Testamentin tulkinta ei siis tarkoita perintökaaren 11 luvun testamentin tulkintaa koskevien säännösten tulkintaa, vaan käsillä olevan testamenttitekstin tulkintaa. Perintökaaren 11 luku on kokonaisuudessaan laadittu siten, että se määrää 1 §:ssä testamentin tulkinnan tapahtumaan testamentin tekijän tahdon mukaisesti, ja vasta mikäli testamentista ilmenevästä testamentin tekijän tahdosta ei muuta johdu, sovelletaan perintökaaren 11:2–9 sisältämiä tulkintaohjeita. Samoin perintökaaren 12 luku on kokonaisuudessaan väistyvä suhteessa testamenttimääräyksiin. Testamentin tulkinta merkitsee testamentin sisällön selvittämistä.⁶⁸ Varsinainen juridinen tulkinta supistuu testamentin tulkinnan kohdalla lähinnä sen selvittämiseksi, tulevatko perintökaaren 11:2–9 tai 12 luvun oikeusohjeet sovellettaviksi. Juridinen tulkinta voi esimerkiksi osoittaa, että testamentissa on määrätty käyttöoikeudesta, jolloin perintökaaren 12 luku tulee sovellettavaksi.

3 TESTAMENTIN TULKINNASTA

3.1 Testamentin erityispiirteitä oikeustoimena

Testamentin tulkinta poikkeaa merkittävällä tavalla oikeussäännösten yleisestä tulkinnasta. Ensinnäkin testamenttitekstin tulkinta on huomattavasti useammin tarpeen kuin esimerkiksi lakitekstin tulkinta. Tämä johtuu luonnollisesti siitä, että testamentin laadinta ei siihen liittyvästä harkinnasta huolimatta ole verrattavissa lainsäädäntötyön kaltaiseen pitkään ja mahdollisimman laajan ammatillisen osaamisen hyödyntävään prosessiin. Testamenttitekstiä ei myöskään laadita välttämättä sellaiseksi, että se avautuisi kenelle

⁶⁸ Ks. Aarnio – Kangas s. 64–65 ja Ylöstalo 1954 s. 22–23.

tahansa kielenkäyttäjälle. Testamentin asettamien normien adressaatteina on aina vain rajattu ihmisjoukko. Toiseksi testamentin tulkinnassa noudatetaan täysin erilaisia tulkintaperiaatteita kuin oikeussäännösten tulkinnassa yleensä. Tällä seikalla on ratkaisevan tärkeä merkitys testamentin tulkinnassa sekä yleisesti että erityisesti käsillä olevan tutkimuksen aiheen kannalta. Testamentti on oikeustoimi *sui generis*, ja testamentin erityislaatu oikeustoimena on perusteena testamentin tulkinnan erityislaatuisuudelle. Testamentin tulkinnassa ei anneta suojaa testamentinsaajien tai muidenkaan jäämistöintressenttien käsityksille tai odotuksille. Tässä suhteessa testamentti poikkeaa olennaisesti sopimuksesta, jota usean henkilön välisenä oikeustoimena on tulkittava osapuolten oikeutettuja odotuksia ja käsityksiä suojaen.

Vaikka tärkein testamentin tulkinnassa sovellettava periaate, niin kutsuttu subjektiivisen tulkinnan periaate, on ilmaistu selkeästi Suomen perintökaaren 11:1.1:ssä ja se niin muodoin on otettava annettuna lähtökohtana kaikessa testamentin tulkinnassa, on paikallaan esittää lyhyt katsaus testamentin erityispiirteisiin oikeustoimena ennen varsinasta tulkintaperiaatteiden tarkastelua, jotta testamentin ominaispiirteiden ja testamentin tulkinnan ominaislaadun välinen kiinteä yhteys tulisi perustelluksi.

Seuraava seitsemänkohtainen esitys testamentin erityispiirteistä on jäsennetty Ylöstalon⁶⁹ suorittamaa analyysiä seuraten.⁷⁰ On huomattava, että seuraavassa esitetyt erityispiirteet ovat suurelta osin päällekkäisiä ja vain voin toisistaan erotettavia. Erityisen vaikeaa ja toisaalta myös tarpeetonta ja jopa harhaanjohtavaa olisi asettaa erityispiirteet keskinäiseen tärkeysjärjestykseen. Ylöstalo itse toteaa kysymyksessä olevan joukko huomautuksia koskien testamenttioikeuden perusjärjestelyjen ja tulkintaperiaatteiden välistä yhteyttä.

(1) Testamentti on luonteeltaan *kuolemanvaraistoimi*, jonka vaikutukset ilmenevät vasta tekijän kuoleman jälkeen. Tämä on eräässä mielessä yleisluontoinen seikka, joka luo varjon muiden testamentin erityispiirteiden ylle kahdella tavalla. Ensimmäkin testamentin tekijä ei ole läsnä testamenttia toimeenpantaessa eikä siis erityisesti antamassa neuvoja siitä, miten hänen testamenttitekstistä ilmenevää tahtoaan olisi tulkittava. Toisaalta hänen kuolemansa synnyttää yleisen säädyllyisyyden vaatimuksesta erityislaatuisen kunnioituksen hänen muistoaan kohtaan. Tämä pieteettinäkökohta ei rasita esimerkiksi lakitekstin tulkintaa. Kunnioitus lakia kohtaan ei edellytä sellaista harrasta kunnioitusta, joka on jotain enemmän kuin vain tarkkaa ja vakavaa lainkirjaimen ja lain tarkoituksen huomioonottamista.

⁶⁹ Ylöstalo 1954, s. 31–43.

⁷⁰ Aarnio ja Kangas s. 65 ss esittää pääpiirteissään saman jäsentelyn kuin Ylöstalokin.

(2) Testamentti on *yksipuolinen* oikeustoimi.⁷¹ Testamentti on oikeustoimena täysin valmis heti kun testamentti on muotomääräyksiä noudattaen tehty. Testamentin yksipuolisuuteen liittyen on merkityksetöntä, saavatko intressentit tietoa testamentista jo perittävän eläessä.

(3) Testamentti on *monitahoinen* oikeustoimi, jolla on vaikutuksia hyvin monen henkilötahon intresseihin. Ylöstalo erottaa peräti 11 eri intressitahoa, joilla voi olla etuja valvottavanaan jäämistöstä.⁷² Testamentilla on jäämistöä koskevana määräyksenä periaatteessa samat intressentit. On ehkä vielä lisättävä, että toisin kuin sopimuksen tai lahjanlupauksen kohdalla, testamentin osalta ei voida puhua sopimuspuolista eikä ongelmatomasti edes asianosaistahoista suhteesta kolmansiin henkilöihin.

(4) Testamentin ankara *määrämuotoisuus* oikeustoimena rajaa riidattoman tulkintakohteen: vain määrämuotoisesti ilmaistu testamenttitahto on riidattomasti huomioon otettavaa. Kaikki muu ulkopuolelle jäävä aineisto on tulkintamateriaalia, jolla ei ole itsenäistä merkitystä tulkinnassa.⁷³ Tämä selväpiirteisyys tulkinnan kohteen ja tulkintamateriaalin erottamisessa on antanut edellytykset erityisen *sanarajaperiaatteen* soveltamiseen testamentin tulkinnassa.⁷⁴ Testamentin tulkinnan kohteen rajat määräytyvät määrämuotoisen⁷⁵ testamentin sisältämien kielellisten ilmaistusten mukaan. Vain testamenttitekstiä tulkitaan ja tulkintatuloksen on jollain mielekkäällä tavalla ankkuroiduttava testamentissa käytettyihin sanoihin.

(5) Testamentti on korostetusti *henkilökohtainen* oikeustoimi.⁷⁶ Testamentti tehdään henkilökohtaisista syistä henkilökohtaisen tahdon toteuttamiseksi. Tästä syystä on perusteltua, että testamentti on oikeustoimena tehtävä henkilökohtaisesti ilman edustusta tai edes toisen henkilön ”kelvoittavaa” myötävaikutusta. Ylöstalo vertaa testamentin tekemistä avioliiton solmimiseen ja avioehtosopimuksen tekemiseen, joiden aikaan saamiseksi vajaavaltaiseksi julistettu tarvitsee holhoojansa suostumuksen (avioliittolaki 5 ja 42 §). Vajaavaltaiseksi julistaminen ei kuitenkaan poista kelpoisuutta tehdä testamenttia. Testamentin moiteprosessissa kantajan on kyettävä osoittamaan, että vajaavaltaiseksi julistamisen peruste on todella vaikuttanut testamentin tekemiseen.⁷⁷ Oikeutta määrätä omaisuus-

⁷¹ Ylöstalo toteaa testamentin olevan *täydellisesti yksipuolinen* oikeustoimi. Testamentin tekijän ei tarvitse ryhtyä mihinkään erityiseen toimenpiteeseen oikeustoimensa saattamiseksi niiden tietoon, joiden oikeusasemaan se vaikuttaa (Ylöstalo 1954 s. 34).

⁷² Ylöstalo 1953 s. 47–48.

⁷³ Ylöstalo 1954 s. 38–39.

⁷⁴ *ibid.*, ks. sanarajaperiaatteesta kappale 3.4.2.

⁷⁵ Täsmällisesti ottaen tulkinnan kohde määräytyy perintökaaren 14 luvun oikeussääntöjen mukaan hyväksytyin, toisin sanoen, lainvoimaisen testamentin sisältämien kielellisten ilmausten mukaan.

⁷⁶ Ylöstalo 1954 s. 40.

⁷⁷ Aarnio ja Kangas s. 188–189.

destaan testamentilla on varsin pitkälle suojattu aikuiselle ihmiselle kuuluvana perustavanlaatuisena henkilökohtaisena oikeutena. Tämä periaatteellinen seikka on otettava huomioon myös testamenttia tulkittaessa.

(6) Testamentti on *vastikkeeton* oikeustoimi. Vastikkeettomuuden osalta Ylöstalo toteaa, että testamentin tekijän tarkoitukselle on annettava suurempi merkitys kuin edunsaajan käsityksille.⁷⁸ Tähän lienee täsmällisesti todettava, että edunsaajan käsityksille voidaan antaa merkitystä vain sikäli, kuin ne luotettavasti selventävät testamentin tekijän tarkoitusta. Kuten edellä todettiin, edunsaajien käsityksille ei sinällään anneta mitään merkitystä testamentin tulkinnassa. Testamentti on aidosti yksipuolinen oikeustoimi, ei epäsymmetrinen bi- tai multilateraalinen oikeustoimi, niin kuin muut vastikkeettomat disponoinnit. Tästä syystä testamenttia on tulkittava oleellisesti eri tavalla kuin esimerkiksi lahjakirjaa. Testamenttia ei ole tulkittava ainoastaan testaattorin kannalta suopeasti (*benigna interpretatio*), vaan hänen tahtoaan yksinomaisesti selvittäen.

(7) Testamentin tekijältä *puuttuu omavastuisuus* laatimansa testamentintekstin suhteen. Testamentin tekijä ei ole enää vastaamassa toimistaan, eikä ketään hänen seuraajistaan ole syytä panna vastuuseen hänen sijastaan. Testaattori ei ole oikeussuhteen osapuoli, jonka laatimaa tai hyväksymää tulkinnanvaraista sopimustekstiä olisi tulkittava *ambiguitas contra stipulatorum est* -periaatteen mukaisesti hänen vahingokseen tai muutoin hänen tarkoituksensa vastaisesti.

Omavastuisuuden puuttuminen testamentin osalta on kokoava ominaispiirre, joka johtaa yhtäältä testamentin suosimisen periaatteeseen (*favor testamenti*) ja toisaalta testamentin mieltämiseen asetetun normin kaltaiseksi oikeussäännöksi. Testamentti on sekä tekijänsä viimeisenä henkilökohtaisena tahtona erityisen suojelun kohteena oleva tahdonilmaus ja toisaalta se on suvereeni disponointi, jota sovelletaan velvoittavana – joskin osin väistyvänä – normina jäämistöintressenttien välisissä oikeussuhteissa.

Aarnio ja Kangas nimeävät vielä testamentin tulkintaan vaikuttavina *aikatekijän*: testamentin laatimisen ja toimeenpanemisen välillä on usein pitkäikäisy, keskimäärin lähes kymmenen vuoden aikajänne ja tulkintaperusteiden *epävarmuuden*: tulkinta joudutaan aina rakentamaan aihetodisteiden varaan, koska paras tulkinnan lähde, testamentintekijä itse, on tulkintahetkellä poissa.⁷⁹ Aikatekijä ja epävarmuus ovat keskeisiä testamentin tulkintaan vaikuttavia realiteetteja.

Jotta testamentin oikeudellisten erityispiirteiden yhteys testamentin tulkinnan erityispiirteisiin tulisi ymmärrettäväksi, on tarpeen viitata testamentin

⁷⁸ Ylöstalo 1954 s. 41.

⁷⁹ Aarnio ja Kangas s. 67–68.

oikeuspoliittisiin perusteisiin, eli niihin tekijöihin, jotka ovat muovanneet testamentti-instituutiota. Koska tämä kappale on lähes kokonaan Ylöstalon jäsenyyksen referointia, lienee paikallaan lainata loppuun hänen näkemyksensä testamentti-instituution päätehtävistä.

Testamenttisäännösten päätehtävänä on täydentää ja tasoittaa perintöoikeuden välttämättä kaavamaisia säännöksiä ja niistä johtuvia oikeusseuraamuksia sekä tarjotessaan yksilölle soveliaan keinon määrällillä varallisuuseduista kuoleman varalta, osaltaan ylläpitää ja kirvoittaa yksilön varallisuutta luovia ja säilyttäviä voimia.⁸⁰

Testamentin tehtävänä on siis tehdä mahdolliseksi sellaisia varallisuusjärjestelyjä, jotka ovat yleiseltä kannalta kannustamisen arvoisia ja jotka jäämistöön kohdistuvina oikeustoimina ovat sellaisen henkilön tekemiä, jolla on epäilemättä paras oikeus määrätä jäämistön käytöstä ja kohtalosta.

3.2 Subjektiivisen tulkinnan periaate

Kuten edellä jo mainittiin, testamentin tulkinnan johtava periaate on perintökaari 11:1.1:n määräämä subjektiivisen tulkinnan periaate.⁸¹ Mainittu lainkohta ansaitsee tulla tähän erikseen kirjatuksi.

Testamentti on niin tulkittava, että tulkinnan voidaan otaksua vastaavan testamentin tekijän tahtoa. Sen vuoksi on tämän luvun säännöksiä noudatettava vain, mikäli ei testamentin määräyksestä, sen tarkoitukseen ja muihin olosuhteisiin nähden, ole katsottava muuta johtuvan.

Perintökaari 11:1.1

Tämän periaatteen mukaisesti testamenttia on tulkittava niin, että tulkinta noudattaa sitä merkitystä, joka vastaa tai jonka voidaan lähinnä katsoa vastaavan testamentin tekijän tahtoa.⁸² Nimitys viittaa siihen, että testamenttia ei ole tulkittava objektiivisesti, eli irrallaan testamentin tekijän tarkoituksista, vaan nimenomaan testamentin tekijän (subjektiivista) tarkoitusta selvittäen ja sitä kunnioittaen. Ylöstalo toteaa, että subjektiivista tulkintatapaa nou-

⁸⁰ Tämä kiteytys esiintyy lähes samanasaisena Ylöstalon molemmissa testamenttioikeutta käsittelevissä monografioissa. Ylöstalo 1953 s. 186 ja Ylöstalo 1954 s. 43.

⁸¹ Subjektiivisen tulkinnan periaate on kirjattu lakiin muissa Pohjoismaissa Suomen ohella Norjassa ja Ruotsissa. Tanskassa subjektiivisen tulkinnan periaatteen katsotaan olevan velvoittava oikeustieteen ja oikeuskäytännön kautta. Ks. Vesterdorf s. 175.

⁸² Ylöstalo 1954 s. 17.

dattamalla torjutaan ensinnäkin testamentinsaajien, perillisten ja muiden jäämistöintressenttien käsitysten tulkinnallinen merkitys ja toisaalta ulko-kohtainen, objektiivinen tulkintametsodi.⁸³ Sekä jäämistöintressenttien omat käsitykset että abstraktin, yleisen ja persoonattoman tulkintatavan soveltaminen ovat omiaan aiheuttamaan mielivaltaisia vääristymiä testamentin tulkinnassa. Testamentti on sananmukaisesti jälkisäädös, eli testamentin tekijän jälkeheneläviä sitova jäämistöään koskeva määräys. Tästä seikasta seuraa suoraan vaatimus testaattorin oman subjektiivisen tahdon selvittämisestä; kaikki muunlainen tulkinta tarkastelisi testamenttia jonakin muuna kuin testaattorin omana jäämistöään koskevana tahtona.

Nimitykset subjektiivinen ja objektiivinen tulkinta ovat omiaan aiheuttamaan väärinkäsityksiä. Subjektiivinen tulkinta ei ole jonkin yksittäisen subjektin esittämä tulkinta, vaan testamentin tekijän subjektiivista tahtoa mahdollisimman objektiivisesti selvittävä tulkintatapa. Toisaalta objektiivinen tulkinta ei ole subjektiivista tulkintaa objektiivisempi siinä mielessä, että se pystyisi selvittämään jollain oleellisesti luotettavammalla ja tulkit-sijan persoonasta vähemmän riippuvaisella tavalla tulkittavan kohteen sisällön kuin subjektiivinen tulkinta. Objektiivisessa tulkinnassa on kyse oikeussäännöksen, sopimustekstin tai muun oikeudellisen tekstin tulkinnasta tekstin laatijan tahdosta ja tarkoituksista riippumattomalla tavalla. Objektiivista tulkintaa sovelletaan silloin, kun on annettava arvoa useiden henkilöiden tai abstraktin, yleisen henkilötahon tarkoituksille ja käsityksille. Objektiivisessa tulkinnassa tulkinnan kohteena on kielellinen entiteetti, jonka esimerkiksi sopimuspuolet tai lainsäätäjät ovat hyväksyneet tarkoitustaan ilmaisevaksi manifestaatioksi, jonka sitovaan tulkintaan heillä ei ole parempaa oikeutta kuin muilla sopimuspuolilla tai säädöksen soveltajilla. Subjektiivisen tulkinnan kohteena on tekstin laatijan kielellisille ilmauksille antama merkitys. Objektiivinen tulkinnan kohteena on itse teksti, jolle objektiivinen tulkinta luo tarkoituksen. Subjektiivinen tulkinta merkitsee kielellisen ilmaisun esittäjän asemaan asettumista. Englantilaisessa kirjallisuudessa tästä asennoitumisesta on käytetty nimitystä nojatuoliperiaate (arm-chair principle).⁸⁴ Subjektiivinen tulkinta on kielellisen ilmauksen tarkastelemista ilmauksen esittäjän näkökulmasta ja objektiivinen vastaavasti ilmauksen vastaanottajan näkökulmasta. Mitä täsmällisempi tulkittava kieli on, sitä paremmin subjektiivinen ja objektiivinen tulkinta vastaavat toisiaan.⁸⁵

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ks. Aarnio ja Kangas s. 72–73.

⁸⁵ Eräs tapa selittää ja perustella erityisen oikeuskielen kehittymistä on todeta oikeuskielen olevan tulos pyrkimyksestä luoda sellainen kieli, joka on yhtäläisesti ilmaisun esittäjän ja vastaanottajan ymmärrettävissä, ja joka siitä syystä on luotettava informaation välittäjä.

Nimitykset subjektiivinen ja objektiivinen tulkinta viittaavat siis tulkinnan kohteeseen ja tulkinnan kohteen edellyttämään tulkintamettiin eivätkä tulkitsijaan tai tulkitsijasta riippuvaiseen tulkintatapaan.⁸⁶ Kaikessa juridisessa ja kielitieteellisessä tulkinnassa pyritään mahdollisimman suureen objektiivisuuteen. Subjektiivisesta tulkintatavasta voidaan positiivisessa mielessä puhua esimerkiksi pianistin tulkitsessa Beethovenin Hammerklavier-sonaattia. Tällöin sanalla ”tulkinta” on kuitenkin täysin eri merkitys kuin puheena olevassa oikeudellisessä kontekstissa. Oikeudellinen tulkinta on aina voitava perustella objektiivisesti. Objektiivisuusvaatimus johtuu ensinnäkin siitä, että oikeudellinen tulkinta on aina voitava oikeustieteellisesti perustella ja tieteellisen tiedon hankinnan ja argumentaation yleisiin kriteereihin kuuluu objektiivisuus, ja lisäksi toisaalta ja aivan erityisesti siitä, että keskeiset oikeushyvät, kuten oikeusturva ja oikeusvarmuus, edellyttävät toteutuakseen oikeudelliselta ratkaisutoiminnalta objektiivisuutta.

3.2.1 *Intentionaalinen ja kirjaimellinen tulkinta*

Koska termit subjektiivinen ja objektiivinen ovat testamentin tulkinnan yhteydessä alttiita väärinymmärtämiselle, korvaan ne termeillä intentionaalinen ja kirjaimellinen tulkinta, jotka kuvaavat osuvasti tulkinnan kohdetta. Intentionaalinen tulkinta viittaa testamentin tekijän tekstilleen antamaan tulkintukseen eli intentioniin ja kirjaimellinen tulkinta pelkästään testamentin kirjaimeen tai sanamuotoon tukeutuvaan tulkintaan, joka ei ota huomioon ilmauksille mahdollisesti annettuja erityismerkityksiä.⁸⁷

Sekä intentionaalinen että kirjaimellinen tulkinta ovat yhtäläillä sidoksissa kieleen oikeusnormien – ja yleensä ajatusten – ilmaisuvälineenä. Edellä jaksossa 2 käsitellyt semanttiset tarkastelut koskevat niin intentionaalista kuin kirjaimellistakin tulkintaa. Tämä kielellinen tai kielifilosofinen yhteys intentionaalisen ja kieliopillisen tulkinnan välillä on ratkaisevan keskeinen. Riippumatta siitä, tulkitaanko tekstiä tekstin laatijan tarkoituksen mukaisesti vai laatijan tarkoituksesta riippumattomalla tavalla, tulkinnan on kiinnityttävä itse tekstiin jollain objektiivisellä tavalla. Tulkinnan on aina oltava perusteltavissa samalla tavoin kuin mikä tahansa oikeudellisen ratkaisun elementti muutoinkin. Kielifilosofian avulla voidaan pyrkiä selvittämään tulkinnan perusteita ja tulkintaprosessia ja tätä kautta justifioida

⁸⁶ Objektiivisen ja subjektiivisen tulkinnan eroista erityisesti testamentin tulkinnan kannalta ks. Borum s. 203 ss.

⁸⁷ Termejä intentionaalinen (intentional) ja kirjaimellinen (literal) käyttävät muun muassa jäljempänä paljon siteeratut Kerridge ja Rivers.

esitettyjä tulkintoja. Tässä kohdin on jälleen pidettävä erillään juridinen ja semanttinen tarkastelukulma: intentionaalisen tai kirjaimellisen tulkinnan valitseminen testamentin tulkinnan tulkintametodiksi tapahtuu juridisin perustein, lähinnä testamentin oikeuspoliittista tarkoitusta ja tästä johtuvia oikeudellisia erityispiirteitä seuraten, kun taas itse tulkintamistoiminta kieleen kohdistuvana tarkasteluna tapahtuu semanttisten periaatteiden ja teorioiden mukaisesti. Vaikka intentionaalinen ja kirjaimellinen tulkinta sisältävät periaatteessa yhtäläisesti semanttisen elementin, on selvää, että nimen omaan intentionaalinen tulkinta joudutaan perustelevaan semanttisesti. Intentionaalinen tulkinta perustuu siihen mahdollisuuteen, että ilmauksilla saattaa olla tapauskohtaisesti määrittyviä erityismerkityksiä, ja on luonnollista, että poikkeukselliseen tulkintaan vetoavan osalle sälytetään todistus- taakka. Intentionaaliseen tulkintaan vetoavan on pystyttävä osoittamaan ensinnäkin, että sanoilla ja muilla kielellisillä ilmaisuilla voi yleisellä tasolla olla tapauskohtaisesti määrittyviä merkityksiä, ja toiseksi, tavanomaisesta tai vakiintuneesta tulkinnasta poikkeavaan tulokseen johtaessaan ne tapauskohtaiset erityiset perusteet, joiden nojalla vakiintunut tulkinta vaaditaan syrjäytettäväksi.

3.3 Argumentteja kirjaimellisen tulkinnan puolesta ja niiden intentionaalisia vasta-argumentteja

On aiheellista esittää joitakin argumentteja testamentin kirjaimellisen tulkinnan puolesta vastapainoksi edellä testamentin oikeudellisen luonteen avulla perustellulle subjektiiviselle tulkinnalle. Esitän samalla intentionalistisia vasta-argumentteja literalistien perusteluille Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofioiden mukaisilla kannanotoilla vahvennettuna. Testamentin kirjaimellinen tulkinta on ominaista englantilaiselle testamenttioikeudelle. Tästä syystä jäljempänä tullaan paljolti viittaamaan englantilaisen testamenttioikeuden piirteisiin.⁸⁸

Kerridge ja Rivers toteavat, että testamentin kirjaimellinen tulkinta näyttää lakimiehen silmin houkuttevalta, koska sillä on intentionaaliseen tulkintaan nähden ainakin seuraavat kolme etua.⁸⁹

⁸⁸ Englantilaisen keskustelun referointi perustuu tässä tutkielmassa lähes yksinomaan Roger Kerridgen ja Julian Riversin artikkeliin *The Construction of Wills*, jossa kirjoittajat pyrkivät perustelevaan intentionaalista tulkintatapaa osin Fregen kielifilosofiaan tukeutuen. Tarkoituksena ei ole antaa kattavaa tai edes kovin luotettavaa kuvaa englantilaisesta testamentin tulkinnan todellisuudesta, vaan nostaa esiin eräitä näkökohtia, joita Kerridgen ja Riversin artikkeli valaisee erinomaisesti.

⁸⁹ Kerridge ja Rivers s. 289.

(1) Kirjaimellinen tulkinta estää tulkitsijaa spekuloidasta sillä, mitä testaattori olisi mahdollisesti sanonut sellaisistakin asioista, joista hänellä todellisuudessa ei ollut aikomustakaan lausua mitään.

(2) Kirjaimellinen tulkinta on lain mukainen.

(3) Literalismin kannattajat katsovat, että aina kun tietty sana esiintyy testamentissa, niin se merkitsee samaa asiaa. Tästä seikasta on puolestaan se ilmeinen hyöty, että testamentin laatiminen ja tulkinta on varmaa ja selkeää.

Mitä ensimmäiseen väitteeseen tulee, niin toisin kuin literalistit (usein) ajattelevat, intentionaalinen tulkinta ei lisää tekstiin mitään, vaan tulkitsee itse tekstiä sanarajaperiaatteen⁹⁰ mukaisesti. Kerridge ja Rivers esittävät tämän seikan iskevästi. Lainaan heiltä suoraan seuraavan katkelman.

Se mitä [testamentin] kirjoittaja aikoi sanoa, mutta jätti sanomatta, on tutkimukselle vierasta – tämä pitää paikkansa yhtä hyvin intentionalistin kuin literalistinkin mielestä. Intentionalistin kysymys ei ole: ”mitä nämä sanat merkitsevät?” eikä myöskään: ”mitä testaattori tarkoitti?” hänen kysymyksensä on: ”mitä testaattori pyrki saavuttamaan näiden sanojen avulla?”⁹¹

Kerridgen ja Riversin esitystapa poikkeaa jossain määrin tässä tutkielmassa omaksutusta tavasta, ja siitä syystä he toteavat, ettei intentionalisti kysy: ”mitä nämä sanat merkitsevät?” He tarkoittavat tällä sitä, ettei tarkastelun kohteena ole testamentissa käytettyjen sanojen merkitys irrotettuna käyttöyhteydestään ja asetettuna esimerkiksi johonkin erityiseen juridiseen kontekstiin, jossa sanoilla on vakiintunut juridinen merkityksensä. Tässä tutkielmassa omaksutun terminologian valossa on johdonmukaista ajatella, että kaiken (semanttisen) tulkinnan tarkoituksena on selvittää käytettyjen sanojen ja muiden kielellisten ilmausten merkitys. Saman tyyppisen huomautuksen voisi esittää toisenkin kysymyksen, ”mitä testaattori tarkoitti?” osalta. Toki juuri hänen tarkoitustaan ollaan selvittämässä, mutta intentionaalisen tulkinnan luonnetta kokonaisvaltaisesti ja vähiten väärinkäsityksille ja suoranaishelle vääristelylle altistaen kysymys on asetettavissa juuri niin kuin Kerridge ja Rivers sen muotoilevat: ”Mitä testaattori pyrki saavuttamaan [testamentin] sanojen avulla?”

Jos pidämme mielessä Fregen antamat määritelmät käsitteille merkki, mieli ja merkitys, voimme todeta intentionalistien tarkoittavan sitä, että

⁹⁰ Sanarajaperiaatteesta lähemmin kappaleessa 3.4.2.

⁹¹ Kerridge ja Rivers s. 290.

testamentin ilmaisuille on annettava se mieli, jonka testaattori on itse niille antanut ja edelleen se merkitys, jonka hänen ilmauksilleen antama mieli osoittaa. Wittgensteinin kielifilosofian mukainen kanta on sisällöltään täsmälleen sama kuin Fregen, ainoastaan terminologia on erilainen. Wittgensteinia seuraten voimme todeta, että testamenttia on tulkittava sen kielipeilin sääntöjen ja konventioiden mukaan, jossa testamentti on laadittu. Paitsi että testamentin tulkitseminen on perusteltua intentionalistien mukaan suorittaa yllä kuvatulla tavalla tekijän intentioita jäljittäen, se on Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofioiden mukaan a fortiori mahdollista. Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofiat osoittavat yleisellä tasolla, että intentionaalinen tulkinta on ylipäänsä mahdollinen. Ilmaisuihin ei ole kiinteää ja muuttumattomaa mieltä tai käyttötappaa, ja vaikka olisikin, niin tällaiset sanojen vakiintuneet käyttötavat voidaan aina esimerkiksi ymmärtää väärin tai muutoin vain toimia kielen tavanomaisten sääntöjen vastaisesti. Oleellista on se, että myös tavanomaisesta poikkeava sanojen käyttötapa voi olla semanttisen analyysin tavoitettavissa. Ajatelkaamme seuraavaa karrikoitua esimerkkiä. Oletetaan tuomarin esittävän lausuma: ”ymmärrän selvästi testaattorin tarkoittaneen testamentissaan ilmauksella ”rahani” muun ohella omistamaansa kiinteistöä, mutta testamentissa tämän ilmauksen ei voida katsoa merkitsevän kiinteistöä.” Tämä lausuma on absurdi, mikäli pidämme testamentin tulkinnan peruseriaatteena tahtoteoriaa⁹² ja jos hyväksymme Fregen ja Wittgensteinin semanttiset teoriat pääpiirteissään, sillä ”selvä ymmärtäminen” tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että tuomari on kypsässä ja rationaalisessa tuomarin harkinnassaan selvästi havainnut testaattorin antaneen ilmaisulle tavallisuudesta poikkeavan mielen (tai käyttänyt sanaa tavanomaisesta poikkeavalla tavalla), jolloin myös testamentissa esiintyvä sana ”rahani” saa tätä mieltä vastaavan merkityksen eikä sanan tavanomaista merkitystä. Tuomarin lausumassa ilmaisun mieli ja merkitys ovat ristiriidassa keskenään tavalla, jota ei Fregen tai Wittgensteinin kielifilosofian puitteissa voida hyväksyä. On huomattava, että tuomarin testaattorin poikkeavan kielenkäytön ymmärtäminen on luonteeltaan objektiivista. Käytännössä tämä tarkoittaa lähinnä sitä, että hän voisi tuoda ymmärryksensä perusteet esille tuomionsa perusteluissa.

Mitä toiseen väitteeseen tulee, niin se on selvästi Suomen lain vastainen. Englannin Wills Act – joka siis muodostaa Kerridgen ja Riversin artikkelin säädännäisen taustan – on tässä suhteessa neutraali. Se määrää ainoastaan, että testamentti on laadittava kirjallisesti. Toisaalta myös suomalainen juristi-

⁹² Ks. Ylöstalón oppinut kommentti tahtoteorian soveltamisesta Englannin oikeudessa, Ylöstalo 1954 s. 19.

kunta on varmastikin taipuvaista ajattelemaan, että kirjallisuusvaatimus edellyttää vakavaa oikeudellista suhtautumista testamenttimääräyksiin, mikä käytännössä tarkoittaa kirjaimellisen tulkinnan soveltamista mahdollisimman pitkälle juridisen varmuuden ja selvyyden saavuttamiseksi.

Juristien pyrkimyksestä varmuuteen ja selkeyteen päästään suoraan kolmanteen väitteeseen. Testamentin kirjaimellinen tulkinta pitää sisällään ajatuksen, jonka mukaan sanoilla ja muilla kielellisillä ilmauksilla on täsmällinen ja ensisijainen merkitys ja mieli (strict and primary acceptance and sense)⁹³ ja jonka mukaan ainakin oikeudellisissa yhteyksissä kielellisiä ilmauksia on voitava tarkastella tästä ehdottomasta lähtökohdasta käsin. Sanoilla ei kuitenkaan ole merkityksiä, jotka olisivat niiden tosiasiallisesta käytöstä irrallaan. Kerridge ja Rivers toteavat osuvasti, että sanat eivät saa merkityksiään sanakirjasta, vaan sanakirjat päinvastoin kirjaavat ne merkitykset, jotka sanoille muodostuvat niitä käytettäessä.⁹⁴ Sanojen merkityksen tai käytön (usage) muuttumiseen liittyen Kerridge ja Rivers tekevät nokkelan huomautuksen. He toteavat, että eräs vaikutusvaltainen literalismin puolestapuhuja James Wigram käyttää eräässä kirjoituksessaan sanaa ”insensible” merkityksessä *not making sense* eikä nykyisessä merkityksessä *unconscious*. Tämä on esimerkki siitä, miten sanojen merkitys muuttuu yleiskielen tasolla ajallisesti. Paikallisesta muuttumisesta paraatiesimerkin tarjoavat murteet. Samalla tavoin yksilötasolla sanojen merkitykset vaihtelevat yksittäisen kielenkäyttäjän mukaan. Wittgensteinin kielifiilosofian käytännön merkityksestä voidaan perustellusti olla useampaa mieltä, mutta hänen havaintonsa kielen aidosta monimuotoisuudesta ja merkitysten amorfisuudesta ovat vastaansanomattomia. Voidaan myös todeta, että Frege kehitti semanttista teoriaa osana pyrkimystään esittää loogis-filosofisia ajatuksiaan mahdollisimman täsmällisen kielen avulla, sillä tavanomainen luonnollinen kieli on semanttisesti toivottoman epämääräinen. Kerridge ja Rivers huomauttavat, että useat kirjaimellisen tulkinnan kannattajat ovat olleet matemaatikkoja, mainittu Wigram mukaan lukien. Tämä tekee ymmärrettäväksi sen, että he pyrkivät tarkastelemaan kieltä ja erityisesti oikeuskieltä matemaattisen kalkyylin omaisena merkkijärjestelmänä. Näin he tulevat yliarvioineeksi oikeuskielen semanttisia ominaisuuksia. Vastaavasti taas tunnettu intentionalisti, F. V. Hawkins oli taustaltaan klassisten kielten tutkija, mikä selittää hänen toleranssiaan kielen monitulkintaisuuden suhteen.⁹⁵ Valinta kahden tulkintatavan välillä on pitkälti kiinni tulkitsijan temperamentista.

⁹³ Kerridge ja Rivers s. 293.

⁹⁴ op.cit. s. 291. Tämä on aidon wittgensteinilainen huomautus. On mahdollista, että Kerridge ja Rivers olisivat saaneet wittgensteinilaisia vaikutteita joko Cambridgestä tai Oxfordista.

⁹⁵ op.cit s. 301.

3.3.1 *Juridisia argumentteja intentionaalisen ja kirjaimellisen tulkinnan puolesta*

Eräs huomion arvoinen seikka vertailtaessa argumentteja intentionaalisen ja kirjaimellisen tulkinnan puolesta on se, että kirjaimellinen tulkintatapa mahdollistaa sitovien oikeusohjeiden soveltamisen testamentin tulkinnassa. Tällä seikalla on merkitystä erityisesti englantilaisessa common law -järjestelmässä, jossa oikeuskäytännössä sitoviksi muotoutuneet oikeusohjeet ovat kaiken lainkäytön perusta. Oikeusohje on oikeuskielinen lause, jolla on täsmällinen juridis-tekninen funktio. Oikeusohje on osa sitä juridis-teknistä koneistoa, jonka tehtävänä on tuottaa oikeudellisia ratkaisuja ja muita oikeudellisia arvostelmia. Oikeusohje on oikeudellisen argumentaation toiminnallinen osa.

Englantilainen oikeuskieli on tässä mielessä pidemmälle kehittynyttä kuin esimerkiksi suomalainen oikeuskieli. Suomen oikeusjärjestelmä edustaa roomalaisoikeudellista perinnettä, jossa säädännäisillä lakikoonnoksilla on ratkaiseva merkitys. Suomen oikeusjärjestelmässä oikeutta toteutetaan lainkirjainta noudattamalla eikä niinkään sitoviksi oikeusohjeiksi kiteytyneitä lain tulkintoja soveltamalla. Suomalaisessa oikeusperinteessä on suhteellisen helppoa hyväksyä vapaa, intentionaalinen testamentin tulkintatapa, koska Suomessa ei edellytetä lainkäytön yleensäkin tapahtuvan puhtaaksi viljeltyjä ja täsmällisiä oikeusohjeita soveltaen, vaan oikeusvarmuus ja lainsoveltamisen kaikkinaisen objektiivisuus kytkeytyy oikeussubjekteille yhteisen lainkirjaimen tunnontarkkaan tulkitsemiseen. Tuomari on kelpoinen tulkitsemaan suoraan lakia ja tarvittaessa tulkitsemaan sitä ilman auktorisoitujen tulkintamallien soveltamista.⁹⁶

Common law -oikeutta soveltavissa maissa kirjaimellisen tulkinnan on katsottu eliminoivan vieraan tahdon vaikutusta testamentin tulkinnassa.⁹⁷ Tämä pitää varmasti paikkansa. Mahdollisimman tarkka pitäytyminen kielellisten ilmausten vakiintuneissa – ja mikäli mahdollista, vakiintuneissa juridisissa – merkityksissä estää vieraan subjektiivisen tahdon vaikutuksen testamentin tulkinnassa. Jäämistöintressenteillä on luonnollisesti pyrkimys tulkita testamenttia oman etunsa mukaisesti ja jopa suoranaisesti vääristellä testamenttia. Ilmaisujen objektiivisesti määrittävät merkitykset ovat neutraaleja yhtäläillä testamentin tekijän kuin testamenttia tulkitsevien mui-

⁹⁶ Usein lainattu Olaus Petrin tuomarinohje numero 8 ilmaisee ajatuksen, jonka mukaan hyvä tuomari on enemmän kuin vain hyvä oikeusohjeiden soveltaja. ”Hyvä ja älykäs tuomari on parempi kuin hyvä laki, sillä hän voipi asetella kaiken kohtuuden mukaan.”

⁹⁷ Ks. Aarnio ja Kangas s. 70–72.

denkin henkilöiden testamentin ilmauksille antamien subjektiivisten merkitysten suhteen. Valitsemalla testamentin kirjaimellinen tulkintatapa otetaan eräänlainen hallittu riski: testaattorin tarkoitusta mahdollisesti vääristellään, mutta kuitenkin sellaisella tavalla, joka ei suosi mitään intressitahoa toisten kustannuksella. Tämä riski oikeutetaan sillä perusteella, että näin vältetään se vakavampi riski, että jokin intressiryhmä vääristelee testamenttia oman etunsa mukaisesti. Tämä käytännöllisesti järkevän tuntui ratkaisu on periaatteelliselta kannalta kestävä. Tulkitsija ikään kuin ohjaa purtensa suoraan Skyllan kitaan ja luopuu suosiolla tavoitteestaan päästä perille testamentin tekijän todellisesta tahdosta, mikä onnistuisi katkomalla kaikki intressitahojen Kharybdiksen lohikäärmeenkaulat sinnikkään tulkintatyön avulla. Sitä paitsi testamentin tekijän täysin legitiiminä tarkoituksena on jonkin henkilön tai henkilötahon erityinen suosiminen; testamentti kaikkienensa on oikeudellinen instrumentti jonkin tahon suosimiseksi tai jonkin tarkoituksen toteuttamiseksi yli sen mitä lakimääräinen perimys osoittaa eikä testamenttia tästä syystä pidä nulliteerata latistavalla sanamuodon mukaisella tulkinnalla.

Sanamuodon mukaisen tulkinnan periaatteellisen ongelmallisuuden voi ilmaista juridisesti painavammin ja ilman mitään retorista paisuttelua vetoamalla Ylöstalon esittämään omavastuisuuden puuttumiseen testamentin eräänä keskeisenä ominaispiirteenä.⁹⁸ Sanamuodon mukainen tulkinta asettaa testaattorin ensi sijaiseen vastuuseen sanoistaan eikä tarkoituksestaan. Tämä tarkoittaa nimen omaan sitä, että testaattori on samanlaisessa vastuussa tekemästään testamenttausoikeustoimesta kuin sopijapuolet keskinäisessä suhteessaan. Sanamuodon mukainen tulkinta ikään kuin luo testaattorille fiktiivisen sopimusoikeudellisen vastapuolen, jolla on legitiimi oikeus tarttua testamentin ilmauksiin tarkoituksenaan horjuttaa testaattorin oikeudellista asemaa. Sanamuodon mukaisen tulkinnan taustalla on taipumus juridisoida ihmisten käyttäytymistä. Tällainen juridisoiminen tai juristeria ilmenee tapana tarkastella kaikkia oikeustoimia sopimusoikeudellisten periaatteiden ja oikeussäntöjen valossa, jotka siis asetetaan kaiken oikeudenkäytön mittapuiksi. Sanamuodon mukainen tulkinta ei ole herkkä testamentin erityispiirteille ja siitä syystä se viime kädessä vaarantaa testamentti-instituution oikeuspoliittisia perusteita.

Lähes välitön käytännöllinen seuraamus testamentin tekijän asettamisesta vastuuseen omista sanoistaan on se, että testamentit laaditaan lakimiesten avustuksella. Englantilainen oikeustodellisuus vastaa tässä suhteessa pitkälti Rooman klassisen ajan oikeuselämää, jossa monimutkainen testa-

⁹⁸ Ks. Ylöstalo 1954 s. 42.

menttioikeus käytännössä pakotti lakimiesten palveluksiin turvautumiseen, jotta testamentin tekijä voisi olla varma siitä, että testamenttiperimys tapahtuu hänen tarkoituksensa mukaisesti.⁹⁹

Käytännössä tosin – ja tämä on tietysti eräässä mielessä valitettavaa – mitään vahinkoa testamentin suoraviivaisesta sanamuodon mukaisesta tulkimisesta ei juurikaan synny, koska testamentit on yleensä laadittu lakimiehen myötävaikutuksella sillä tavoin huolellisesti, että testamenttitekstillä annettava sanamuodon mukainen tulkinta vastaa täysin testamentin tekijän tarkoitusta.

Tulkintaongelmia syntyy lähinnä oikeuskieltä hallitsemattomien maallikoiden laatimien testamenttien kohdalla. Kotitekoiset testamentit (*home-made-wills*) ovat testamentin tulkintametodin varsinaisia koetinkiviä.¹⁰⁰ Hieman liioitellen voidaan sanoa, että maallikon laatima testamentti vastaa tilannetta, jossa testamentti on laadittu vieraalla kielellä. Tällöin olettaa, jonka mukaan sanat tulkitaan niiden juridisen perusmerkityksen mukaisesti, ei luonnollisestikaan voida soveltaa. Toisaalta testamentin tekijän ja erityisesti testamentin edunsaajien oikeusturva edellyttää, ettei myöskään lakimiehen laatimaa testamenttia tulkita täysin yksioikoisesti kirjaimellisen tulkinnan periaatteiden mukaan. Myös lakimiehen laatimaa testamenttia on perustellusta syystä voitava tulkita ilmaisujen vakiintunesta oikeudellisesta merkityksestä poikkeavasti. On toki selvää, että tällainen tulkinta tulee vain äärimmäisen harvoin kysymykseen. Allekirjoittaessaan lakimiehen laatiman testamenttiasiakirjan testamentin tekijä sitoutuu siihen, että käytännössä testamenttia tulkitaan vakiintuneiden oikeudellisten termien osalta niin kuin testamentti olisi lakimiehen itsensä tekemä, sillä on lähes mahdotonta esittää näyttöä siitä, että testamentin tekijä olisi ensinnäkin käyttänyt testamentissa käytettyjä oikeudellisiä termejä tavanomaisesta poikkeavalla tavalla ja toiseksi, että näitä termejä olisi myös testamentissa käytetty poikkeavalla tavalla. Riippumatta siitä, tulkitaanko testamenttia kirjaimellisesti vai intentionaalisesti, lakimiehen ammattitaidon ja ammattietiikan varaan jää pitkälti se, miten hyvin päämies on selvillä tekemänsä testamentin normatiivisesta sisällöstä.

⁹⁹ Ks. Schulz s. 246, jossa esitellään eräs valaiseva esimerkki roomalaisesta oikeudesta.

¹⁰⁰ Vrt. Kerridge ja Rivers s. 316–317, jossa kirjoittajat esittävät päätelmänään, että intentionaalinen tulkintatapa on omaksuttava ainoastaan siitä syystä, että maallikoiden laatimat testamentit ovat päteviä. Heidän kantansa heijastelee edellä kuvattua englantilaista *commom law* -perinnettä ja on suomalaisen oikeuskulttuuriin sovellettuna liian voimakkaasti lakimiehiin ja oikeuskieleen luottava.

3.4 Tulkintamateriaalista

Englantilaisessa oikeuskulttuurissa kysymys testamentin tulkintaperiaatteista on edelleen pitkälti avoin ja siellä on tästä syystä käyty vilkasta keskustelua intentionaalisen ja kirjaimellisen tulkinnan eduista ja haitoista. Tämä keskustelu on kohdistunut erityisesti tulkinnassa sallitun aineiston eli tulkintamateriaalin määrittämiseen. Suomalaisesta ja pohjoismaisesta kirjallisuudesta tällainen keskustelu puuttuu lähes kokonaan, sillä oikeusoppineet ovat poikkeuksellisen yksimielisiä siitä, että kaikki testamentin laatijan tahtoa selvittävä aineisto on sallittu otettavaksi näyttönä huomioon testamenttitekstin merkitystä selvitettyä ja tarkennettaessa.¹⁰¹ Tästä syystä on havainnollista lyhyesti tarkastella englantilaisen keskustelun päälinjoja.¹⁰²

Toisin kuin Suomessa, jossa intentionaalinen tulkinta on vakiintunut ja lain tasolla säädetty noudatettavaksi, englantilaisessa juridiikassa on ollut varsin vahva testamentin kirjaimellisen tulkinnan traditio. Tämän tulkintasuuntauksen yksi keskeisimmistä edustajista on jo pitkälti toista sataa vuotta ollut, aikaisemmin tässä tutkielmassa jo mainittu James Wigram, joka on nauttinut arvostusta erityisesti käytännön lakimiesten keskuudessa. Wigram on laatinut seitsemän tulkintasääntöä (*propositions*), joita seuraamalla testamentin tulkintaa on englantilaisessa traditiossa pidetty kirjaimellisen tulkinnan uralla. Kerridge ja Rivers käyvät taisteluaan tätä perinteistä wigramilaista valtavirtaa vastaan intentionaalisen tulkinnan lipun alla. Kerridgen ja Riversin kritiikin kohteena on yhtäältä se, että kirjaimellinen (literal) tulkinta on vallitseva eikä heidän propagoimansa intentionaalinen tulkinta, mutta toisaalta ja aivan erityisesti se, että juristit ja oikeusoppineet eivät näytä olevan tietoisia kahden toisensa poissulkevan lähestymistavan olemassa olost, vaan soveltavat näitä menetelmiä surutta sekaisin aloittaen usein jäykän kirjaimellisesta tulkinnasta päätyen kuitenkin lopulta spekulimaan testaattorin todellisesta tarkoituksesta jopa ilman testamentin tekstin suoranaista tukea.¹⁰³ Kerridge ja Rivers eivät ehkä ensisijaisesti pyrikään saamaan aikaan suunnanmuutosta käytännön juridiikan tasolla, vaan lähinnä kehittämään juristien itseymmärrystä testamentin tulkintaan liittyvien ongelmien osalta. Tässä suhteessa heidän artikkelissaan on vahva filosofinen leima: he korostavat kurinalaisen ja johdonmukaisen ajattelun merkitystä, eivätkä niinkään puhu yhden oppisuunnan puolustusasianajajina kilpailevaa näkemystä vastaan.

¹⁰¹ Ks. Ylöstalo 1954 s. 45.

¹⁰² Ks. edellä alaviite 88.

¹⁰³ Kerridge ja Rivers s. 287.

3.4.1 Epäsuora ja suora näyttö testaattorin intention tukena

Kerridge ja Rivers käsittelevät laajasti kysymystä, minkälaista todistusaineistoa tai tulkintamateriaalia testamentin tulkinnassa on lupa ottaa huomioon. Tämä kysymys on ollut erittäin keskeinen englantilaisessa keskustelussa. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä, että kirjaimellisen tulkinnan peruslähtökohtana on se, ettei mitään testamentin ulkoista tulkintamateriaalia tarvita, koska testamentti sisältää ilmauksia, joille on annettavissa täsmällinen ja ensisijainen merkitys. Kaikki ulkoisen tulkintamateriaalin käyttäminen on siis kirjaimelliselle tulkinnalle lähtökohtaisesti vierasta.

Joitakin poikkeuksia on kuitenkin literalistienkin tehtävä, jotta testamentin raukeaminen vältettäisiin. Tällaisena tilanteena on erityisesti mainittava testamentissa käytetyn ilmaisun viittaaminen riidattomasti kahteen tai useampaan kohteeseen (equivocation). Kerridge ja Rivers analysoivat mielenkiintoisella tavalla ekvivokaation synnyttämää tulkintaongelmaa. He toteavat, että ekvivokaatio tarkoittaa, että ilmaisulla on kaksi tai useampia merkityksiä Fregen semanttisen teorian mukaisesti ymmärrettyinä.^{103a} Ilmaisulla on siis riidattomasti useampia viittauskohteita todellisuudessa, ja koska tuomioistuimien on ratkaisupakkonsa nojalla pakotettu tekemään valinnan näiden vaihtoehtojen välillä, sen on turvauduttava testamentin ulkoisiin todistusmenetelmiin perusteltuun ja oikeudenmukaiseen ratkaisuun päästäkseen.

Ekvivokaatio on niin ilmeinen ambiguiteettitilanne, että sen kohdalla perinteisen englantilaisen tulkintaopin mukaan on sallittua turvautua vapaasti kaikkeen mahdolliseen testamentin tekijän tarkoitusvalaiseen materiaaliin. Silloin taas kun testamentti on epäselvä tai monimielinen, ainoastaan testaattoria ympäröivistä fyysisistä tekijöistä on sallittua esittää näyttöä (*circumstantial extrinsic evidence*).¹⁰⁴ Toisin sanoen, näyttöä ei saa esittää suoraan siitä, mitä testaattori on tarkoittanut (*direct extrinsic evidence*), vaan ainoastaan epäsuorasti, sellaisista objektiivisesti havaittavista fyysisistä tosiasioista, jotka ovat vallinneet testamentin tekohetkellä ja joilla voi olla merkitystä ratkaistaessa tulkintaongelmaa. Kuten Kerridge ja Rivers osoittavat, erottelu epäsuoran ja suoran todistusaineiston välillä vastaa Fregen tekemää erottelua mielen ja merkityksen välillä. Epäsuoran todistusaineiston avulla on mahdollista valottaa testaattorin testamentissaan tarkoittamia merkityksiä ja valita eri merkitysvaihtoehdoista se, joka todennäköisimmin vastaa testaattorin tarkoitusvalitusta. Sen avulla ei sen sijaan voida sanoa mitään testamentin tekijän intentionista, eli siitä, mikä on hänen ilmaisuilleen

^{103a} op. cit. s. 294 ss.

¹⁰⁴ Ks. englantilaisesta terminologiasta tältä osin Kerridge ja Rivers s. 295 ss.

antama mieli. Nimen omaan suora vetoaminen testamentin tekijän intencioihin on haluttu sulkea pois. Englantilaisessa literalistisessa traditiossa ei siis yleensä ole sallittua esittää näyttöä siitä, miten testamentin tekijä on käyttänyt kieltä, eli siitä, mitä hän yleensä on tarkoittanut niillä sanoilla, joita hän on testamentissaan käyttänyt. Voisimme sanoa, että englantilaisessa traditiossa ei ole sallittua käyttää semanttisia argumentteja; argumentteja, jotka koskevat todellista ja aitoa kielenkäyttämistä. Kirjaimellisen tulkinnan avulla tulkinta pyritään pitämään mahdollisimman juridisena, selvästi havaittaviin tosiseikkoihin kiinnittyvänä, jolloin tosiseikaston subsumoiminen oikeussääntöjen alle tapahtuu mahdollisimman luotettavasti.

Äärimmäisen esimerkin kirjaimellisesta tulkintatavasta tarjoaa N.S.P.C.C. v. Scottish N.S.P.C.C.¹⁰⁵ Testamentin tekijä oli skotlantilainen, joka oli asunut koko ikänsä Skotlannissa. Hän testamentissaan määräsi muun ohella legaatin hyväntekeväisyysjärjestölle nimeltä National Society for the Prevention of Cruelty to Children. Tulkintakysymys koski sitä, kuuluiko legaatti tämän nimiselle englantilaiselle järjestölle vai skotlantilaiselle Scottish National Society for the Prevention of Cruelty to Children -järjestölle. Ylähuone ratkaisi kiistan yksimielisesti englantilaisen järjestön hyväksi. On huomattava, että tässä kohdin ylähuone oli paavillisempi kuin itse paavi Wigram. Ylähuone katsoi, ettei tapauksessa ollut kyse ekvivokaatiosta, toisin sanoen siis siitä, että testamenttimääräys viittaa kahteen eri järjestöön, jolloin jo epäsuora, asianhaaroja valaiseva ulkoinen todistusaineisto olisi epäilemättä osoittanut skotlantilaisen järjestön legaatin saajaksi, puhumattakaan mahdollisesta suorasta, testaattorin intenciota tukevasta näytöstä.

Erot englantilaisen ja pohjoismaisen testamentin tulkinnan välillä on nähtävissä osana yleisempää todisteluun liittyvää oikeuskulttuurien eroa. Pohjoismaissa on laajasti hyväksytty vapaa todisteiden harkinta, kun Englannissa taas todistelua ja todistelun vastaanottamista on pyritty yhdenmukaistamaan erityisten todistussääntöjen avulla (*rules of evidence*). Englantilainen ajattelu on sikäli linjakasta, että se pyrkii rajoittamaan testamentin tulkintaa niin kuin mitä tahansa muutakin oikeusnormeja sisältävien aineistojen tulkintaa. Kysymys testamentin tulkintaperusteista voidaan näin aseteltuna nähdä oikeuslähdeopin alaan kuuluvana kysymyksenä. Pohjoismaisessa traditiossa omaksuttu vapaa tulkintamateriaalin käyttäminen on oikeuslähdeopin näkökulmasta hyvää perustelua vaativa ratkaisu. Intentionaalisessa tulkinnassa tähän perusteluvaatimukseen on vastattu niin kutsutun sanarajaperiaatteen avulla.

¹⁰⁵op.cit. s. 301.

3.4.2 Sanarajaperiaatteesta

Sanarajaperiaatteella tarkoitetaan testamentin tulkinnan sitomista testamentissa käytettyihin sanoihin. Vain testamentissa esiintyviä sanoja tulkitaan ja tulkinnan apuna voidaan käyttää vain sellaista materiaalia, joka selventää testamentissa käytettyjen sanojen merkitystä.¹⁰⁶ On siis huomattava, että testamentin tulkinnan kohteena ei ole testaattorin tahto sinänsä, vaan testamentiasiakirjasta ilmenevä testamentin tekijän tarkoitus. Sillä mitä testaattori on eläessään tahtonut ja tarkoittanut ei ole merkitystä, ellei tämä tahto ole nimenomaan ilmaistu testamentissa; ei edes siinä tapauksessa, että testaattori on todistettavasti muuttanut tahtoaan testamentin tekemisen jälkeen.¹⁰⁷ Sanarajaperiaate ei määritä varsinaisesti tulkintakohtetta, vaan tulkinnassa käytettävää materiaalia. Aarnio ja Kangas muotoilevat sanarajaperiaatteen seuraavasti:

Tulkitsijalla on lupa käyttää hyväkseen kaikki sellainen liite- ja tulkinta-aineisto, joka täsmentää tai täydentää testamenttitahtoa testamentin tekijän käyttämän kielen sisällä.¹⁰⁸

Sanarajaperiaatteen ja testamentin muotomääräysten suhteesta oli jo edellä puhetta. Testamentin ankarat muotomääräykset mahdollistavat itse testamenttitekstin täsmällisten rajojen määrittämisen ja näin ollen myös tulkintakohteen erottamisen tulkintamateriaalista. Varsinaisen tulkintakohteen määrittäminen on ensimmäinen askel testamentin tulkinnassa. Tämän jälkeen testamenttitekstistä on oikaistava selkeät kirjoitusvirheet. Perintökaari 11:1.2 tarkoittaman kirjoitusvirheen oikaisu ei kuulu varsinaisen testamentin (semanttisen) tulkinnan alaan. Kirjoitusvirheet ovat harvoin sellaisia, että ne antavat tekstille tarkoitettua poikkeavan, järkevästi tulkittavan merkityksen. Tällöin niiden oikaiseminen ei luonnollisestikaan voi tapahtua ilman vetoamista testamentin tekijän tahtoon, ja ollaan aidon tulkintatilanteen edessä.

¹⁰⁶ Sanarajaperiaate mainitaan säännönmukaisesti kaikissa pohjoismaisissa testamenttioikeuden yleisesityksissä, mutta vain harvoissa sitä on tarkasteltu lähemmin. Aarnio ja Kangas tarjoaa seikkaperäisen ja laajan esityksen sanarajaperiaatteesta ja siihen läheisesti liittyvistä testamentin täydentämisen ongelmista. Aarnio ja Kangas s. 82–86. Selkeä ja oppinut johdatus sanarajaperiaatteeseen on Borum s. 202 ss.

¹⁰⁷ Poikkeuksena tästä voidaan mainita perintökaari 11:8:n tulkintaolettama, jonka mukaan puolisolle tai kihlakumppanille tehty testamentti katsotaan peruutetuksi, jos kihlaus tai avioliitto purkautuu muusta syystä kuin puolison kuoleman johdosta. Perintökaari 11:2–9:n erityiset tulkintaohjeet koskevat testamenttimääräysten tehokkuutta ja muita puhtaasti juridisia ominaisuuksia, joita ei voida ratkaista testamenttitekstin semanttisen analyysin avulla.

¹⁰⁸ Aarnio ja Kangas s. 82.

Sanarajaperiaate astuu kuvaan mukaan siirryttäessä suorittamaan varsinaista tulkintatehtävää. Esitettäessä näyttöä testamentin tekijän tahdosta, on erotettava toisistaan sellainen aineisto, joka kertoo testamentin tekijän tahdosta yleisluontoisesti ja aineisto, joka täsmentää nimenomaan testamentista ilmenevää tahtoa. Kysymys ei ole näytön luotettavuudesta sinänsä, vaan siitä, mitä näytöllä halutaan osoittaa. Näytön todistusteemana on oltava testamentin tekijän testamentissa käyttämän kielen selventäminen.

Edellä todettiin, että tiettyyn tulkintatapaan vetoavan on voitava osoittaa ensinnäkin yleisellä tasolla, että sovellettava tulkintametodi on menetelmän hyväksyttävä kielellisten merkitysten selventämiseksi ja toisaalta se, että käsillä olevassa tapauksessa sovellettava metodi todella tuottaa luotettavan ja oikeaksi katsottavan tuloksen. Sanarajaperiaate ohjaa nimenomaan tapauskohtaisesti esitettävää selvitystä kielellisten ilmaisujen merkityksestä.

3.4.2.1 Kielifilosofia sanarajaperiaatteen täsmentäjänä

Sanarajaperiaatetta voidaan täsmentää kielifilosofian avulla. Testamenttia tulkittaessa voidaan tehdä eräänlainen Fregen testi: kysytään, mikä on testaattorin ilmaukselleen antama mieli ja tämän mielen osoittama merkitys? Vastaava Wittgensteinin testi kuuluu: mikä on ilmauksen käyttötapa, mihin kielipeliin testamenttiteksti kuuluu ja miten kyseistä kielipeliä pelataan? Sekä Fregen että Wittgensteinin testi suoritetaan tarkastelemalla tapauksessa esitettyä tulkinta-aineistoa. Tuomari, pesänselvittäjä tai kuka tahansa henkilö, joka tulkitsee testamenttia voi käyttää mainittuja testejä kontrolloidakseen tulkinta-aineiston soveltuvuutta testamentin tulkintaan. On selvää, että kyse ei ole mistään algoritmeista, joiden avulla testamentin oikea tulkinta saataisiin mekaanisesti suoritettua, vaan lähinnä sellaisista kriteereistä, joiden muotoileminen on välttämätöntä intentionaalisen tulkintatavan oikeuttamiseksi. Fregen ja Wittgensteinin testien avulla voidaan analysoida askeleen pidemmälle kysymystä, mitä ilmaisu I merkitsee? Fregen kysymys: mikä on ilmaisun I mieli? ja Wittgensteinin kysymys: mikä on ilmaisun I käyttö? suuntaavat tarkastelun ilmaisun funktionaaliseen luonteeseen. Fregen kohdalla funktionaalisuus on lähes matemaattisesti esitettävissä siten, että merkitys on merkin funktio ja mieli on tämän funktion laki, eli se nimenomainen tapa, jolla merkki on liittynyt merkitykseensä. Me siis voimme etsiä merkitystä liittämällä merkkiin sen tavan, jolla se viittaa todellisuuteen (eli Fregen tarkoittaman mielen) ja katsoa sitten, mihin todelliseen kohteeseen se viittaa. Miten tämä sitten tapahtuu? Tähän voimme vastata Wittgensteinin kysymyksen avulla. Merkin tapa viitata todellisuuteen ilmenee siinä tavassa, jolla merkkiä käytetään. Kuten edellä jo totesimme,

Fregen semantiikan mielen käsite on yhtenevä Wittgensteinin kielifilosofiassa sanan käyttämiseen annettun tehtävän kanssa. Molempien tehtävänä (funktiona) on viitata ilmaisun merkitykseen, ja osoittaa se, mitä ilmaisulla halutaan ilmaista.

Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofiset tarkastelut osoittavat ensinnäkin sen, että sanoilla ei ole täsmällisesti määriteltyjä merkityksiä. Kieli ei ole nomenklatuura, sanasto, jonka sanat on yksityksisesti määritelty vastamaan todellisuutta. Sanoilla on erilaisia funktioita (sanan yleiskielisessä merkityksessä, eli siis tehtäviä), joiden avulla merkitykset määrittyvät. Testamentin tulkinnan kannalta tämä tarkoittaa lähinnä sitä, että tulkinnassa on mahdollista ottaa lähtökohdaksi sanojen vaihtelevat tehtävät. Intentionaalinen tulkinta ilmaisujen tapauskohtaiseen merkityksen määrittämiseen pyrkivänä tulkintametodina on siis yleisellä tasolla mahdollinen. Toisaalta Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofiat kiinnittävät tulkitsijan huomion sanan tai muun ilmaisun tehtävään kielessä ilmaisun merkityksen osoittajana. Sanarajaperiaate ilmaisun merkityksen selvittämistä ohjaavana semanttisena periaatteena voidaan ilmaista seuraavasti:

Testamentin semanttisessa tulkinnassa on lupa ottaa huomioon ja käyttää hyväkseen kaikki se liite- ja tulkinta-aineisto, joka selvittää tai täsmentää testamentin tekijän ilmaisuilleen antamia semanttisia funktioita.

On huomattava, että testamentin täydentäminen ei ole puhtaasti semanttisen analyysin avulla suoritettava testamenttitahdon selvittämistehtävä. Täydentäminen on konstruktivistista toimintaa, joka tapahtuu synteessin eikä analyysin keinoin.

Voimme tarkastella Fregen ja Wittgensteinin testien toimintaa seuraavaan saksalaisessa kirjallisuudessa käytettyyn standardiesimerkin avulla.

A:lla oli huomattava viinikokoelma, jota hän kutsui kirjastokseen. A määräsi testamentissaan ”kirjastonsa” X:lle. Testamenttimääräyksen tulkittiin tarkoittavan A:n viinikokoelmaa.¹⁰⁹

Tämä esimerkki on tosin sikäli triviaali, että se on paitsi äärimmäisen pelkistetty myös jo valmiiksi tulkittu. Esimerkissä oletetaan annetuksi sellainen tulkintamateriaali, joka osoittaa sanalle ”kirjasto” erään tavallisesta kielenkäytöstä poikkeavan, mutta samalla täysin selkeän merkityksen ja käyttötavan. Sana ”kirjasto” viittaa esimerkkitapauksessa viinikokoelmaan, mikä siis on Fregen testin tulos. Toisaalta myös sanan ”kirjasto” käyttö on

¹⁰⁹ Ks. Arnholm s. 202 ja Aarnio – Kangas s. 85.

sellainen, että sen avulla ilmaistaan viinikokoelmaan liittyviä arvostelmia ja määräyksiä, joten sanan ”kirjasto” merkitys myös Wittgensteinin testin mukaan on mainittu viinikokoelma. Fregen ja Wittgensteinin testien avulla voidaan usein implisiittiseksi jääviä semanttisia prosesseja ilmaista jäsenne-
tysti. Tämä voi merkitä joissakin testamentin tulkintatilanteissa argumen-
taation ratkaisevaa vahvistumista.

Fregen ja Wittgensteinin testit antavat täysin samat tulokset sovellettaessa niitä edellä kuvatun kaltaiseen yksinkertaiseen referentiaaliseen kielipeliin. Tämä on luonnollinen ja kaikin tavoin suotuista lopputulos. Olisi onnetonta, jos Fregen ja Wittgensteinin kielifilosofiat johtaisivat toisistaan poikkeaviin lopputuloksiin ja antaisivat keskenään erilaiset tulkintasuositukset; tällöin ainakin toinen tuloksista välttämättä eroaisi suomalaisessa oikeus-
tieteessä omaksutusta vakiintuneesta kannasta testamentin tulkintaan.

4 EPILOGI: CAUSA CURIANA, JURISTIT VERSUS REETTORIT

Mahdollisimman klassinen¹¹⁰ oikeustapaus, jossa jännite sanojen juridiseen merkitykseen sidotun ja testamentin tekijän tahtoa vapaasti määrittävän tulkinnan välillä tulee esille, on *causa Curiana* vuodelta 93 eKr.¹¹¹

Tapauksessa oli kyse siitä, että lapseton, avioliitossa elävä *pater familias*, joka halusi yhden (tai useamman) pojan, asetti tälle syntymättömälle pojalleen testamentissaan sijaisperillisen. Testamenttimääräyksen mukaan tulisi Curius-nimisestä henkilöstä pojan sijaisperillinen, mikäli poika kuolisi ennen täysi-ikäisyyttä. Testamentin tekijä kuoli lapsettomana. Tulkintariita käytiin *pater familiaksen* laillisen, *ab intestato* -perillisen M. Coponiuksen ja Curiuksen välillä.

Tapaukseen liittyvä oikeudellinen kysymys koski sijaisperillisen määräämisen sisältöä. Menemättä tässä yhteydessä lähemmin varhaisen roomalaisen testamenttioikeuden yksityiskohtiin, voimme todeta, että testamentin tekijä oli määrännyt itselleen *pupillaarisubstituutin*, eli sijaisperillisen, joka perii testamentin tekijän mikäli hänen laillinen perillisensä kuolee joko ennen perittävää tai ennen täysi-ikäisyyden saavuttamista. *Causa Curianan* kohdalla

¹¹⁰ Olkoonkin, että *causa Curiana* -prosessi käytiin roomalaisen oikeuden esiklassisena kautena.

¹¹¹ Ks. *causa Curianasta* lähemmin erityisesti Wieling s. 9 ss. Tarkkapiirtoisen yleiskuvan tapauksesta esittää Ylöstalo 1954 s. 11.

tilanne oli se, että mitään perillistä ei koskaan syntynytkään. Juridinen tulkinta tässä tilanteessa oli se, että testamentti oli rauennut edellytysten puuttuessa. Tätä kantaa puolusti Coponiuksen avustaja Q. Mucius Scaevola, jolla on roomalaisen oikeuden historiassa maine varhaisena systemaattikkona, oikeuskäsitteiden selventäjänä ja luokittelijana.¹¹² Curiuksen avustajana puolestaan toimi tunnettu puhuja Licinius Crassus. Centumvir-oikeus¹¹³ ratkaisi riidan Curiuksen hyväksi.

Causa Curiana ei kiinnosta meitä tässä yhteydessä niinkään intentionaalista tulkintaa tukevana varhaisena ennakkoratkaisuna. Sellaisena sen merkitys on kaikkienensa sangen kiistanalainen.¹¹⁴ Causa Curiana kiinnostaa meitä kuvauksena kamppailusta kahden toisilleen vieraan tarkasteltavan, juridisen ja retorisen asennoitumisen välillä. Wieling jäsentää tätä eroa juridisen ja retorisen topoksen¹¹⁵ käsitteiden avulla.¹¹⁶ Juridisen topoksen luonteeseen Wielingin mukaan kuuluu, että se ei suostuttele ja vakuuttele, vaan pyrkii osoittamaan asiassa ne materiaaliset näkökohdat, joille juristi voi antaa oikeudellista arvoa. Wieling toteaa, että juridinen topos on materiaallinen ja normatiivinen tulkintakriteeri, joka juontaa roomalaisten juristien sosiaalisesta ja yhteiskunnallisesta havainnoinnista. Retoriselle topokselle puolestaan kaikki sellainen on huomionarvoista, joka voi vaikuttaa tuomarin ratkaisuun asiassa. Reettorin silmämääränä on yksinomaan suotuisa ratkaisu, kun juristin pyrkimyksenä on tuoda esiin jutussa relevantit seikat ja osoittaa oikea juridinen ratkaisu asiassa. Juristin pyrkimyksenä on saavuttaa episteemisesti perusteltu ratkaisu. Juridinen topos edustaa (ideaalisen) tuomarin näkökulmaa, kun retorinen topos taas edustaa intressentin näkökulmaa oikeuskysymyksiin.

Olisi aivan liian kaavamaisista rinnastaa juridinen topos testamentin kirjaimelliseen tulkintaan ja retorinen topos vastaavasti intentionaaliseen tulkintaan, vaikka tämä analogia onkin jossain mitassa perusteltavissa. Causa Curianassa testamenttimääräys oli määräys sijaisperillisestä, joka annettiin

¹¹²Sohm piirtää elävän kuvan Q. Mucius Scaevolasta juristina, Sohm s. 103.

¹¹³Centumvir oli vanha ja kunnianarvoisa sadasta tuomarista koostuva oikeus, jota käytettiin vain riita-asioissa julkisen edun ollessa suuri, etenkin perintöriidoissa. Centumvir-oikeudesta ks. Kaser s. 338.

¹¹⁴Ylöstalo toteaa, ettei causa Curianan merkitystä tule liioitella myöhemmän roomalaisessa oikeudessa harjoitetun testamentin tulkinnan ohjaajana. Ks. Ylöstalo 1954 s. 11–12 ja siinä esitetyt perustelut.

¹¹⁵Topos on kreikkaa ja merkitsee muun ohella päättelysääntöä tai argumentaatioperiaatetta, joka lienee sanan tarkin käännös (merkitys) tässä yhteydessä. Ks. Aristoteles 1358a 12–14 ja Perelman s. 37.

¹¹⁶Wieling s. 22.

määrätyn kaavan muodossa. Kyse ei siis ollut testamentista, jonka sisällöstä testamentin laatija olisi voinut itse määrätä vapaasti ja jonka perusteella oltaisiin testamentin kielellisiin ilmauksiin tukeutuen voitu esittää väitteitä testamentin tekijän tarkoituksesta. Tästä syystä juridisen topoksen mukaisen tulkinnan syrjäyttämistä ei *causa Curianan* kohdalla voida pitää erityisenä voittona intentionaaliselle tulkintatavalle. On huomautettava, että intentionaalinen tulkintatapa ei missään tapauksessa muutoinkaan vastaa retorisen topoksen mukaista asennoitumista testamentin tulkintaan. Intentionaalinen tulkinta on normatiivista, eli sitoviin oikeusnormeihin perustuvaa tulkintaa, eikä kaikesta juridisesta sääntelystä vapaata oikeuden manipulointia. Intentionaalinen tulkinta ei tarkoita oikeussääntöjen tulkittamista testamentin tekijän käsitysten tai varsinkaan intressien mukaisesti, vaan juridisten sääntöjen mukaan tehtävää, ja siis evidenssiin perustuvaa, testamentin tekijän tahdon selvittämistä. Intentionaalinen tulkinta on aidon juridisen topoksen ja eetoksen mukaisesti pyrkimystä tiedollisesti perusteltuun näkemykseen testamentin tekijän todellisesta tarkoituksesta.

Intentionaalista tulkintaa edellä hahmoteltua retorista toposta paremmin kuvaa Aristoteleen Retoriikassaan määrittelemä puhetaito. Oikea puhetaidon harrastaja ei Aristoteleen mukaan vetoa sellaisiin seikkoihin, jotka eivät pidä yhtä todellisten asiaintilojen kanssa. ”Ei näet pidä harhauttaa tuomaria saattamalla hänet tuntemaan vihaa, kateutta tai sääliä. Tämä olisi samaa kuin väärentäisi mitan, jota aikoo käyttää.”¹¹⁷ Intentionaalinen tulkinta on sukua Aristoteleen ajattelusta ideoitaan ammentaneelle, uusretoriikan nimellä kulkevalle argumentaatioteorian suuntaukselle, joka katsoo todellisuudessa esitettävien päättelyiden olevan ainakin siinä mielessä retorisia, etteivät ne jäännöksettömästi täytä muodollisen logiikan vaatimuksia.¹¹⁸ Argumentin tehtävä on vakuuttaa kuulija, ja useimmiten vakuuttaminen tapahtuu sitovaa deduktiivista päättelyä heikompien todistusmenetelmien avulla. Eräs tärkeä vakuuttamisen tilanne käytännössä on oikeudellisen argumentaation esittäminen, ja testamentin intentionaalinen tulkinta on eräs sellainen juridisen argumentaation muoto, jota elävän kielen semanttisiin ominaisuuksiin kohdistuvana ei voida edes periaatteessa viedä läpi yksin omaan sellaisten perusteluiden avulla, jotka rationaalisen ja älyllisesti rehellisen henkilön olisi välttämättä hyväksyttävä.

¹¹⁷ Aristoteles 1354a 24–26.

¹¹⁸ Uusretoriikan peruslähtökohdista ja tavoitteista ks. Perelman.

LÄHDEKIRJALLISUUS

Aarnio, Aulis

- Kaarle Makkonen in memoriam. *Lakimies* 6/2000 s. 1032–1034.
- Oikeuskielen tulkinta ja ymmärtäminen. Näkökulma Wittgensteinin myöhäisfilosofiaan. Teoksessa *Oikeus, kieli ja kritiikki*. Toim. *Ari Hirvonen* ja *Kaarlo Tuori*. Helsinki 1990.
- Oikeussäännösten tulkinnasta. Helsinki 1982.
- On Legal Reasoning. Turku 1977. (Aarnio 1977a)
- Suomalaisesta oikeusteoriasta 1900–luvulla. Teoksessa *Suomalaista oikeusteoriaa* osa I. Toim. *Juha Pöyhönen*. Helsinki 1977. (Aarnio 1977b)
- Perillisen oikeusasemasta. Porvoo 1967.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo

- Suomen jäämistöoikeus II. Testamenttioikeus. Helsinki 2000.

Aristoteles

- Retoriikka. Tampere 1997. Suom. *Paavo Hohti* ja *Päivi Myllykoski*.

Arnholm, Carl Jacob

- Arveretten. Oslo 1974.

Borum, O. A.

- Arveretten. København 1950.

Frege, Gottlob

- Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. 100. 1892, s. 25–50.

Helin, Markku

- Kielitekojen teoriasta institutionaaliseen oikeusteoriaan. Teoksessa *Oikeus, kieli ja kritiikki*. Toim. *Ari Hirvonen* ja *Kaarlo Tuori*. Helsinki 1990.

Kaser, Max

- Roomalainen yksityisoikeus. Suomeksi toimittanut *Hannu Tapani Klami*. Porvoo 1968.

Kelsen, Hans

- Reine Rechtslehre. Zweite vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Wien 1960.

Kempinen, Kullervo

- Hakusana Lakikieli. Teoksessa *Encyclopædia Iuridica Fennica VII*. Helsinki 1999.

Kerridge, Roger – Rivers, Julian

- The Construction of Wills. *The Law Quaterly Review*. Vol. 116, April 2000, s. 287 – 317.

Lahtinen, Osvi

- Oikeushenkilöopista. Teoksessa *Suomalaista oikeusteoriaa I*. Toim. *Juha Pöyhönen*. Helsinki 1977.

Makkonen, Kaarle

- Ajatuksia juridisen kielen loogisesta analyysistä. *Lakimies* 1959 s. 49–72.
- Johdatusta Osvi Lahtisen kirjoitukseen. *Suomalaista oikeusteoriaa I*. Toim. *Juha Pöyhönen*. Helsinki 1977.
- Luentoja yleisestä oikeustieteestä. Kolmas laitos. Helsinki 1998.
- Oikeudellisen ratkaisutoiminnan ongelmia. Helsinki 1981.

Perelman, Chaïm

- Retoriikan valtakunta. Suom. *Leevi Lehto*. Tampere 1996.

Ranta, Aarne

- Type-Theoretical Grammar. Oxford 1994.

Ross, Alf

- Om ret og retfærdighed. København 1953.

Schulz, Fritz

- Classical Roman Law. Oxford 1961.

Sohm, Rudolph

- Institutiot. Roomalaisen yksityisoikeuden historia ja järjestelmä. Porvoo 1924. Suom. *Arvo Haveri*.

Vesterdorf, Peter

- Testamenters fortolkning. Teoksessa *Irene Nørgaard, Jørgen Nørgaard et Peter Vesterdorf* Arveret. 3. udgave. København 1998.

Wieling, Hans Josef

- Testamentsauslegung im römischen Recht. Münchener Beiträge zur Papyrysforschung und Antiken Rechtsgesichte. München 1972.

Wittgenstein, Ludvig

- Filosofisia tutkimuksia. Suom. *Heikki Nyman*. Juva 1999.

von Wright, Georg Henrik

- Logiikka, filosofia ja kieli. Suom. *Jaakko Hintikka ja Tauno Nyberg*. Helsinki 1982.
- Norm and Action. London 1963.

Wróblewski, Jerzy

- Meaning and Truth in Judicial Decision. Helsinki 1979.

Ylöstalo, Matti

- Testamentin moitteesta. Helsinki 1953.
- Testamentin tulkinnasta. Helsinki 1954.

PHILOSOPHY OF LANGUAGE AND THE CONSTRUCTION OF WILLS

A will is a document which contains normative rules concerning the testator's estate. For this reason, the construction of wills has something in common with the interpretation of legal norms in general. However, there are remarkable differences. According to the Finnish law of inheritance, a will is to be construed in a way that pays attention to testator's intent. This legal rule gives a form to the principle of subjective interpretation. This principle presupposes that the expressions used in a will are not interpreted automatically, i.e., by giving them an established juridical meaning. That is to say, a will is to be construed according to general semantic principles instead of specific juridical rules of interpretation.

In the article, semantic theories are approached on the basis of the thinking of two philosophers, Gottlob Frege and Ludwig Wittgenstein. Both of them, and especially Wittgenstein, have had a lot of influence in Finnish legal theory.

Owing to the general semantic point of view, a will is to be construed in the light of essentially more material than is the case with the proper rules of law whose interpretation is strictly bound to the permitted sources of law. In the Finnish legal system, the interpretation material relating to the construction of wills is limited by the principle of "word boundary". The principle states that all the material that clarifies that testator's intentions within the language he has actually used can be taken into account. The application of the principle of word boundary is based on the general semantic properties of language. Therefore, by way of the philosophy of language, the function of the principle of word boundary and, even more generally, the demands that subjective interpretation sets to the construction of wills can be rendered more accurate.